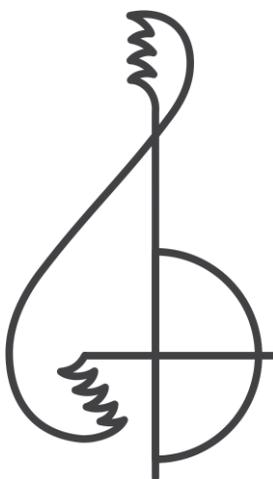


12+



8
2016





НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Зам. гл. редактора, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2016



ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав,
КЪУСРАТЫ Анатоли, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2016

НОМЫРЫ ИС:**СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ**

<i>ДЗЕСТЫ</i> Кудзæг. Чысыл радзыртæ	5
<i>РÆМОНТЫ</i> Геор. Урс æлхысчътæ. Æмдзæвгæтæ	20
<i>ЦОМАРТАТЫ</i> Изæтбег. Дыууæ радзырды	23
<i>БАБОЧИТИ</i> Руслан. Зæрди таустæ. Æмдзæвгитæ	62
<i>БЫЗЫККАТЫ</i> Земфирæ. Новеллæтæ	69

НОГ ТÆЛМАЦТÆ

Хæдтæхгæ нау. Украинаг аргъау	73
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	83

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

<i>МАМИАТЫ</i> Изетæ. Дзаболаты Хазбийы иу поэтикон фæлгонцы тыххæй	98
--	----

УИДÆГТÆ

Хуымæллæджы съезд (1918 аз)	102
-----------------------------	-----

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

В.П. Сухотины уац	109
-------------------	-----

ИРОН ПРОЗÆЙЫ АНТОЛОГИ

<i>АЙЛАРТЫ</i> Измаил. Куыстуарзонæй – растаудæн. Сыхæгтæ. Очерк æмæ æмбисонд	116
--	-----

АРВИСТОН	130
-----------------	-----

СФЕЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ДЗЕСТЫ Куыдзæг

ЧЫСЫЛ РАДЗЫРДТÆ

РАСТ ЗАГЪТА

Нарæг, æнтъыснаг ком. Хъæдрæбын æмæ дурджын гакъон фæндагыл сындæггай фæцæуы æмбискарæй æрыгондæр чи у, ахæм лæг. Æвæццагæн, базарæй. Галиу къухæй йæ фæдыл ласы сæгъ, синаджы скъуыд-дзагæй баст. Рахиз къухы лæдзæг, ног сасир æмæ, йæ къæхтæ баст кæмæн сты, ахæм уасæг. Фæндаггон, æвæццагæн, фæлмæцы... Куы йæ лæдзæг йæ дæлармы атъыссы, куы сасир йæ сæрыл худау æркæны, куы та сæ галиу къухмæ раивадæг кæны, æмæ ма йæ роцъойы хид кæд йæ уæхскыл асæрфы, æндæр ын фезмæлæн нал ис.

Хъæды тæккæ тардæр ранмæ куы бахæцца, уæд фæзилæны хæрхæмбæлд фæцис иу æрыгон усыл. Æмæ диссаг! Ус куыддæриддæр лæджы ауыдта, афтæ дзыхлæуд фæкодта йæ мидбынаты, йæ дыууæ къухæй ралæууыд йæ уæрджытыл æмæ йе ‘рдиаг ныййазæлыд нарæг комы:
– Мæ хæдзар куыд фехæлд! Мæ арт куыд бауазал! Мæ бындур куыд ныззылд!

Лæг æм джихæй баззад, стæй йæ уæд бафарста:

– Цы хабар у, хорз ус, цы бæллæх дыл æрцыд?

– Цы бæллæх ма мыл æрцæуа амæй фыддæр? Иунæг дæн æмæ мын батых кæндзынæ...

– Ёмæ, аипп ма уæд, фæлæ дыл цæстытæ дæр нæй, – дзурь йæм лæг. – Ёрбакæс ма мæнæ! Фезмæлæн дæр мын куы нæ ис адонæй, уæд ма дæуæн та куыд батых кæндзынæн?

– Уымæй мæ нæ фæсайдзынæ, – зæгъы ус. – Дæ лæдзæг зæххы куы ‘рсадзай æмæ йыл сæгъы куы ‘рбæдтай, уасæг та дæ сасиры бын куы бакæнай, уæд дæ дыууæ къухы дæр уæгъд нæ уыдзысты?..

КÆД АМÆЛДЗЫНÆН?

Иу лæг хъæдмæ сугмæ ацыд йæ хæрæгыл. Иу ставд, æрдæгхус къалиу федта бæласыл æмæ йæм сбырыд. Бæхбадт скодта ставд цонгыл æмæ, йе ‘ргом бæласы зæнгмæ, афтæмæй лыг кæнын райдыдта къалиу рæбындыгæй.

Иу фæндаггон æй ахæм хуызы куы федта, уæд æм дзурь:

– Бахатыр кæ, хорз лæг, фæлæ дæ сæрызонд фæцыд, æви?.. Уый цы ми кæныс?

– Цы ми кæнын? Саугуырм бадæ? Мæнæ бæласы къалиу лыг кæнын!

– О, фæлæ йæ куыд лыг кæныс?

– Куыд ваййы, афтæ...

– Рахаудзынæ афтæмæй...

– Ёмæ исты Хуыцау дæ? Цæмæй йæ зоныс, рахаудзынæн, уый?

– Цы зонын æй хъæуы! Къалиу рæбындыгæй лыг кæныс æмæ, куы алыг уа, уæд дын цæй æнæрахаугæ ис! – зæгъта фæндаггон, фæлæ йæ уæлвæд фæцыд къæрцц! Хъæддзау рахауд бæласы цонгимæ зæхмæ.

Йæ амондæн ницы бæрæг ныццавта. Уайтагъд фестад æмæ фæндаггонын йæхи андæгъта.

– Цы хабар у? – фæрсы йæ уый.

– Дæ хорзæхæй, зæгъ мын: кæд амæлдзынæн?

– Уымæн та дын æз цы зонын?

– Зондджын лæг дæ æмæ алцыдæр зоныс...

– Ницы зонын алцыдæр...

– Уæдæ рахаудзынæн, уый цæмæй базыдтай?

– Уый та цы зонын хъуыд!

– Нæ дæ ауадздынæн, цалынмæ мын зæгъай: кæд амæлдзынæн? – зæгъта ма сугдзау æмæ фидар ныххæцыд фæндаггоны цонгыл.

«Ацы æдыллийæн исты куы нæ ‘рхъуыды кæнон, уæд мæ фыдæбонæй амардзæн», – ахъуыды кодта фæндагон æмæ дзуры сугдзаумæ:

– Дæ хæрæг цас фæразы, уыйас ыл сæвæр сугтæ æмæ ацу дæ хæдзармæ. Кæд дæ хæрæг æгъдауыл ныххæццæ уа уæхимæ, уæд ма сæдæ азы фæцæрдзынæ, кæд æмæ, хæрды цæугæйæ, æртæ хатты æрлæууа, уæд дын абон æнæмæлгæ нæй...

Хъызгæйæ загъта фæндагон уыцы ныхас, фæлæ сугдзауы бауырныдта æмæ суагъта лæджы. Самадта сугдзау йæ хæрæгыл суг æмæ араст сæхимæ. Фæндагон афардæг йæ фæндагыл.

Хæрæг æнæуый дæр æгоммæгæс у, æмæ ныр та уæззау уаргъы бын, хæрды куыд нæ кодтаид йæ кæнон! Фыццаг хатт куы ‘рлæууыд, уæд сугдзауæн фыртæссæй йæ къæхтæ йæ быны фæтасыдысты. Дыккаг æрлæудæн къæхтæ фæдыдагъ сты, æмæ лæг ахауд зæхмæ. Йæ уæлвæд æртыккаг хатт дæр æрлæууыд æмæ лæг мардау адæргъ и.

Хæрæг афардæг хъæумæ. Хъæддзау дæргъæй лæууы йæ мидбынаты. Цас фæлæууыдаид афтæмæй, чи зоны, фæлæ æндæр фæндагон галуæрдонны рацæйцыд æмæ фæндаджы бæстастæу лæджы хъуырдухæнгæнгæ куы федта, уæд фæхъæр ласта:

– Æ уый æмæ кæцы дæ! Æндæр кæм ныххуыссыдаис, уый не ссардтай? Ахъуытты у иуварс æмæ ауадз галты!

– Гъæй, дæ бон ныккалай! Æз мард дæн, ды та мын «адде у!» зæгъыс...

– Ныртæккæ дын æз дæ мард дæхирдыгæй фæкæндзынæн! – загъта фæндагон æмæ рагæпп ласта уæрдонæй. Бæрзуисæй дыууæ хатты куы ‘рцыд сугдзауы фæлмæнтыл, уæд «мард» лæг æртыккагмæ нал банхъæлмæ каст, лидзынмæ фæцис йæ хæрæджы фæстæ.

ÆРЫГОН ЗÆРОНД

Дæс æмæ æртиссæдз азы кæуыл цыд, ахæм ацæргæ лæг уынгай æрбацыд сæхимæ æмæ дзуры йæ усмæ:

– Ды мæ зæронд хоныс, фæлæ мæ абон бауырныдта, мæ бакаст нырма æмбискар лæджы ‘нгæс кæй у, уый. Фехъуыстай?

– Фехъуыстон, – загъта ус, – фæлæ уыцы ног хабар иннæ бонтæй хъауджыдæр ацы бон цæмæй базыдтай?

– Цæмæй куы зæгъай, уæд автобусы уæгъд бадæн бынат нæ уыд, бадтысты дзы æмбис кар нæлгоймæгтæ æмæ сылгоймæгтæ, ноджы ма кæстæртæ дæр, фæлæ сæ иу дæр нæ сыстад æмæ йæ бадæн мæнæн нæ радта...

Лæг ууыл фæцис йæ ныхас æмæ ныхъхъус.

Ус æнхъæлмæ каст йæ лæджы ныхасы кæронмæ, фæлæ, уый куы ницыуал дзырдта, уæд нал фæлæууыд:

– Гъе стæй уæд?

– Цы уæд?

– Ничи дын сыстад æмæ уымæй – цы?

– Куыд цы! Мæ бакастмæ гæсгæ мæн сæхи æмбай æнхъæлдтой, уый йеддæмæ сæм зæронд куы фæкастаин, уæд мын йæ бынат ничи радтаид?

Ус йæ мидбылты бахудт.

11.5.1972

КЪУХТÆ ÆМÆ ЦÆСТЫТÆ

Цыппараздзыд Зарæ къаннæг бандон сæвæрдта хихсæнмæ æмæ йæхи æхсы узал донæй. Цæсгом æхсад куы фæцис, уæд райста сапон æмæ æхсы йæ къухтæ.

Минутæ цауынц кæрæдзи фæстæ, фæлæ Зарæ уæддæр йæхи æхсы æмæ ‘хсы. Цал æмæ цал хатты сфынк кодта йæ чысыл къухтæ, æнхъæвзы сæ донæй æмæ та сæ ногæй райдайы сапонæй фынк кæнын.

– Зарæ, дæ цæсгом цауылнæ ныхсадтай сапонæй? – фæрсын æй æз.

– Æмæ уæд мæ цæстытæ ригæ фæкæнынц, – дзуапп дæтты Зарæ.

– Уæдæ дæ къухтæ афтæ бирæ цæмæн æхсыс сапонæй?

– Мæ къухтæн цæстытæ нæй æмæ уымæн...

11.5.1972

ЛАДИ БОГЪ У¹

Ацы цау дæр хохаг хъæуы æрцыд. Фæлæ уал уый зæгъын хъæуы, æмæ... Искæцы ‘взаг рæстмæ куы нæ зонай, афтæмæй дæ йæ сæр хъæуа, нæ хъæуа, уæддæр уыцы ‘взагыл куы дзурай,

¹ Лади богъ у – урыссаг дзырдаст «ради Бога».

уæлдайдæр та чи дæ нæ бамбардзæн, ахæм адæмы ‘хсæн, уæд, уый фыдбылыз кæй у, уымæн мæнæ ахæм æвдисæн.

Иу хæдзары уыд æхсæнгуывд. Хъæуваг фынгтæ кæмæ ис! Æмæ куывды фысым йæ сыхæгтæй æрхаста фынгтæ. Хъæуы фынддæс хæдзарæй алчи дæр æрхаста йе ‘ртæ кæрдзыны æмæ арахъхъ чысыл дурыны.

Куывд куы фæцис, уæд хъæууонтæй алчи йæ мигæнæнтæ ахаста, фæлæ сæ иу, йæ ном Лади кæмæн хуынди æмæ чысыл гуылываг чи уыд («р» зæгъын нæ зыдта), уымæн йæ фынг нал фæзынд.

Хæдзары ‘фсин, зæронд ус фæцагуырда æмæ ницы ссардта, стæй загъта Ладийæн, ома кæд æй исчи ивддзагæй ахаста, æнæрхъуыдыйæ, фæлæ йæ куы базона, уæд æй æрбахæсдзæн æмæ дын æй ратдзынæн.

Цалдæр цыды æрбакодта Лади, фæлæ нæй æмæ нæй, ничи хæссы фынг.

Æппынфæстаг бацыд мæстыйæ æмæ тызмæгæй дзуры зæронд усмæ:

– Лади богъ у, нæ фынг нын ссарут, кæдмæ уæм цæудзынæн? Зæронд ус æрбамæсты.

– Ацу, Лади кæд богъ у, уæд йæ мадæн богъ у, æдзæсгом! Уыцы ныхасмæ дын, лæппутæ нæхимæ куы уыдаиккой, уæд дын дæ богъ дæхирдыгæй фæкодтаиккой!

17.5.1972

МÆРДДЗÆСТ

I

Колхозонтæн фехъусын кодтой: райсом фаллойбонтæм дæтдзысты зети, æмæ алчидæр æрцæуæд æд мигæнæн æмæ райсæд, цы йæм цæуы, уый. Нæхи Биболæ дæр сæумæрайсом æд цайдан бамидæг колхозы правленийы раз. Уарæг ын йæ цайдан байдзаг кодта, фæлæ ма йæм цыдис литры æмбис æмæ йæ фæрсы:

– Кæм ма дын ныккæнон ацы æрдæг литр?

Биболæ йæ цæст ахаста йæ цуры лæуджытыл, фæлæ йын мигæнæнæй куы ничи феххуыс кодта, уæд цайданыл схæцыд æмæ йæ йæ дзыхыл сдардта. Банызта дзы литры бæрц æмæ та цайдан уарæгмæ бадардта. Байдзаг та йын æй кодта уарæг, кæд

Биболамæ уый бæрц нал цыд, уæддæр, æмæ Бибола дæр ныб-
бузныг йæхицæй, йе 'рхъуыдыйæ.

II

Нæ хъæуæй иу лæппуйыл сбадт мæрддзæсты ном, афтæмæй
йе 'мбæлттæй хъауджыдæр ницæмæй уыд æлгъин.

Хабар æрцыд ссæдзæм азты. Нæ хæххон хъæуæй цалдæр лæппуйы
ацыдысты Цæгат Ирмæ æхца бакусынмæ нартхор руванты рæстæджы.

Акуыстой цалдæр къуырийы дæргъы æмæ нæхимæ, хохы
хосгæрдæнты рæстæг куы 'рхæстæг, уæд фæстæмæ рараст сты.
Сæ фæндаг ракодтой Дзæуджыхъæуы базарыл.

Базар æмызмæлд кæны адæмæй. Хъæр æмæ ахст. Уæлдай
бæрæгдæр дары сомихаг къаннæг лæппуты хъæр:

– Халодны вода! Халодны вода!

Сæ къухты цайдантæ æмæ кружкæтæ, афтæмæй хъаргæнæг
адæмы 'хсæн рауай-бауай кæнынц сабитæ. Нæхионтæй иу сдойны
æмæ сфæнд кодта дон балхæнын.

– Цас кæныс иу кружкæ? – бафарста лæппуйы.

– Иу капекк! – загъта лæппу.

– Æркæн!

Лæппу йын æркодта. Лæг банызта æмæ радта лæппумæ æртæ
капеччы, æмæ, «давай сдачи», загъгæ, æнхъæлмæ кæсы.

Лæппу агуры... Куы йæ иу дзыппы ауадзы йæ къух, куы ин-
нæйы æмæ агуры æмæ агуры.

– Нæй мæм хурда, – загъты лæппу, фæлæ ма уæддæр агуры.

Махон æнхъæлмæ кæсы. Йе 'мбæлттæ лæууынц йæ цуры.
Донуæйгæнæг сом-ард хæры, хурда йæм кæй нæй, ууыл. Махон
дзы йæ бон куы базыдта, уæд ма дыууæ кружкæйы банызта
дон, æмæ хъуыддаг ууыл ахицæн.

НЫРЫККОН ДИССÆГТÆ

Цард æмæ рæстæг куыд ивгæ цæуынц, уый алчидæр йæхи
барæнтæй бары.

Цалдæр азы размæ хус рæстæг скодта, æмæ хъæууон адæм
стыр мæты бацыдысты. Ранæй-рæтты та куывдтæ кæнын рай-
дыдтой. Мæ сыхаг заронд лæг дæр разылд нæ сыхыл æмæ хор
æмбырд кодта куывды бæгæныйæн.

Чидæртæ хъæст кодтой Хуыцауæй, ома, æнæ куывдæй йæхæдæг нæ уыны, зæхх басыгъд, уый. Гъемæ уæд иу зæронд лæг загъта:

– Хуыцауæй дæр ма цы домут, цы? Мах ын-иу куывдтæ кодтам, нæлгуистытæ æмæ йын уæрыччытæ нывонд кодтам, адон (ома хицауад) та йæм куыйты æрвитынц!

(Уый уыд – дыууæ къæбылайы, Стрелкæ æмæ Белкæйы – космосмæ куы суагътой, уыцы рæстæджы).

17.5.1972

ХÆРÆДЖЫ КАД

Æмбисондæн баззад хæрæджы хивæнд. Къулран, дам, ын ахауынаы куы тæрсай, уæд ыл æддæмæ, былырдæм хæц, æмæ уæд йæхи ныббыцæу кæндзæн æмæ нал ахаудзæн.

Быдырбæсты ничи æввæрсыд хæрæгыл, ничи йæ дардта. Æрмæст хæхбæсты, æккойæ хæссыны сæр арæх кæм фæхъæуы, уым алы хæдзармæ дæр уыд хæрæг кæнæ хæрджытæ. Æнцондарæн фос у. Зымæгон фаджысы сæр кæнæ хосласæн фæндæгтыл хъæмпы муртæ æмæ хосы хæлтæ уидзы, сæрдыгон та йæ хæринаг кæмдæриддæр – хæрæджы сындз кæй хонынц, уый. Фосы мыггагæй йæ хæрæгæй фæстæмæ ничи хæры.

Гъемæ йыл хохы самайынц мæхъитæ, хосбæндæнтæ, сугтæ, тауинаг, куыроймæ ссиаг кæнæ æфцæгыл хор, æмæ йыл цына хæссынц!

Хаттæй-хатт стыр уаргъы бын йæ дынджыр хъустæ дæр нал фæзынынц. Уæддæр йæ кад æмæ йæ бузн – мур дæр ницы. Адæммæ куы байхъусай, уæд – æлгъитгæ дæр хæрæгæй, фидис дæр – хæрæгæй æмæ фыдгæнд дæр – хæрæгæй.

Гъе, фæлæ иу ахæмы хæрæджы кад æвиппайды сгæпп кодта уæлæмæ. Æмæ хохы диссаг нæу, фæлæ быдыры хъæуты дæр райдыдтой хæрджытæ дарын.

Цæвиттон, бæхтæ никæмæуал ис колхозонтæй. Æмæ-иу бæхыл цы куыстытæ кодтой, уыдоныл колхозы машинæтæ æххæстæ дæр нæ кæнынц, иннæмæй та пайда дæр нæу. Иу-дыууæ голладжы куыроймæ ласыны тыххæй ацу æмæ ратæр-батæр кæ машинæ. Науæд дæ хъугæн сæрдыгон иу-цыппар путы кæрдæг æрбаласынæн дын чи ратдзæн машинæ, гъе та хъæдæй уистæ æмæ кауы михтæ æрбадавынæн?

Гъе, æмæ адæм хæрджитæм се ‘ргом аздæхтой, уæлдайдæр та, хъæдмæ æввахс цы быдырон хъæутæ сты, уыдон. Хицауад ницы хыгдардта хæрджыты хицæутты, уæлдай хъалон съл не ‘вæрдта, æмæ афтæмæй хæрджытæ сбирæ сты. Мæ сыхаг дæр горæты базары балхæдта хæрæг. Æмæ, æвæццæгæн, сымах æнхæлут: балхæдта æмæ йæ æрбаскъæрдта нæ хъæумæ? Куыд нæ стæй! Бавдæлд æмæ йын машинæ баххуырста æмæ йæ уым арбаласта. Фехъуыстат?

Уый фехъуыста мæ дыккаг сыхаг дæр æмæ-иу йæ армы тъæпантæ куы ныццæгъта:

– Царциаты æмбисæндтæ! Фондз хæрæджы аргъæй дæр иу бæх нæ балхæдтаис, фæлæ ныр та фондз бæхы аргъæй дæр хæрæг нæ балхæндзынæ! Хæрæгыл бадын йæ сæрмæ ничи хаста, хæрæг йæхæдæг цы нæ хаста, ахæм ын нæ уыд.

Ныр куыдтæ фендæрхуызæттæ ис дуне! Хæрæг йæ сæрмæ къахæй цæуын нал хæссы. Хæрæг адæймаджы нæ, фæлæ адæймаг хæрæгæн йæхи ласы, хæрæг та хъаны бадт кæны машинæ-йы... Гъе уый дын хæрæджы дымæг... »

17.5.1972

АРГЪАУ

Æвæдза, диссаг сты иуæй-иутæ! Сывæллонай уæлдай нæу мæ сыхаг. «Аргъау мын рака!» – зæгъгæ та мæ знон баййардта. Гъема йын радзырдтон мæнæ ацы аргъау.

Царди æмæ уыди Адæймаг, нæлгоймаг, йæ ном – Хъилхъус. О, фæлæ уал дыууæ ныхасы, ахæм ном ыл цæмæ гæсгæ сбадт, уый тыххæй. Сывæллон ма куы уыди, суанг уæдæй фæстæмæ йæ уд, йæ дзæцц – искæйты сусæг ныхасмæ байхъусын. Зæгъæм, дзырдæн: сыхаг дыууæ чындзы фембæлдысты донгуыроны, фæлæ, æвæццæгæн, сæ ныхæстæ конд нæма фесты, иу ран уынды, каугæрон, æрлаууыдысты, сæ къæртатæ æрæвæрдтой зæххыл æмæ сæ хъæстытæ кæнынц кæрæдзийæн.

Хъилхъус уыдон федта, зæгъгæ, уæд нал фæары бынат йæхицæн. «Цымæ, цытæ дзурынц?» «Цымæ, кæй кой кæнынц?» «Цымæ, сæм цы сусæгдзинæдтæ ис?» Йæ гуыбыны цъарыл дæр хъуамæ бабыра кауы фæстæты, хæмпалты бын æмæ сæм байхъуса.

Æнæмбаргæ, 4–5 аздыд сабийыл хицæнаей куы фембæла,

уæд æй хъуамæ фæрсынтæ райдайа: баба æмæ нана цытæ фæдзурынц, знон уæм цы уазæг уыд, уый та цы хабæрттæ кодта? Райдайæн скъолайы куы ахуыр кодта, уæд-иу скъоладаутæй исчи ахуыргæнæджы исты худæджы номæй схуыдта, Хъилхъус-иу æй уайтагъд бахæццæ кодта уымæ. Сабитæ йæ базыдтой æмæ йыл Хъилхъус ном дæр уæд сæвæрдтой. Гъе, уый уал дын йæ номы тыххæй. Æнæуи бæрзонд уыди æви ныллæг, нарст æви къæсхуыр, науæд рæсугъд æви фыдуынд – уыдæттæ мураен дæр никæй хъæуынц. Мæнæн дæр уæлдай нæу. Уæдæ ма дзы æндæр диссагæй цы ис, зæгъгæ, мæ куы бафæрсай, уæд дын зæгъдзынæн: диссаг у, æрмæст Хъилхъусæн йæ сæры кæхцы цы ис, уый.

Сæры кæхцæ адæймаджы зонды къæбиц у, уæдæ цы! Æмæ уыцы къæбиц кæмæндæрты дзаг ваййы царды фæндтæ æмæ хъуыдытæй, кæмæн та – афтид, хуынчытæ куысыфтæгау.

Æз цы Хъилхъусы кой кæнын, уымæн та йæ сæры уыд æртæ цыдæры: карьерæ, мæт æмæ тас. Бон дæр мæт кодта карьерæ-йыл æмæ æхсæв дæр, бон дæр тарст йæ удæн æмæ æхсæв дæр.

«Уагæры цæмæй?» – зæгъгæ та мæ бафæрсдзынæ. Ныртæккæ йæ базондзынæ.

Газеты уыд æви журналы, нал æй хъуыды кæнын, кæмдæр бакасти йе ‘мбалы уац. Уый фыста: «Кæд мыййаг искуы рæсугъддæр æмæ хъæздыгдæр бæстатæ ис, уæддæр махи Ирыстонæй фылдæр никæй уарзын. Дунейыл цы бирæ адæмы мыггæгтæ ис, уыдонæй алкæй дæр уарзын, фæлæ дзы ирон адæмы йас никæй. Мингай æвзæгтыл дзурынц дунейы адæм, фæлæ мын мæ маделон ирон æвзаг куыд адджын у, уыдонæй афтæ – ничи...»

Гъæйда, гъа! Куыддæриддæр уый бакаст, афтæ фæгæпп ласта æмæ згъорынмæ фæцис сæхимæ. Йæ уд йæ къæхты бынæй фæдде ис фыр тæссæй. «Æз уый ныхмæ куы нæ ныффыссон, уæд мын махицæй дæр исчи зæгъдзæн националист. Куы ныффыссон, уæд та мæ цыррдзаст æмæ къæрцхъус схондзысты», – загъта йæхицæн æмæ атындыдта дарддæр æмæ тагъдæр.

Сæ кулдуары раз лæууы сæ хъуг æмæ йын цæмæй дуар баканой, уый тыххæй уасы мидæмæ!

«Гъеныр ай сыгъдæг националист нæу?! – хъуыды кæны Хъилхъус, хъугмæ кæсгæйæ. – Цæмæ дзыназы ам? Гом цы кæрты дуар у, уырдаæм бацу æмæ дæ чифæнды æрдуцæд... Цы уæлдай дын у? Адæм иууылдæр æмхуызон сты, хъулон уарзт цæмæн кæныс?»

Кæртмæ куы бахызт Хъилхъус, уæд йæ сæрты зæрватыкк фæсыффытт ласта æмæ æддаг къулæй цары ‘хсæн цы къуым ис, уым йæ ахстоны былыл андæгъд. Хъилхъус æм фæкомкоммæ. Æмæ та хъуыдыты аныгъуылд... «Æрдхæрæны диссаг нæу?! Фарон ахстон чи скодта, уыцы зæрватыкк та. Уæлæ йæ галиу къахы ных дæр фарон асаст. Стæй фæззæджы хъарм бæстæм атахт. Æмæ та ныр ардæм æрбатахт. Уый националист нæу?! Цы ратæх-батæх кæныс дыууæрдæм, кæм дын хуыздæр у, уым цæуылнæ цæрыс?»

«Нæ, фæлæ уæддæр куыд тыхджын у уыцы æнæхайыры национализм? – хъуыды кæны Хъилхъус. – Куыддæриддæр мæргътæ уалдзæджы улæфт банкъарынц, афтæ сыстынц уыцы хъарм Африкайæ æмæ цалдæр денджызы æмæ паддзахады сæрты ратæхынц Цæгаты Ихджын Океаны былтæм, æрбадæн дæр сын рæстмæ кæм нæ ваййы, ахæм гæмæх къæдзæхтæм. Ам, дам, нæ райгуыран бæстæ у. Ныр уыдон сыгъдæг националисттæ не сты?!»

Хъилхъус бахызти мидæмæ, хæдзармæ. Байæфта дзы йе ‘фсины, йæ астмæйдзыд лæппуйы æмæ сæ сыхæгты чынды. Дыууæ усы бадынц æмæ сæ хъæстытæ кæнынц кæрæдзийæн. Хæдзары æфсин тыхсы уымæй, æмæ йæм йæ сывæллоны фаг ахсыр кæй нæй. Сыхæгты ус афтæ, æз та, дам, ме ‘хсыры уæлдай калгæ фæкæнын. «Æри-ма, æз дын дзидзи адарон дæ лæппуйæн!» – зæгъгæ, сыхаг ус йæ риутæ райгом кодта æмæ бавнæлдта сывæллонмæ, фæлæ куыд нæ, стæй! Саби йæ чысыл гуккытæй йæхи нындæгъта йæ мады мæллæг риутыл æмæ ныцъæхахст ласта, нæ ракуымдта.

Хъилхъус дæр раст уыцы рæстæджы бахызт мидæмæ. Йæ сывæллоны ахæм хуызы куы федта, уæд та йæ уд йæ къæхтæй фæдæлдæр æмæ йæхинымæр загъта: «Гъеныр ацы къуызыппа дæр сыгъдæг националист нæу?! Цы уæлдай дын у, кæй фæнды дзидзи дæй, дæхи мады афтид риутыл цы ныннæхæстæ?»

Уымæй фылдæр хъæцын нал бафарæзта Хъилхъус. Райста йæ хотыхтæ æмæ фыссынтæ байдыдта, фыссынтæ байдыдта, фыссынтæ байдыдта...

Йæ уаргъ куы сцæттæ, уæд рараст постмæ. Сæхицæй иу чысыл куы рауад, уæд райæфта сæ иу хъæуккаджы. Æмæ цы хуызы? Лæг фæласы йæ куыдзы, фæлæ уый дæр куыдæй? Куыдзы æфцæгыл бæндæн баст, бæндæн сагойыл тыхт, сагойы кæрон лæджы къухы.

– Мæ куыдз сæрра, æмæ йæ уæртæ Куыдзæппарæн къæдзæхмæ ласын, – загъта лæг Хъилхъусæн. – Бæндæн сагойыл уымæн стыхтон, æмæ мæм цæмæй ма ‘рбаххæсса, стæй куыдзы къæдзæхæй фесхойынæн дæр сагой хуыздæр у.

– Æмæ цæмæй базыдтай, æрра сси, уый? – бафарста йæ Хъилхъус.

– Цы зонин æй хъæуы! Дзæгъæл рæйдæй йын бафсис нæй! Арвыл мигъы къæм фæзына – рæйын ыл райдайы, изæрæй фæсрагъæй мæй стула, ууыл дæр та рæйы æмæ рæйы. Афтæ алцæуыл дæр. Уыцы дзæгъæлрæйд дæр ма йын быхстон, фæлæ мын махиуыл дæр æмæ мæ бинонтыл дæр куы райдыдта рæйын, уæд ма цы у йæ дард?

«Мæнæ цы ‘мбисонды хорз куыдзыл фембæлдтæн, – ахъуыды кодта Хъилхъус. – Алцæуыл æмæ алкæуыл дæр, хионыл дæр æмæ æддагоныл дæр уыцы иухуызонæй рæйы, уæлдай никай кæны, æппындæр æм национализмы тæваг никуыцæй хæццæ кæны...»

– Бавдæл, æмæ дæ куыдзы мæнæн ратт! – бахатыд Хъилхъус йæ хъæуккагмæ.

– Хорз, зæгъгæ, загъта уый. – Фæлæ, кæд цы фæнды æрра у, уæддæр ма йæхион æмæ йæхи хæдзар зоны, æмæ йæ кæд æдзухдæр баст дарай, уый йеддæмæ та фæстæмæ мæнмæ цæудзæн... Бастæй дæр дын куы феуæгъд уа...

Нæй, нæ бафидыдтой, æмæ Хъилхъус постмæ араст, йæ фыст æрвитынмæ. Хъæуккаг та – Куыдзæппарæн къæдзæхмæ – йæ куыдз æппарынмæ...

Æз ууыл фæдæн мæ аргъау. Мæ сыхаг мæм лæмбынæг хъуыста. Куы фæдæн, уæд йæ къух ауыгъта:

– Уый аргъау нæу! – зæгъгæ, сдзырдта мæстыйæ, фестад æмæ цыма тæргай фæцис – дæлæ фæцæуы.

20.5.1972

ФЫССÆДЖЫ БÆЛЛИЦ

«Мах дуг» цы чысыл радзырдтæ уадзы ацы номыры, уыдон ист сты Дзесты Куыдзæджы архивæй. Абоны онг, зæгъæн ис, æмæ чыныгкæсæгæн сты æнæзонгæ. Сæ къухæйфыстытæ æфснайдæй лæууынц Ирон литературæйы музей æмæ Цæгат Ирыстоны Абайты Вассойы номыл гуманитарон æмæ социалон

иртасэнты институты архивты. Махмæ та æрбафтыдысты зындгонд литературæиртасæг Мамиаты Изетæйæ. Мыхуырæй йын рацыди дыууæ ахъаззаг монографийы фыссæджы тыххæй.

Ирон литературæйы музейы Куыдзæджы къухæй фыстыты ‘хсæн ис иу цымыдисаг тетрад (МОЛ–1581/20). Тетрады цъарыл фыст – «Лыстытæ», йæ мидæг та – цыбыр, худæг радзырдтæ – анекдоттæ. Кæроны та дзы ис радзырдты номхыгъд. Æвæццæгæн, Куыдзæгæн йæ зæрды уыдис адон хицæн чиныгæй рауадзын. Номхыгъды ис ахæм радзырдты сæргæндтæ: «1. Фын. 2. Сæрымагъзы æнкъуыст. 3. Бырон (хæлæф). 4. Дыууæ давæджы. 5. Доны къус (æфсæддон). 6. Мæ бæлон. 7. Чъизи къухтæ. 8. Алан æмæ къæрмæг. 9. Гал æмæ Хъырым. 10. Æмбисонд (Халонæн йæ лæппын амард). 11. Дзыллæ æмæ дуне. 12. Къуырма, куырма, къуырых (аргъау). 13. Фæзыхъæуы быцæу. 14. Почетный караул («Фæсхуым «Ело!»). 15. Ахуыргæнæг (Сашка). 16. Ахуыр (сывæллон). 17. Цъæх хæрæг».

«Лыстытæ»-н сæ иннæ хай та æфснайд у гуманитарон иртасэнты институты архивы (ОРФ СОНИИ, ф. 57, оп. I, д. 47). Ам дзы ис 27 радзырды, цалдæры нæмттæ дзы ранымайдзынæн: «Уарзондзинад», «Иунаг ныхас», «Æфсарм», «Дыууæ хуыснæджы», «Хæрзæгъдау фысым», «Хæрзæмбæлæг», «Уæздан», «Фырзондджын адæймаг», «Бинонты маст», «Хуыцауæй цы ферох», «Лæгæй-лæгмæ», «Сæрдары æххуысæй» æмæ иннæтæ.

Куыдзæджы аивадон курдиат бæрæг дары ацы цыбыр радзырдты дæр. Бынтондæр нæ дисы æфтауы се ‘взаг. Уый руаджы рабæрæг ваййынц адæймаджы удысконд, йæ миддуне, йæ хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæ, цавæр лæг у, уый. Сæ мидисмæ гæсгæ радзырдтæ сты цыргъзонд, агайынц адæмы социалон уавæры ахсджиæг фарстытæ.

Дæнцæгæн дзы æрхæсдзынæн иу.

Радзырд «Кæд амæлдзынæн?»-ы дыууæ хъæуккаджы сæмбæлдысты сугдуаны. Радзырды архайд Куыдзæг афтæ дæсны нывæнды, æмæ æнæмæнгæй рабæрæг уыздæн сæ ныхасæй, чи сæ у уыдонæй зондджын æмæ æнæзонд. Æнæфæхудгæ нæ фæуыздæн чиныгкæсæг сæ иуы æдылыдынадыл. Ацы цыбыр радзырды сæйраг аивадон мадзал – ныхмæвард (антитеза). Йæ фæлтæрдджын зонды руаджы фæндаггон суæгъд ис хъæддзауæй æмæ йæ хæдзарыл сæмбæлд («Ацы æдыллийæн исты куы нæ ‘рхъуыды кæнон, уæд мæ фыдæбонæй амардзæн, – ахъуыды кодта фæндаггон...»).

Æнæзæгъгæ ма нæй Куыдзæджы ацы радзырдты иу хицæндзинады тыххæй дæр. Уацмыс кæсгæйæ, чиныгкæсæг йæхæдæг свæййы радзырды хъайтартæн сæ иу, уымæн æмæ бахауы Куыдзæджы аивадон курдиаты уацары. Исты цауæй Куыдзæг адæмон юмор æмæ æвзæджы æууæлты руаджы скæны æнкъарæнтæй хъæздыг уацмыстæ – цыбыр, худæг радзырдтæ.

Куыдзæгæн у зындгонд йæ аргъау – «Зондджын æмæ æрратæ». Уымæ йæ мидисæй хæстæг лæууы, мыхуыры чи нæма уыд, ахæм радзырд, фыссæг æй йæхæдæг «Лыстытæ»-м ахаста. Радзырды ном – «Аргъау» (ОРФ СОНИИ, ф. 57, оп. I, д. 37, л. 47–48), Мæн дисы æфтауы, нырмæ дæр ацы радзырд рухс кæй нæ федта, уый. Йæ бакасты фæстæ зæрдыл æрбалæууынц Куыдзæджы æндæр уацмыстæ – «Рапорт», «Цырымысон», «Зондджын æмæ æрратæ» æмæ уырыссаг литературæйæ М. Е. Салтыков-Щедрины аргъæутты хъайтартæ.

Цæмæндæр «Аргъау» ныммыхуыр кæнынмæ иртасджытæ сæ ныфс нæ бахастой, чи зоны, æмæ тæрсгæ дæр кодтой, уымæй. Мамион йæ чиныджы дзæгъæлы нæ зæгъы: «В острой гротескной форме К. Дзесов высмеивает тенденцию, характерную не только для начала 70-х годов, когда был написан рассказ., но и вполне определенно проявлявшую себя вплоть до недавнего времени. Печальные последствия подобной трактовки национального и интернационального (унификация, «слияние», утрата народом своего лица) сегодня – увы! – у всех перед глазами». (Мамиева И.В. Кудзаг Дзесов: Очерк творчества. – Владикавказ: Ир, 1990, 213 с.).

Ацы радзырд, кæд «Аргъау» у йæ номмæ гæсгæ, уæддæр дзы аргъауæй мур дæр ницы ис. Сывæллæттæн æй нæ ныффыста, фæлæ – хъомыл адæмæн.

Радзырды бирæ цаутæ нæй. Йæ сæйраг хъайтар Хъилхъусæй автор зæгъы: «Царди æмæ уыди Адæймаг, нæлгоймаг, йæ ном – Хъилхъус». Лæг дисы бацæудзæн, автор куыд стыр аргъ кæны йæ хъайтарæн, цæмæн æй схуыдта «Адæймаг», ныффыста уыцы ныхас стыр дамгъæйæ? Зæгъдзæн, ай цыдæр кадджын æмæ уæздан лæджы кой ракæндзæн, æнæхъæн комы фидауц чи у, ахæм адæймаджы тыххæй? Æмæ ма фарст фæсыкк уыдзæн, куы базонæм, цавæр сæрмагонд адæймаджы характеры æууæл ис Хъилхъусмæ, уый, уæд: «Сывæллон ма куы уыд, суанг уæдæй фæстæмæ йæ уд, йæ дзæцц – искæйты сусæг ныхасмæ байхъусын».

Афтæ Куыдзæг дæлæмæ æрæппары стыр дамгъæйæ цы «Адæймаджы» ныффыста, уыцы Хъилхъусы.

Йæ ахадындзинад «Аргъау»-æн у тынг вазыгджын, уымæн æмæ нæ нырыккон царды «хъилхъусты» нымæцæн кæрон дæр нал ис. Бирæтæ дзы базондзысты нæ æхсæнадон куыстуæтты чиновникты – бирæкратты æмæ, йæхи алцæмæйдæр чи хизы, ахæм хицæутты. У цыбырзонд æмæ ницæйаг адæймаг, афтиддæр *«Йæ сæры уыд æртæ цыдæры: карьера, мæт æмæ тас»*, – зæгъы Хъилхъусæй фыссæг.

Уый дын дзы радзырды «хъайтар»! Демагог æмæ мæнгдзурæг, адæмыл цыфкалæг, хахуыртæ фыссæг, йæхи æвдисы национализмы ныхмæ тохгæнæгæй (*«...мæхицæй дæр исчи зæгъдзæн националист. Куы ныффыссон, уæд та мæ цырddзаст æмæ къæрцхъус схондзысты»*). Йе ‘мбалы уац газеты куы бакасти, афтæ *«Йæ уд йæ къæхты бынæй фæдде ис фыр тæссæй»*. Не ‘мбары, цы у уарзондзинад фыдыуæзæгмæ, мадæлон æвзагмæ, нæ ирон æгъдаумæ, культурæмæ, ницы ирондзинад æм ис, хъæугæ дæр æй ницæмæн кæнынц, цыфæндыйы цæстæй кæсы хионмæ. Æмæ Хъилхъусы ахæм æууæл хæстæгиуæг кæны нæ абоны чиновникты фылдæр хай æмæ Куыдзæджы хъайтары. Уыдонæн дæр не ‘взаг ссис æнæуынон, уымæн æмæ йæ нæ зоннынц æмæ йыл нæ дзурынц, фыдыуæзæгыл стырзæрдæ сты.

Хъилхъусы сурæтæн ис ахæссæн ирон литературæйы «æнæмæлгæ» сурæттæм, уымæн æмæ ист у цардæй æмæ у цардæгас, нæй йын ивддзæг кæнæн иннæ аивадон сурæттимæ.

Радзырд «Аргъау»-ы аивадон фæрæзтæ дзурæг сты Куыдзæджы стыр курдиатыл, цалдæры дзы ранымайæм: аргъауон райдиан (зачин) æмæ кæрон, аивадон листæг хай (деталь) – нывгæнæг ахорæнтæй ныв куыд нывæнда, афтæ Куыдзæг цалдæр листæг хаххæй сфæлдисы адæймаджы æнаррохгæнæг сурæт, æмæ дзы бирæ ныхæстæ ницæмæн бахъæуы: *«Æнæуи бæрзонд уыди æви ныллæг, нæрст æви къæсхуыр, науæд рæсугъд æви фыдуынд – уыдаттæ муран дæр никæй хъæуынц... диссаг у æрмæст Хъилхъусæн йæ сæры кæхцы цы ис, уый. Сæрыкæхц адæймаджы зонды къæбиц у, уæдæ цы!»*

Бынтон диссаг у радзырды æвзаг, куыд дзуры æмæ цæуыл аныгъуылы хъуыдыты Хъилхъус. Комкоммæ ныхасы руаджы фыссæг равдыста Хъилхъусы хицæн миниуджытæ: кадавар зонды хицау кæй у, царды бирæ цыдæртæ кæй нæ зоны æмæ æмбары,

уыдæттæ. Автор иунæг ран дæр нæ баурæдта Хъилхъусы мид-монолог, æмæ йæ ныхасы уагæй, йæ дзырдæвдисæнтæй Куыдзæджы «герой» баззайы чыныгкæсæджы зæрдæйы «æнæмæлгæ» литературон сурæтæй.

Мæ ныхасы кæрон зæрдæбын арфæ кæнын **Гусалты–Дзесты Фатимæйæн, Куыдзæджы чызгæн**, бар мын кæй радта, йæ фыды сфæлдыстадон бынтæй ацы радзырдтæ ныммыхуыр кæнынмæ, уый тыххæй. Мæ иннæ арфæйы ныхас та зæгъын **Мамиаты Изетæйæн**, нæ курдиатджын литературæиртасæгæн, æнæ уый зæндджын уынаффæтæй æмæ барвæндон æххуысæй адон «**Мах дуджы**» рухс нæ федтаиккой.

*Мыхуырмæ сæ бацæттæ кодта æмæ сын
фæсныхас ныффыста Мзокты Аслæнбег.*



РÆМОНТЫ Геор

УРС ÆЛХЫСЧЪЫТÆ

* * *

Зонд цыфыддæр тых дæр басæтты, –
Уый рухсæй мæйдары пъæра айгæрд!
Фаззæттæ гуырæн кæркуасæнты
Цал æмæ, дам, цал зарæджы райгуыр!

* * *

Хицау дзуры: «Иу мисхалыйас мæм
Лаз нæ уыдзæн!..» Кад æмæ йын цыт!
Зæды хуызы бацæуыны размæ
Бирæ азты сау иблисæй цыд.

* * *

Решетовмæ гæсгæ

Нæ разындтæ фидар дæ сомы, дæ ардæн,
Æрхуымæй дæ фæдыл зæгъынхъом уый дæн:
Æз фехстон дæу маргъау йæ цыренмæ цардæн,
Ды былæй нысхуыстай тыгуылдурау мæн.

* * *

Æнцон цардыл хъысмæтимæ нæ бадзырдтам,
Йæ даргъæй дæр мæ нæ, мæ хур, нæ асайдзæн...
Йæ хъомысæй куы асæттой мæ базыртæ,
Кæуылдæрты уæд рог базыртæ базайдзæн.

ФÆЗЗÆГ

Бонай цы ахауы – бафты
 Æхсæвыл, – райсаг у й’ арм.
 Æрдзы уа, зæрдæты – афтæ
 Тынг куынæг рухс æмæ хъарм.

Ауарды хур дæр йæ удыл, –
 Мигъты ‘хсæн бамбæхсы арф...
 Зæххы бæргæ фæнды худын,
 Фæлæ мæстæлгъæд у арв.

* * *

Уæд сидзæр, ма йын уæд хæдзар,
 Уæддæр хъысмæт æм феххæлы:
 Хъæздыгау уымæн дæр адзал
 Йæ «хæдзар» иу бон фехалы.

НÆ БÆЛЛÆХ

Фыдбон, фыдлæг... Нæ Ирæн
 Сæ хæрамæй – фыдтас:
 Хæссынц нæ хæртæй бирæ,
 Нæ фарнæй сафынц цас!..

Цæуыл нæ кæнын цъус дæр
 Дызæрдыг, уый – бæрæг:
 Уæ цард хæсдзæн æнустæ,
 Фыдбон æмæ фыдлæг!

* * *

Хур ныккаст, йæ рухсæн нæй кæрон;
 Уары йæ зæрдæрæдау, хæларæй...
 Фæлæ уыйхыгъд, уый дæр ма зæгъон,
 Цас баззæди зæххы къуымты тарæй!..

* * *

Уыдыстæм æфсымæртау раст, –
Фæхауди нæ бæндæн, нæ хал:
Рæстудæй дыл калын мæ маст,
Мæнгардæй мыл калыс дæ хъал.

* * *

Ды – фыдуд, уæддæр зæгъыс:
«Никуы ацæуин мæ цардæй...»
Ды цы мæлæтæй тæрсыс,
Уый сæргой уызæн дæ мардæй.



ДЫУУÆ РАДЗЫРДЫ

НÆРÆМОН

Стонг бирагътæ йын цыма йæ зæрдæ фæсæттыны тыххæй сæ магуыры хъарджытæ фæкæнынц, уыйау æм бæрзонд рагътæй лæгъстагæнагау, æрхæндæг мыртæ нывæндгæйæ, фæниуынц, стæй иуафон фæхъус вæййынц, атагъамæ сын дæггай æрхизынц æмæ йын йæ мусонгмæ ‘рбахъузынц. Фидар гæрæны алыварс хуыснаджытау сæ къæхты ‘лгътыл фæразил-базил кæнынц æмæ йын, сæ комыдæттæ ныхъуыргæйæ, йæ арандзалмæ сæ бæттæнтæ фæтонынц. Бонырдаæм фæлурсбын стæлытæ миты тъыфылтау арвыл тайын куы райдайынц, уæд сæ удты тас бацæуы æмæ, сæ къухы кæй ницы бафты, уый тыххæй кæрæдзиуыл сæ маст калгæйæ, хъæды тарфы аныгъуылынц.

Раздæр æй сæ уынæрæй фынай кæнын нæ уагътой, æмæ-иу сæ йæ хъырмаджы гæрæхтæй апп-уппы систа, стæй сыл сахуыр ис æмæ сæ сæхи бар ныууагъта. Йе ‘фсургъ дæр фыццагау знæт хуыррыттытæ нал кæны. Гайтар ын, йæ барц лæгъзгæнгæйæ, цы зæрдæвæрæн ныхæстæ фæкодта, уыдон дзы ныфс бауагътой, фæлæ йæм тугдзых сырдытæ ‘ндон дæндæгты къæрцц-къæрцц æгæр куы ‘рбахæстæг вæййы, уæд йæ хъустæ фæгæмæл кæны, æмæ йе знæт мыр-мыр ссæуы, йæ буар нырризы, æмæ йæ сæфтæджытæй зæхх ныххойы.

Йæ фæстаг къæхтыл агæпкæнынаæввонгæй алаууы, стæй йæ тас йæ тыхджын уæнгтæй ацæуы, æмæ йæ мукъутæ хосы фæцæвы.

Йæ тæккæ хъаруйыл у æмæ цыфæнды цæлхдурты сæрты дæр ахиздзæни, цавæрфæнды æрра цæугæдоны дæр иннæрдæм аленк кæндзæни. Йе ‘нæрцæф хицауыл тынг æнувыд у æмæ йæмæ пиллон арты дæр балæгæрддзæни. Дзурын нæ зоны, фæлæ алцыдæр æмбары, суанг ма йын йæ хъæлæсы уаг æмæ йæ фезмæлдæй дæр йæ равг банкъары. Тыхстхуызæй йæ куы фены, уæд коммæгæс сывæллонау йæхиуыл ныххæцы æмæ уæлдай змæлд нал фæкæны, зæрдæрайгæйæ йыл куы абады, уæд та фырцинæй йæ быны скафы, æмæ уымæ бакæсынæй диссагдæр ницы ваййы. Бæх ын нæу, фæлæ йæ иузæрдион хæлар у, йе ‘мцæдисон æмбал, йæ ирвæзынгæнæг. Уый йын куынæ уыдаид, уæд тыгъд быдыры хуысгæйæ баззадаид, æмæ дзы хæдмæлхор халæттæ сæ мондæгтæ суагътаиккой...

Йе знæгтæ йæм лæгæй-лæгмæ нæ бауæндыдысты. Бæзджын къутæрты фæстаг бамбæхстысты æмæ йæ уырдыгæй æрбахстой. Лæппу ма йæ хъырирмагмæ бæргæ февнæлдта, фæлæ та йыл йæ фыдгултæ сæ маргкæлæг хотыхтæй ралæууыдысты, æмæ зæххыл ныффæлдæхт. Йæ дугъоны рохтыл ын ахæцыдысты æмæ, хъызгæхудгæйæ, сæ хъæумæ афардæг сты. Дзаджджын фынгтыл иудзæвгар куы фæцæл кодтой, уæд расыгæй сæ зæрды æрæфтыди Æрфæны бафæлварын. Араллогæнгæ кæртмæ рацыдысты, бæхбæттæнæй йæ райхæлдтой, æмæ йыл сæ ныфсджындæр абадти. Æрфæн æй йе рагъæй арæцыгъта, кауы сæрты асæррæтт ласта æмæ йæ хицаумæ атындыдта, йæ хъусы йын, мынæг мырмыргæнгæйæ, цыдæртæ фæдзырдта, йæ цæсгом ын йæ былтæй фесдæрдта, стæй йæ фарсмæ ‘рхуыссыди. Гайтар æрчъицыдта æмæ йæм тыхамæлттæй схылди. Бæх æй арæхстгай систа æмæ йæ сæхимæ хъавгæ ахаста. Адæм æм дохтыры ‘рбакодтой, æмæ йæ уый мæлæты дзæмбытæй скъахта. Йæхиуыл куы фæхæцыди, уæд æм йæ фыд мæтæйдзаг хъæлæсæй æрхатыди:

– Ацу, мæ хъæбул, æмæ дæ сæр æдас ран бафснай. Уыцы куйытæ дæ цалынмæ сæ маст райсой, уæдмæ не ‘рсабыр уыдзысты. Се ‘фсымæры сын куынæ амардтаис, бæргæ, фæлæ цы ‘рцыди, уымæн раздахæн нал и...

– Йæхи аххос уыди, баба. Курынмæ кæй хъавыди, уый хъазты мемæ цалдæр хатты куы ракафыд, уæд æм хардзау æркасти

æмæ мын мæ зæрдæ къахын райдыдта. Куы ницæмæ йæ ‘рдартон, уæд мæ лæппутусы хъæвдын рахуыдта. Мæ мады сыгъдæг ном ын ингæнмæ чъизи кæнын куыд хъуамæ бауагътаин? Топпыхосау ссыгътæн, фæлæ дæ ныхæстæ мæ зæрдыл æрбалæууыдысты: «Маст бауромынæн дæр лæг хъæуы», æмæ ма йын æгасæй баззайынæн иу фадат радтон. Йæ тæрттыл ын фæхæцыдтæн æмæ йæм бартхъирæн кодтон:

– Ныртæккæ мæ хатыр ракур, науæд дæ фысы ‘ргæвст скæндзынæн!

Уый йæхи хуызæн бонджын къуыдипп лæппутыл хъалхуызæй йæ цæст ахаста æмæ мыл былысчылæй бахудти.

– Дзæгъæлзад куыйтæ æмæ фидиссаг хæрджытæй хатыртæ куы курон, уæд ма мæ цард циу?

Ныббар мын, баба, фæлæ уыцы рæстæг ды мæ цуры куы фæуыдаис, уæддæр мæ нал баурæдтаис.

– Дзæгъæлзад куыдз дæр дæхæдæг æмæ фидиссаг хæрæг дæр! – сдзырдтон, мæ масты фыцгæйæ, æмæ йын мæ хъама йæ хъуырыл æрбавæрдтон.

– Хъæздгуйтæн ныхкъуырд кæй дæттыс, уый хорз у, фæлæ домбай æфсымæрты ракъахтай æмæ сæ дæхи хъахъхъæ.

– Ницæмай сæ тæрсын. Кæд мæм сæ ныфс хæссынц, уæд нæ дыууæ хъæуы астæу лæгæвзарæн фæзмæ рацæуæнт, æмæ сæ мæ разæй ингæнмæ батæрдзынæн.

– Дæ хабар сæм нæма бахæцæ и, æвæццæгæн. Æгасæй кæй баззæдтæ, уый куы баззоной, уæд дæ фæдыл бафтдзысты æмæ та дæ сусæгæй æрбахсдзысты.

– Цы уа, уый уæд! Адæймаг дыууæ марды нæ кæны, иу мæлæтæй та йын фервæзæн нæй.

– Дæ туг дын куы ныккалой, уæд дæ мад мæрдты дыккаг мард кæндзæн, æз та йæм æмгъуыдæй раздæр бацæудзынæн. Кæд дæ зæрдæйы исты бынат ахсæм, уæд уал рæстæгмæ дæхи искуы бафæсвæд кæ.

– Тæппуд мæ куыд рахоной æмæ мыл куыд фæхудой, афтæ?

– Æдылы мæлæтæй зондджын сæрхызт хуыздæр у, мæ хæдзар. Зæххыл удæй зынаргъдæр ницы ис, æмæ йæ цæстыгагуййау хъахъхъæнын хъæуы.

– Нæ, баба, æз ме знæгтæй тæрхъусы лыгъд нæ акæндзынæн. Æгадæй цæрыны бæсты мæхицæн кадджын мæлæт равзардзынæн!

– Фæскъуымæй дæм чи хъавы, уый нæмыгмæ риу дарын

хъабатырдзинад нæу, фæлæ æнæсарфат ми у. Байхъус мæм æмæ ма фæрæдийай.

– Мæ бон нæу, баба.

– Мæ коммæ кæдæй нырмæ нал кæсыс, лæппу?! Ды куы нал уай, уæд мæ сынты уæлхъус чи ‘рлæудзæн æмæ нæ фыдæлты намыс дарддæр чи ахæсдзæн?!

Гайтар ныссагъæс кодта æмæ исдугмæ зæгъын ницы сфæрæзта, стæй дзы æрæджиау цалдæр ныхасы схаудта:

– Куы дæ амарой, уæд ма дæ размæ цы цæсгомæй бацæудзынæн?

– Карджын лæгмæ бавналын сæ сæрмæ не ‘рхæсдзысты, куы ‘рхæссой, уæд та сæхи байсафдзысты. Де уæнгты кæй туг хъазы, уый дæ рох ма уæд.

«Де уæнгты кæй туг хъазы, уый дæ рох ма уæд». Ацы ныхæстæй йæ басаста, æмæ Дыгурмæ йæхи айста. Йæ зæрдæмæ тынгдæр кæм фæцыди, уым æрцæрыныл афæлвæрдта, фæлæ йын адæм йæ хабæрттæ базыдтой æмæ йæ сæхимæ нæ бауагътой. Гайтар хъæуæй дæрддзæф ран къохы кæрон иу дзæнæтон къуым равзæрста æмæ дзы мусонг сарæзта. Æппындæр никæмæй тæрсы, нæ сырдатæй, нæ йæ туджджынтæй, нæ, комы хъæутыл тугуарæн чи кæны, уыцы кæсгон тыхтонагæнæг абырджытæй, фæлæ йæ иу сагъæс æвдæрзы. Бирæгъы цардæй кæдмæ цæрдзæн? Æнæагайд хъæды цуан кæны æмæ ма цъыс-цъысгæнаг бур физонджытæй йе ‘мгæртты æмæ бæлццæтты дæр хынцы, фæлæ йæхицæн уарзон æфсин кæд æрхæсдзæн æмæ йын йæ конд къæбæр адджынæн хæрын кæд райдайдзæн? Кæсæгмæ алидзид, фæлæ йæ иуæй æцагæлон зæххыл цæрын нæ фæнды, иннæмæй йæ Æхсинæ нæ уадзы.

Фæлтау æй йæ дзæгъæл къæхтæ чындзæхсæвмæ куына бахастаиккой. Урс разгæмтты йæ куы федта, уæд йæ зæрдæ йæ риуæй рацæйтыдта. Иннæ чызджытæ дæр разгæмтты уыдысты, фæлæ урс доныхъаз дзыгъуыр гогызты ‘хсæн куы лæууа, уыйау сæ астау бæрæг дардта. Йæ цæсгомæй мæйтæ æмæ хуртæ касты, æмæ дзы Гайтар йæ цæстытæ атонын нал фæрæзта. Гыццылæй-иу хъазтмæ куы бафтыди, уæд-иу, адæмы æнæсарфат дзолгъо-молгъомæ хъустæйæ, цæмæндæр нынкъард и. Æвæццæгæн æй йæ къæрцхъус зæрдæ рагацау зыдта, разæй йæм цы ‘нхъæлмæ кæсы, уый. Иу циндзинады туджджын фæци, иннæйы та – зæрдæцæф. Æмæ ма фыццагæй лæгдзинады фæрцы

фервæзæн и, фæлæ дыккагæй та куыд фервæза? Чызджы сурæт иудадзыг йæ цæстыты раз лæууы æмæ йæ тухæнæй мары, бон æй цуан кæнын нал уадзы, æхсæв – хуыссын.

Æхсинæ дæр ыл цыма аивæй йæ цæст æрæвæрдта, афтæ йæ рахатыдта, фæлæ, чи зоны, рæдийы. Цы зæрдæ йæм дары, уый куыд базона? Мæгуыр куы уайд, уæд ыл истыхуызы фембæлид æмæ йемæ аныхас кæнид, фæлæ хъæуы уæздæттæн сæ тæккæ хъæздыгдæр лæджы чызг у. Йæ фыд æй авд дуары ‘хгæдæй дары, æмæ йæм кæуылты бацæуа, уый нæ зоны. Иу фæрæз ын ис, æмæ дзы, куыд йæ бон у, афтæ пайда кæны. Йæ райст-бавæрд морæ куырæт, сау цухъхъа, сау хъуынджын худ æмæ сау сæрак цырыхъхъытæ йе уæлæ акæны, йæ хъама йæ уæлæ абæтты, йæ цыбырæлвыд сау зачъетæ адауы, йæ сырх æфсур-гъыл абады, æмæ хъæуы уынгты сиргæ уæлæмæ ссæуы, стæй та дæлæмæ ‘рцæуы. Æхсинæйы рудзынгмæ цæстыдзагæй бакæсы, фæлæ йæ нæ фены æмæ, хъæуæй чысыл фалдæр даргъдзыкку донхæрисы бын суадонæй баназы, дзæвгар рæстæг йæ цуры æдзæмæй фæлæууы, стæй йæ мусонгмæ сæргуыбыр, уæнтæ-хъилæй ацæуы æмæ ‘хсæв-бонмæ йæ хуыссæны фæрафт-бафт кæны.

Фæндонæн кæрон нæй. Сысджыйы хуыммæ дæр ма боны рад æрцæуы. Гайтарæн дæр йе ‘нхæлмæгаст нæ фæдзæгъæл. Иу сæрдыгон райдзаст хурбон йæ хъул сах абадти. Хъæуы чызджытæ суадонмæ рацыдысты, сæ гогонтæ цæссыджы хуызæн рæсуг донæй байдзаг кодтой, цъæх нæууыл сæхи ‘руагътой, æмæ сын хъæлдзæг ныхас бацайдагъ и. Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу хъæрæй ныххудтысты, æмæ-иу сæ кæл-кæл сыгъдæг уæлдæфы азæлыди. Лæппу бæласы ауонæй Æхсинæмæ иуцасдæр фæкасти, стæй йæхи фæхъæддых кодта, уæндонхуызæй сæм бацыди æмæ сын йæ сæрæй акуывта.

– Уæ бон хорз, мæ хотæ.

– Æгас цу, не ‘фсымæр, – йæ саламæн ын худæнбылæй дзуапп радта сæ къæйныхдæр æмæ йæхиуыл схæцыди. Иннæтæ дæр сыстадысты æмæ ацæуынаввонгæй сæ гогонтæм бавнæлдтой.

– Бахъыгдардтон уæ, æвæццагæн. Афтæ тынг мæ фæтæрсдзыстут, уый нæ зыдтон, æндæр уæ нæ батыхсын кодтаин. Уæвгæ, хъæддаг лæгæй кæй фæтарстыстут, уым диссагæй дæр ницы и...

– Дæуæй нæ фæтарстыстæм. Нæ бинонтæ нам æнхæлмæ кæсынц.

– Кæй стут, уйдонимæ фæрнæй цæрут.
 – Бузныг.
 – Мæ хъуыр ныххус и, æмæ мын дон куы авæрдтаиккат.
 – Æхсинæ, уазæгмæ фæкаес, дæ къухæй баназын ын æхсыз-
 гондæр уыдзæни.

Чызг ын, хинхудтгæнгæ, йæ уарзонмæ кæй бадзырдта, уый Гайтары дисы бафтыдта. Иннæты ‘хсæн æй кæй равзæрста, уый куыд базыдта, цымæ? Артуадзгæ цæстытæй йæм кæсы, фæлæ... Æхсинæ фæсырх, йæ рæсугъд былтæ йæ дари сæрбæттæны каронæй ахгæдта æмæ йе ‘мбалмæ саст хъæлæсæй бадодой кодта:

– Дæхи мæ хъæууай кæ!..

Суадонæй морæ нывæфтыд хъæдын къусы дзаг систа æмæ йæ Гайтармæ балæвæрдта. Цыппар цæсты кæрæдзимæ фемдзаст сты, æмæ лæппуйы зæрдæ ныссæххæтт ласта. Дынджыр гал æнцонæй чи ‘рфæлдахы, уыцы фидар къухтæ ныллæмæгъ сты æмæ къусмæ дæр нал арæхсынц. Куыддæртæй йæ райста æмæ йæ йæ дзыхыл сдардта. Цæмæй Æхсинæ йæ разы фылдæр афæстиат уа, æмæ йын йæ уындæй афсæда, уый тыххæй сындæггай нуазы æмæ чызджы та йæ цæстытæй ныхъуыры. Чызджытæ йæ йемæ дзæгъæлы нæ нуууагътой. Æвæццагæн сæм уыйразмæ исты ныхас рауади, æмæ йын йæ зæрдæйы тыппыртæ суадзыны бар дæттынц. Иугæр афтæ у, уæд ын хъуамæ йæ зæгъинагтæ иууылдæр зæгъа æмæ йын йæ зæрдæйы уаг базона.

– Æхсинæ, мæ ныхас дæм къæйных куы фæкаеса, уæд мын-иу æй ныббар.

– Рагацау хатыр кæй тыххæй курыс, уый цавæр ныхас у, уагæр?

– Айфыццаг дæ чынзæхсæвы куы федтон, уæдæй фæстæмæ махицæн бынат нал арын. Мæ хæдзар мын дæ фæлмæн мид-былхудтæй куына срухс кæнай, уæд мæ райгуырдыл фæфæсмон кæндзынæн. Æнæ дæу мæ мæ цард дæр нæ хъæуы.

– Афтæ ма дзур. Мæнæй хуыздæр цардæмбал æрхæсдзынæ...

– Дæуæй хуыздæр цардæмбал мæ нæ хъæуы, ды мæ хъæуыс æрмæстдæр. Демæ Хъæриуы хохыл дидинаг æрзайын кæндзынæн. Æргом мын æй зæгъ, мæ зæрдæ дыл дарон, æви нæ? Дæхи мыл куы атигъ кæнай, уæд, дарддæр цы ран у, уырдем зæрдæсастæй махи айсдзынæн, æмæ мæ дæ цæсты каронæй дæр нал фендзынæ. Ныр дæр ам дæу тыххæй дæн, æндæр, кæй нæ хъæуын,

уыдоны ‘хсæн æгадæй цæрыныл иу минут дæр не сразы уаин.

– Ницы дæ æгад. Нæлгоймæгтæ дæ рæдауы койæ фылдæр не сты. Æнæрцæф кæй дæ, уый тыххæй та дын уæлдай стырдæр аргъ кæнынц, фæлæ дæм дæ туджджынтæ куы ‘рбалæбурой æмæ хъæуы цæрджытæн исты бæллæхтæ куы саразой, уымæй тæрсынц.

– Ма тæрсæнт. Ма удæгасæй сæ ‘фхæрын нæ бауадздзынæн.

– Цæй, æз цæуон... Чызджытæй худинаг у...

– Æхсинæ...

– Цы кæныс?

– Ма фарстæн мын дзуапп нæ радтай. Ацæуон, æви ам баззайон?

– Дæ зæрдæ дæм куыд сдзура, афтæ-иу бакæ... – зына-нæзына йæм бахудти Æхсинæ, гогон йе уæхскмæ систа, къæмдзæстыгхуызæй ма йæм ныфсæвæрæджы цæстæй иу каст æрбакодта æмæ йе ‘мбæлттæм атындзыдта. Лæппуйæн йæ риу цинæй байдзаг и, æмæ дуне йæхи баци...

* * *

Хæрзарæзт æрыгон сылгоймаджы хъæбысы фæндыр йæ удæй арт цæгъды, æмбисонды зæлтæ нывæнды æмæ дзы адæмы зæрдæтæ дзаг кæны. Цыллæзачъе лæгтæ дæргъæй-дæргъмæ фынгтыл бадынц æмæ иуæй иннæ арфхъуыдыджындæр сидтытæ кæрæдзи фæдыл уадзынц. Арфæтæ кæнынц, сæ цард чи баиу кодта, уыцы дыууæ кæстæрæн, дунемæ сæ чи рауагъта, уыцы ныййарджытæн, дыууæ каджын мыггагæн, къухылхæцæг æмæ ‘мдзуарджынæн. Фæдзæхсынц сæ стыр Хуыцау æмæ тæхгæнæргæ Уастырджийыл. Рох сæ не сты хохы дзуæрттæ, быдыры зæдтæ æмæ иннæ уæларвон тыхтæ дæр. Курынц сæ, цæмай зæххыл тауой хæлардзинад, сабырдзинад æмæ уарзондзинад. Рæстæгæй-рæстæгмæ дзы исчи цъæхснаг хъалæсæй ныззары, æмæ йæм иннæтæ бахъырнынц. Æфсинтæ пецы алыварс æмызмæлд кæнынц. Сæ фыдджынтæ куы афыцынц, уæд сæ царвæй айсардынц, æмæ сæ лæггадгæнджытæ фынгмæ аскъæфынц.

Æвзонгдзинад æнæ цæстыахадгæ уæлæфтуанæй дæр рæсугъд у, фæлæ йын уæддæр йæ аивдзинад ирддæрæй æвдисынц урсбæрцджын цухъхъатæ æмæ ‘рттиваг разгæмттæ. Усгур лæппуты æмæ чынздзон чызджыты се ‘фсарм æмæ сæ фыдæлты

‘гъдæуттæ иумæ арæх æмбæлын нæ уадзынц, æмæ ныр хæрзæфснайд уæрæх кæрты кæрæдзи зæрдæмæ фæцæуыныл архайынц. Хъуамæ дзы алчидæр йæхицæн къайаг равзара æмæ йæ цард сараза. Фæндырдзагъд æмæ къæрццæмдзæгъд арвыл æмбæлынц. Лæппуты цæрдæг змæлдыл цæст нæ хæцы, чызджыты уæздан кафт та цардбæллон зæрдæты ‘рдхæрæны бæллицтæ гуырын кæны. Хъазт йæ тæмæны бацыди, æмæ афтæ зыны, цыма æнæхъæн дунейыл дæр æгæрон циндзинад ивылы.

Исдугмæ фæндыр фæхъус, æмæ сырх уадсур, хуры зæлдаг тынтæм цæхæркалгæйæ, уарийау æрбатахти. Кæрты астæу дзыхълæуд фæкодта æмæ йæ фæстаг къæхтыл алаууыди, стай фестæлфыд æмæ хæдзарырдæм цæхгæр фæзылди, бæрзонд тыргъмæ йæхи фехста æмæ уаты фæмидæг и. Адæм барæгæй фæтарстысты æмæ сæ мидбынаты бандзыг сты. Æхсинæйæн йæ удаист хъæр ссыди æмæ ма адæргæй йе ‘мбалы уæхскыл дæр фæхæцыди, фæлæ Гайтар йæ дугъоны бæрзæйыл куы атыхсти æмæ дуары тарвазыл куынæ андзæвыди, уæд æм цыдæр æнахуыр сæрыстырдзинад фæзынди. Цалдæр минуты фæстæ йын йæ къухты ауыдта æртæ чъирийы, карк, графины дзаг арахъхъ æмæ æртæ чысыл агуывзæйы. Æфсургъ тыргъæй ралиуырдат. Йæ фындзыхуынчытæ ныппака сты, йæ хъоппæг цæстытæ сæ къуырфыты зылынц æмæ йæ мидбынаты кафы. Барæг дæсны кафæгау йе рагъæй рог гæпп æркодта æмæ йæ хуын фæсивæдмæ бахаста.

– Гъеуый дын нæртон гуыр, гъе!

– Кæй фæсдуар балаууа, уый тæхудиаг уыдзæни!

– Мæнмæ куы ‘рхатид, уæд ын æнæ уæлдай ныхасæй сразы уаин! – дзурынц чызджытæ æмæ се ‘мбалмæ, хæлæггæнгæйæ, касынц. Æхсинæйæн фырафсармæй йæ цæсгом сырх-сырхид афæлдæхти, æмæ, йæхи цы фæкæна, уый нæ зоны. Лæппутæ Гайдармæ сæ цæстытæ ныкъулынц, се ‘мхъæуккагыл худынц æмæ йæ ‘лхысчъытæ кæнынц:

– Гъе, уæууай, гъе! Цавæрдæр гæнайлаг хæлиудзых дыл фæуæлахиз уæд.

– Дæ ных дын æгæр тынг бакъуырдат, мæ лымæнлæггаг.

– Ныхæн нæ зонын, фæлæ йын йæ дзыхыл цъутта сæвæрдта, æмæ амæй фæстæмæ йæ уæнгмард бæхæй нал æппæлдзæни.

– Куыд зæгъыс, Борнæф, хæснаг рабылдтам?

– Фыс æргæвдыс, æви нæ?

– Цы гæнæн ма мын и? Йæ арандзал мæ дугъонæй цæрдæгдæр у æмæ...– йæхи растгæнæгау йæ фындзы бын багубым-губым кодта хæрзхуызтæ бурхил лæппу сау худ æмæ тар-сырх цухъхъайы.

– Дæ дугъоны ‘фсон æй ма кæ. Ныфс дæм нæй, æмæ йыл басæтт.

– Къуыммæ йæ цы батардтат? Де ‘фсургъыл дæ зæрдæ куына дарай, уæд дæм ныфс кæцæй хъуамæ фæзына? – цæмæй Борнæф ма смæсты уа, уый тыххæй йæ фарс рахæцыди Гайтар, æмæ йæ хъустыл ауади, æппындæр æнхъæлмæ кæмæ нæ касти, ахæм фарст:

– Дæ бæхы мын цасæй уæй кæныс?

– Ницасæй.

– Цыфæнды зынаргъæй дæр дын æй балхæндзынæн.

– Æз ме ‘рдхæрдты уæй кæнын нæ сахуыр дæн.

– Нæ дæ ‘мбарын. Цавæр æрдхæрдты кой кæныс?

– Æрфæн ме ‘рдхорд у, æмæ йæ дунейы мулчытыл дæр нæ баивдзынæн.

Бæх йæ коймæ разылди æмæ йæ сæр йæ хицауы дæларм равдауæгау атыста.

– Лæппутæ, мæнæ уал ацы хуынæн йе ‘гъдау скæнæм, стæй иннæ хъуыддæгтæн дæр рæстæг уыздæн, – ныхас йæхимæ айста сæ хистæр æмæ кæстæрæн графинмæ ацамыдта. – Фæйна агуывзæйы-ма нын рауадз.

Фæсивæд кафджыты куыд нæ хъыгдарой, афтæ ставд уисæй быд каумæ сæхи байстой æмæ æртæ чъирийы скуывтой, уызæг сæ хиппæлой æмбалæй сæрæндæр кæй разынд, æмæ рæхджы йæ фæрцы дзаджджын фынгыл кæй минас кæндзысты, уый тыххæй йын фæарфæтæ кодтой, йæ уадсурæй йын феппæлыдысты æмæ сахимæ хорз фæкастысты. Борнæф арахъхъæй йæ был дæр нæ сахуырста, чъиритæй иу комдзаг дæр не скодта, афтæмæй сæ разы фæлæууыди. Сæ хъæлдзæг ныхæстæй сын тыхсти, фæлæ сæ быхста æмæ ‘лхынцъарфыгæй æнхъæлмæ касти. Графин куы равдæлон, уæд Гайтарыл иуварс ахæцыд æмæ йæм бауырдыг и:

– Æз чи дæн, уый зоныс?

– Нагъ.

– Æхсинæйы фыдыфсымæры лæппу.

Гайтар чызджы коймæ фæгæмæл и, фæнды йæ йæ уарзоны ‘фсымæрыл бацин кæнын, фæлæ йæ хуылфы цы хæйрæг бады,

уый нә зоны әмә йә цәсгомыл ахәм хуыз әвдисы, цыма йын йә хойы ном фыццаг хатт хъусы.

– Әмә цы?

– Мемә ‘мбәхсынтәй ма хъаз. Фәлтау мын уә хабәрттә рака.

– Цавәр хабәрттә?

– Суадоны был уәм ныхас кәй рауади, уый мын чызджытә рафәзмыдтой.

Кәд кәрәдзи уарзут, уәд мын әй әргомай зәгъ, әмә уәм фәкәсон. Әз дә фарсмә куына баләууон, уәд дәм йә тызмәг фыдәй мысты кьәдзил дәр нә рантысдзәни.

– Ницы ныхас нәм рауади. Дон банызтон, йә къус ын фәстәмә радтон әмә мә фәндагыл дарддәр араст дән.

– Чызджытәм дон нуазыны тыххәй бацыдтә уәдә?

– О.

– Әдылы мәнәй аразыс, әви дәхицәй?!

Борнәфы хәләс бәлвырд фәкарздәр и. Йәхи йәм тыххәй кәй уромы, уый йе знәт цәстытыл ирдәй зыны, фәлә йын Гайтар йә зәрдәйи уагмә ницы хъус дары.

– Нә иуәй дәр – нә. Цы дә хъәуы, уый мын әргомай зәгъ, әмә нә ныхас кәрәдзиуыл сбада.

– Хъәздыг уәздан ләджы фырт әмә мусонджы цәрәг гомзәвәт ләгмарән сә ныхас кәрәдзиуыл никуы сбаддзән, әмә хъуыддаг ныртәккә алыг кәнәм.

Гайтарән йә цәсгом туджы разылди. Йә уарзондзинад әй куына уромид, уәд ын хъама йе стыр гуыбыны атыссид, йә дугъоныл абадид, әмә йын йә дымгә дәр ничиуал баййәфид. Фәлә кәдмә ралидз-балидз кәндзән, стәй әнә хурәй куыд цәрдзән? Әхсинәйырдәм акаст әмә йын йә тарстхуыз цәсгомма фәкомкомма и. Чызг йә къухтә дзуарәвәрдәй йә риумә ‘лхъивы әмә йын йә цәстытәй ләгъстә кәны, мә хылычъи ‘фсымәр дә мацы фыдбылызы нытътгыссәд, зәгъгә. Ләппу йәхи тыххәйты ‘рсабыр кодта, Борнәфмә йе ‘ргом раздәхта, әмә йә зәрдәйи хъәрзын йә хәләсәй райхъуысти:

– Цавәр хъуыддаг?

– Мә хомә ‘ввахс дәр макууал бацу.

– Цәуыннә?

– Демә ләугәйә агад кәны.

– Мәнәй йә ‘рмәст уый тыххәй хизыс, әви дә хъуыдыый ‘ндәр исты и?

– Мæ хæларимæ фидыд у, æмæ йæ адæмы цæсты ма ‘фтау. Æнæ базыртæй мæргътимæ ма тæх. Мæгуыр уæрццæн зад хуымы хизын нæ фидауы.

– Дæ хойы мыл дзæгъæлы мысыс. Æз æм æппындæр ницы бар дарын. Мæхицæн æнцæд цæрын, æмæ мæ ма хъыгдар.

– Кæй йæ уарзыс, уый зонын æмæ дæ рагацау фæдзæхсын. Куы йæ аскъæфай, уæд мæ-иу ма рахъаст кæ, зæххы бын дæр дæ ссардзынæн æмæ дын дæ уд сласдзынæн.

– Æрсабыр у. Мæн скъæфæццæгæй ницы хъæуы. Æхсинæйыл къæм абадыны бæсты йын мæ сæр нывондæн æрхæсдзынæн.

– Æз дын дæ иу ныхасыл дæр не ‘ууæндын æмæ ма дын ноджыдæр иу хатт зæгъын: дæ зæрды исты куы æрæфта, уæд дыл мæ фæсдзæуинты сардаудзынæн, æмæ дæ акъабæзтæ кæндзысты.

– Дзæгъæлы мæм æртхъирантæ кæныс. Æз мæлæтæй нæ тæрсын.

– Дæ куыдзы бон куына зонай, уæд дзы æгæр дæр ма фæтæрсдзынæ.

– Дæ амонд бахæр. Æхсинæйы сæр куына хъуыды кæнин, уæд нæ йæ куыдзы бон чи базонид, уый ныртæккæ фенис.

Гайтар йæ хъамайы фистоныл æрхæцъиди, æмæ дзы Борнæф, хъуыр-хъуыргæнгæ, иуварс ацъиди:

– Бакæсут-ма уыцы хæтæнхуагмæ, цытæ мæм уæнды!

Цымыдис сылгоймæгтæ йыл амбырд сты æмæ йæ рафæрсбафæрс кæнынц:

– Цы дæм бауæндыди, цы?

– Цæуыл фæхыл стут, цæ?

– Куыд дæ бафхæрдта, куыд?

– Æхсинæйы сæр, дам, куына хъуыды кæнин, уæд, дам, дын дæ куыдзы бон базонын кæнин! Хуыйы кæримæ куы уадзай, уæд йæ сæрма хизы! Нæ цурмæ йæ ‘рбауагътам, æмæ мын мæ хойы йæхирдыгæй фæкæнынмæ хъавы!

– Атъæпп мын уа, уастæн, йе ‘дылы къоппа.

– Йæ хъустæ бахъил кæнæд. Кæд æй йæ ныййарджытæ цæстыгагуыйау уыцы сæмпæрчыйы зæронд халагъудмæ барвитыны тыххæй нæ фæхъахъхъæдтой.

– Абысалæн æй мачи зæгъæд. Йæ чызгыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцы æмæ туг донæн ауадздзæни.

Гайтар æмæ Борнæфы хъаугъа хистæрты фынгмæ бахæццæ и,

лæгтæ сæ сæртæ уайдзæфгæнæгау тилыңц æмæ Абысалы зæрдæ балхæныны тыххæй кæрæдзийæн сæ хъуыдытæ мæстыйæ дзыртыңц:

– Æз æй зыдтон, уыцы тугмондаг лæппу нæ масты хай кæй бакæндзæн, уый æмæ уын дзырдтон, нæхимæ йæ ма ‘рбауадзæм, зæгъгæ!

– Цалынмæ нын стыр бæллæхтæ нæ сарæзта, уæдмæ йæ нæ комæй фæсурæм, нæ тæфтыл дæр куыд никуыуал ауайа, афтæ!

– Иу хатт лæг чи амара, уый иннæ хатт дæр никæуыл бацауæрддзæн!

– Нæ фæсивæд йæ мусонгмæ цæуыңц æмæ йæ фæзмыңц! Ахæм фыдуаг лæппу сæ цæуыл сахуыр кæндзæн?! Æвæстиатæй тæринаг у!

– Ничи йæм кæсы, нæ чызджыты хуыздæр æй бахъуыди!

Йæхицæн аргъ кæнын чи зоны æмæ йæ алы ныхас дæр тæразыл чи бары, ахæм хæрзконд рæсугъд лæг сæм лæмбынæг фæхъуысты æмæ йæ халасæвæрд зачъетыл йæ армытæапæнтæ ‘рхаста:

– Хъуыддаг уал бæстон равзарæм, нæ уазæгæн йæхи дæр бафæрсæм, стæй йын иумæ исты тæрхон рахæсдзыстæм. Æз ме ‘фсымæры фыртты хорз зонын æмæ, загъд уый кæй ракъахта, ууыл дызæрдыг нæ кæнын. Йæ тентекк æрдхорды ме сияхс бакæнынмæ хъавы æмæ йын алкæмæй дæр тæрсы, – загъта сабырæй æмæ уырдыгыстæгæн кæрттырдæм ацамыдта. – Лæппу, цу-ма, æрдæбон йæ бæхыл уатæй хуын чи рахаста, уымæ ардæм ба-дзур.

Дзагдар графин стъолы кæрон авæрдта æмæ кæртмæ азгъордта, фæлæ уæдмæ Гайтар йе ‘фсургъыл абадти æмæ йæ мусонджы балæууыди. Хъазты йе ‘взыгъддзинад равдисыныл кæй сразы и, ууыл фæсмонай мæлы æмæ йæхи хæры. Æрфæн бæрзонд тыргъмæ сгæпп кæндзæн æмæ уаты фæмидæг уыдзæн, зæгъгæ, лæппутæ Борнафимæ хæснаг кæй скодтой, уый куы зыдтаид, уæд сæ коммæ нæ бакастайд. Фæлæ ма ныр цы? Йæ уарзонмæ бæлгæйæ, митæй цы мæсгуытæ фæцамадта, уыдон атадысты æмæ тыгъд быдыры дымгæйы ‘вджид баззади. Уый-хыгъд æрæрвонг и, æмæ йæхицæн зæрдæ ницæмæйуал æвары.

– Æрсытимæ кæрдо ма цæгъд, гормон. Хъал уæздæттæ дæ сæхимæ никуы бауаддзысты, æмæ æдзухдæр сæ къæхты бын хъæрдзынæ. Æхсинæ дыл йæхи куы мара, уæддæр дын æй йæ фыд нæ ратдзæни, скъæфын та йæ дæ сæрмаæ не ‘рхæсдзынæ

æмæ дæ бонтæ тыхстæй æрвитдзынæ. Нæ сæ хъæуыс, æмæ се ‘хсæн мауал фæстиат кæ, – дзуры йæхицæн æнкъардæй, æмæ йæ зæрдæ судзы.

* * *

Бæлæсты цъуппытæ рог дымгæйæ змæлынц, æмæ денджызы уылæнтау сыр-сыр кæнынц. Уæларвон нывгæнæг сын сæ сыфтæртæ алыхуызон ахорæнтæй сахуырста, æмæ сæм цæст кæсынæй не ‘фсæды. Иутæн сæ цард фæци æмæ цъæхфæлыст гауызмæ æрызгъæлдысты, иннæтæ се сфæлдисæг къалиутыл сæ фæстаг тыхтæй хæцынц æмæ дзæнæтон мæргътау сæ базыртæ, цингæнгæйæ, тилинц. Хурныгуылæны цыма тарбын мигъы кæрæттыл туг апырх и, уыйау сырх-сырхид дарынц, æмæ дзы Гайтармæ цыдæр сусæгдзинад ивылы. Цы фыдæх ма йæм æнхъæлмæ кæсы, цымæ? Абонсарæй хъæды цы адаг, цы къуылдым нæ басгæрста, ахæм ын нал баззади, фæлæ ницы амардта. Æнæнхъæлæджы иу æвзонг сычыйыл сæмбæлди, æмæ йæм йæ къух нæ батасыди. Уый дæр ын цыма йæ зæрдæйы уаг бамбæрста, уыйау сагъдауæй лæууыди æмæ йæм йе стыр фæлмæн цæстытæй комкоммæ касти.

– Лидзгæ, мæ хур, æцæг лæг-сырдтæ æмæ къуыбырхъустæй дæхи хъахъхъæ. Мæхицæй фылдæр кæй уарзын, уыцы чызг æндæр искæмæ куы смой кæна, уæд мыл мæ дуне баталынг уыздæни. Уымæ гæсгæ, мæ зæрды ардыгæй ацæуын и, æмæ ма, зæгъын, лæппуты фæйна физонæгæй фæхынцон, фæлæ сын æрдзы фидауц æгæр æвгъау у. Дæ мадмæ азгъор, æмæ дын æрдзæй цы гыццыл цæрæнбон и, уый йемæ æнæмæтæй арвит, – загъта йын, тавицгæнгæйæ, æмæ йæм йæ чъылдым раздæхта. Куыддæр йæ бынатæй фезмæлыди, афтæ сычъи фæзылди æмæ бæлæсты ‘хсæн æрбайсæфти. Гайтар æнæлаз удæн цард кæй балæвар кодта, уый тыххæй йæхи дзуарау сыгъдæгæй банкъардта æмæ йæ риуыздæг сулæфыди, йæ мусонгмæ ацыди æмæ йæ фæллад уæнгтæ йæ хъæбæр тъахтинул æруагъта. Йæ цæстыуæлттыфæлттæ æрæхгæдта æмæ йæ сæнтты Æхсинæйы удылттайгæ ныхæстæй фæрæвдыдта, стæй æррæдзæ-мæдзæ кодта æмæ сагъæссафæн дунейы аныгъуылди...

– Фæдис! Кæсгон лæбурджытæ дыгурон чызджы аскъæфтой! – кæмдæр сылгоймаджы зæрдæхалæн хъæр фæцыди, æмæ йæ цæстытæ фегом сты. Кæд мæм мæ фыны исчи ‘рбадзырдта,

зæгъгæ, йæхимæ хъусыныл фæци, фæлæ та йæм уадымс уыцы тарстхуыз хъæлæсы азæлд æмырæй æрбахаста, æмæ æваст йæ къæхтыл алæууыди, æддæмæ рагæпп ласта æмæ фæндагыл æхгæд къарет ауыдта. Дыууæ бæхы цыппæрвадыгæй згъорынц Кæсæджырдаæм.

«Арæнæй куы ахизой, уæд сæ зындæр бауромæн уыздзæн», – карды цæфау æй фæрæхуыста цырынгæнæн хъуыды, æмæ мусонгмæ бауади, хъама æмæ хъатара йæ астæуыл абаста, хъырмаг йе ‘фцæгыл бафтыдта æмæ фæддæдуар и, цалдæр гæппæн бæхдарæны балæууыди æмæ йæ дугъоныл саргъ авæрдта.

– Йа, ма хæлар, сæр нæ бахъуыди, – сдзырдта йæм ныфс æварыны охыл æмæ йын йæ гуыбын сцафта, тæхгæ-тæхын йе рагъмæ сгæпп ласта æмæ йæ фæндаджырдаæм фæцарæзта. – Рæвдзæр змæл, науæд нын аирвæздзысты æмæ ныл адæм худинаджы зарджытæ скæндзысты.

Æрфæн ын йæ раг банкъардта æмæ йæхи размæ аппæрста. Йæ тых-йæ бонæй згъоры, æмæ афтæ зыны, цыма Куырдалæгоны цæхæры бахсысти æмæ, сырх арты судзгæйæ, уæларвæй æрхызти. Къуыппытæ æмæ йæ дзыхъхъытæ нæ уромынц, бæлæсты къалиутæ йæ нæ хъыгдарынц. Йæ сæр бæрзæндты хæссы æмæ чызгыскъæфджыты суры. Сæ къарет цæугæдоны хидæй куы ахызти, уæд æй фæхæрдгæнæны баййæфта æмæ йын йæ фæндаг æрæхгæдта. Саузачъеджын цыппораздзыд хæрзуынд лæг дзы урс худ æмæ урс цухъхъайы усгурарæзтæй ракасти æмæ Гайтары æнæрвæссонхуызæй уырыссагау бафарста:

– Лæппу, цы дæ хъæуы мæнæй?

– Дæуæй – ницы. Кæй раскъæфтай, уый зæхмæ рагъæв æмæ дæ фæндаг дар.

– Æз никæй раскъæфтон. Чызг ма уарзы æмæ мемæ йæхи фæндай цæуы.

– Рæвдис æй, æмæ кæд æцæгдæр демæ йæхи фæндай цæуы, уæд æй ауадздзынæн.

– Куына йæ рæвдисон, уæд та?

– Уæд æй нæ ауадздзынæн.

– Æгæр мæм нæ уæндыс?!

– Цæуыннæ дæм хъуамæ уæндон? Кæд мын Нарты Сослан нæ дæ.

– Нарты Сослан нæ дæн, фæлæ – доны чи нæ ныгъуылы, арты чи нæ судзы, æмæ дыгурæттæ ‘мризæджы кæмæй ризынц,

уыцы æдзæстхиз кæсгон тауби Абрегов Мустафа Шамсудины фырт!

– Мæнæн дæ ма цухъхъайы фæдджи дæр нæ ризы, фæлæ дæ уæддæр курын, цалынмæ не ‘хсæн ницы бæллæхтæ ‘рцыди, уæдмæ нын нæ чызджы ратт.

– Нæ чызг...– сфæзмыдта йæ Мустафа æмæ йæ был фесчыл кодта: – Тас кæмæ нæ хъары, ды уыцы Гайтар дæ?

– Тас кæмæ нæ хъары, а дунейы ахæм лæг нæй, фæлæ йыл иутæ уæлахиз кæнынц, иннæтæ – нæ.

– Дæ хабæрттæ дын æрыхъуыстон æмæ дыл дисæй мæлын.

– Цæй тыххæй?

– Дыгурæттæ дыл куына ‘рвæссынц æмæ дæ хъотырджынау сæхимæ хæстæг куына уадзынц, уæд сын сæ чызджы сæрыл дæ туг цæмæ калыс?

– Мæнæн Дыгур æмæ Ирæй хъауджыдæр нæй. Ирон чызг дæр ма хо у, дыгурон дæр, æмæ сæ ‘фхæрын никæмæн бауадздынæн, уæлдайдæр, абырæгæн.

– Ды кæй хоныс абырæг?!

– Дæу.

– Ахæм дзыхæй мæм куы дзурай, уæд дын дæ сæр ралыг кæндзынæн!

– Сæртæ лыг кæнынмæ дæсны кæй дæ, уый мын иу æмæ дыууæ хатты нæ радзырдтой, фæлæ дæ æз нæ тæрсын.

– Рацу уæдæ æмæ дæ хойы акæ, æцæг дæ зæрдыл бадар, Шамсудины фыртæй никуыма ничи ницы байста!

– Исгæ йæ нæ кæнын. Дæ уæздандзинадмæ дын кæсын, æмæ йæ дæхæдæг рауадз.

– Æз уæздан лæг дæн, фæлæ цæуыл фæхæст ваййын, уый нал суадзын!

– Цалдæр кæсгон бинойнаджы дын куы и, уæд ма дæ дыгурон цæмæ хъæуы?

– Номылусæн! Чи цы аккаг у, уый хъуамæ зона! Курынмæ йæ хъавыдтæн, фæлæ мын ма ныхасæн аргъ не скодта, æмæ йæ ма сагсурты фæрцы йæ уаты рудзынгæй райстон!

– Домбай сагсуртæ дын и: сæ бон лæмæгъ сылгоймæгтыл цæуы.

– Ды дæр сæ æвыдæй нæ аирвæздзынæ! – карзæй загъта Мустафа æмæ йæ ‘мбæлттæм кæсгонау адзырдта: – Аскер, Джумал, амарут æй!

Къареты фәйнафарс дыууә әнәдаст ләппуйән сә хъаматә сә кьухты фертывтой әмә йәм сә бәхтә фәцарәзтой. Ёрфән дзы иуы йә тыхджын риуәй скьубрдта. Аскер фәцудыдта әмә дуртәм фәцәйхаудта, йе знагмә ма йе 'ргом раздахыныл афәлвәрдта, фәлә йын Гайтар уыцы фадат нал радта, хъама йә кәрддзәмәй фәцъортт ласта әмә йын дзы йә галиу фарс барәхуыста, йәхәдәг иннәмә цәхгәр фәзылди. Сә тох бирә нә ахаста. Джумал кәимә хәцы, уый уайтагъд бамбәрста әмә лидзынмә фәци. Гайтар хәрды йә размә фәцис әмә йын йә риугуыдыр хъамайә бацавта. Абырджытә фырдысәй фәдзәм сты. Сә кьабазджын гуыппырсарта цавәрдәр тәнтъихәг ләппуйән фәхәрд уыдысты, уый сә фәсонәрхәджы дәр нә уыди, фәлә сә мардәй куы фәдтой, уәд се 'муд әрцыдысты, къаретәй ракалдысты әмә йыл сә хотыхтәй раләууыдысты. Гайтар йә дугъоны рагъәй рагәпп ласта, егъау дуры фәстә амбәхсти әмә сәм уәле дәләмә дзуры:

– Уыцы чызджы рауадзут, науәд уә гагадзагъд бакәндзынән!

– Марух, Халид, дыууәрдыгәй йәм схьуызут әмә йын йә сәр ралыг кәнут! – йә абырджытәм та фәсидт Мустафа, әмә йын йә бардзырд әххәст кәнынмә фесты. Марух Гайтармә, дурты фәстә 'мбәхсгәйә, әрбаввахс и, фәлә йә иу ран быгъдәг быдырма йә цыппәртыл рабырын бахъуыди әмә, әнә сәрәй ныууадзынмә кәй хъавыди, уый хъыримаджы нәмыгәй зәххыл хуысгәйә баззади. Цалынмә фәдисон йә цәстытәй уый хъахъхәдта, уәдмә йәм Халид хъамалвәстәй схәццә. Ёнхәәл куыд нә уыди, кәсгон ахәм тыхджын рауади, фәлә йәм нәртон гуырдыл фәуәлахиз уәвыны фаг ныфс нә разынд, әмә иуафон йә зәрдә фәтасыди. Гайтар әй йә быны әрәфсәрста әмә йә тызмәгәй бафарста:

– Цал уыдыстут?!

– Ёхсәз.

– Уәдә ма дыууәйы фаг суыдзынән, – йә амәддәгты хъысмәт лыггондыл банымайәгау загъта йәхицән әмә йын хъама йә риуы ныссагъта, йә цухъхъайыл ын әй ныссәрфта әмә йә Мустафамә батылдта.

– Гъе, уәздан тауби, кәд ма дә цәрын фәнды, уәд уыцы чызджы рауадз әмә дә хәдзармә ахъуытты у!

Куыддәр фәстаг ныхас йә дзыхәй схәудта, афтә гәрах фәцыди, әмә йә худ йә сәрәй атаhti, фәлә йе уәнджы тас-

дзинад нæ фæзынди. Цыма йæхи хуызæн рæстдзæвиныл кæй сæмбæлди æмæ йе ‘мсæр лæджы кæй æрфæлдахдзæн, ууыл ба-цин кодта, уыйау йæ дымгæдзагъд цæсгом зына-нæзына баху-дызмæл.

– Рæстхъав у, джауыр! Адæмыл тугуарæнгæнгæйæ, хъæды йæ рæстæг дзæгъæлы не ‘рвиты.

– Цы фæдæ, хъæбæрдзых ирон?! – худæнбылæй йæ бафар-ста кæсгон.

«Амардта мæ, æви нæ, уый бæрæг кæны, æмæ йæ фæсайын хъæуы», – ахъуыды кодта Гайтар æмæ нæ фæрæдыд. Иучысыл хъусæй куы алаууыди, уæд æм Мустафайы райдзаст хъæлæс доны хæл-хæлимæ сыхъуысти:

– Хаджали, мауал дзы тæрс. Куыдзы мард æй акодтон. Мæнæ ам сбад æмæ бæхтыл ахъær кæ.

– Нæ мæрдтæ та?..

– Уыдонмæ нæ не ‘вдæлы. Кæмæн тæф кæной, уый сæ ба-ныгæндзæн.

Тъæпæнæджы ‘нгæс сырхзачъеджын лæппулæг дуры аууонæй рахызти æмæ бæхтæрæджы бынаты сбадти. Гайтар æй æрæхста, æмæ йæ сæр йæ фæтæн риуыл æрзæбул и. Цыма фынаей аци, уыйау иучысыл æнæзмæлгæйæ алаууыди, стæй бæхты къæхты бынмæ ныххаудта.

– Мустафа, уыцы чызджы рауадз æмæ дæ устытæм сæрæгасæй ацу, науæд ма уыдонæй дæр фæнæхай уыдзынæ!

Арв нæрын кæмæй нæ уæнды, уыцы тигрæн цавæрдæр гæды йæ иуæрддион хæлæртты ныццагъта æмæ ма йыл худгæ дæр кæны. Ахæм æбуалгъ хъуыддагæн ныббарæн куыд и? Муста-файæн фырмæстæй йæ цæстыты туг фæбадти, æмæ йыл ныб-богъ ласта:

– Æз дын цалынмæ дæ сæр акъуырон, уæдмæ ардыгæй нæ ацæудзынæн!

– Цæмæ ма кæсыс уæдæ? Де ‘мбæхсæн бынатæй рахиз æмæ дæ лæгдзинад равдис, науæд дыл, кæй раскъæфтай, уый фæхуд-дзæни æмæ демæ цæрыныл не сразы уыдзæни.

Мустафа фæсуцца и, къаретæй йæм рагæпп кæнынмæ хъа-выди, фæлæ фæстаг минут йæхиуыл фæхæцыди. Сонт лæппуйæн йæ зæрды цы ‘рбафтдзæни, Хуыцау – йæ зонæг. Куы йæ ‘ргæрах кæна, уæд, дзæвгар рæстæг кæмæ фæбæллыди æмæ йæ къухы тыхамæлттæй чи бафтыди, уыцы сæрыстыр чызгæй йæ мондæгтæ

не суадздзæни. Нæ, фæлтау ма иучысыл банхъæлмæ кæсдзæни, талынджы йæ йæ араббагыл авæрдзæн æмæ йæ Кæсæджы балæууын кæндзæни. Сæ иуæн тар æхсæв йæ ирвæзынгæнæг уыд, иннæмæн та – йæ худинаггæнæг, æмæ сæ дыууæ дæр тыхст уавæры бахаудтой.

Хур аныгуылди, æмæ изардалынгтæ хæхтыл æрәнцадысты, фæлæ ма зæххы хæдсæрмæ зæрæхсиды иу таг сырх дардта. Цъыр-цъырагтæ сæ хъисфæндыртæ райстой æмæ дзы цæгъдын райдыдтой. Сæ зарæг Гайтары зæрдæмæ æдзухдæр æнкъардзинад хаста, ныр та ма йыл катый дæр бафтыдта. Мустафайы зæххыбынтыдзæуæг хонынц, æмæ дзы истыхуызы куы аирвæза, уæд æй йæхицæн нæ ныббардзæн.

«Æгæр рахъуыды-бахъуыды тæсзæрдæйы нысан у. Иу минут дæр фæстиатгæнæн нал и. Цы уа, уый уæд! Кæнæ – цæргæ, кæнæ – мæлгæ!» – скарста йæхинымæр æмæ йæм æнæсыбырттæй ныхъхъуызыд. Йæ ныхмæлæууæг ахæм налат разындзæни, уый таубийæн йæ хъуыдыйы кæрон дæр нæ уыди, æмæ æваст йæ цуры цæстылуайгæ нывау куы февзæрди, уæд æрвдзæфау фæци. Бирæ æнаххос адæмæн сæ удтæ цы хотыхæй аскъуыдта, уымæ ма фæлæбурдта, фæлæ ирон лæппуйы хъама йæ сау зæрдæйы афардæг, æмæ йæ буар æрлæмæгъ и. Уæдмæ хъæуы фæсивæд сæ бæхтыл æрбахæццæ сты æмæ скъæфт чызджы тугæйдзаг урс хъуымацы тыхтæй æддæмæ рахастой. Куы йæ райхæлдтой, уæд Гайтар фæуыргъуыйау. Йæ разы ‘фсæрмдзастæй лæууыди, æппæтæй йын зынаргъдæр чи уыд, уыцы саурæсугъд.

– Мæ хойы кæй ирвæзын кодтай, уый нæ зыдтай? – лæппуйы рохст цæстытæм кæсгæйæ, йæ æнæууæнкхуызæй бафарста Борнæф.

– Нагъ, – дзуапп ын радта Гайтар æмæ фæдисонтæм адзырдта: – Мæрдты къареты сæвæрут, æмæ сæ æз Кæсæджы арæнмæ бахæццæ кæнон. Кæд нæм бирæгътау лæбурдтой, уæддæр адæм сты, æмæ сæ ингæнтыл хъуамæ сæ фыдæлты ‘гъдаумæ гæсгæ сæмбæлой. Сæ сыджыты хай сыл фæрайæд.

«Цавæр зæрдæ йын и, цымæ? Топпы кæсæнæй йæм чи касти, уыдонмæ дæр æм æнæуынондзинад нæ райгуырди», – ахъуыды кодтой фæдисонтæ æмæ сæ сæртæ, дисгæнгæйæ, банкъуыстой. Йæ хабæрттæ йын Абысалæн куы ракодтой, уæд уый дæр дисы бацыди, иуцасдæр хъусæй фæлæууыди, стæй йæ бинойнагмæ аздæхти:

– Тугъанон, уыцы лæппу нын нæ чызджы кæй уарзы, уый фехъуыстон, фæлæ йæм а нæхион цы зæрдæ дары, уый нæ зоннын. Цу æмæ йæ бафæрс.

– Цы ма йæ фæрсон? Уый йеддæмæ йæ ничи хъæуы. Æндæр искамæн, дам, мæ куы раттат, уæд, дам, мæхи амардзынæн.

– Нæ кад нын чи бахъахъхъæдта æмæ нæ тугдзых сырдатæй чи фæрвæзын кодта, мæн дæр уымæй хуыздæр сияхс нæ хъæуы уæдæ.

– Йæ туджджынтæ йæ куы амарой, æмæ дæ иунæг хъæбул сидзæргæсæй куы баззайа, уымæй нæ тæрсыс? – цыма йын йæ чызгыл тыхсы, уыйау ма йе ‘мбалы цард саразыныл афæлвæрдта Борнæф, фæлæ йын Абысал йæ дзых ахгæдта:

– Ацал-ауал азы уромæг уромын кæй нæ фæрæзта, уыцы фыдгæнджыты кæфты цагъд чи ныккодта, уымæ йæ ныфс ничиуал бахæсдзæни, куы бахæсса, уæд та йæ мæлæт ссардзæни...

* * *

Дæргъæй-дæргъмæ бæрзонд хæдзар. Мыды къусчы хуызæн кæрт. Иуæй иннæ хъомылдæр фондз лæппуйы дзы æнæмæтæй хъазынц. Сæ цъæхснаг хъæлæстæ уасджыты хъæлæстимæ баиусты æмæ хурафсæст уæлдæфы хъуытазмыр дзæнгæрджытау зæлынц. Фæныкхуыз карк сарайы цары айк æрæфтыдта, æмæ цыма йæ хицæуттæн, дунемæ чи никуы ‘рцыд, ахæм лæвар ракодта, уыйау бæстæ йæ сæрыл систа, стæй рагæпп ласта æмæ хъа-хъа кæныныл схæцыди. Лæппуты дæр ницæмæ дары, семæ цы урс къæбыла разгъор-базгъор кæны, уый дæр. Йæ зæрдæ цинай райы, æмæ хъæрæй зары. Æхсинæ уатæй йæхи халдих сабийы рахаста æмæ йæ зæхмæ ‘руагъта, йæ тыппыр къухыл ын хæцы æмæ йæм фæлмæн хъæлæсæй дзуры:

– Гаккæй ауай, мæ дзæцц, гаккæй. Кæм и мæ гыцци дзиба, кæм? Мæнæ и!

Гайтар кулдуарыл цæхæрадонæй æрбахызти. Йæ иударон цухъхъайы фæдджитæ – разæй хæрдмæ фæлдæхт æмæ йæ нарæг роны тъыст. Йæ зæнгæйттыл цы дыууæ къæмдзыджы фæхæцыди, уыдонæй бæрæг у, нартхоры хуымы кæй куыста, уый. Йæ къæмисæнты æмæ йæ зачъеты урс хилтæ фæзынди, фæлæ йæ асдæр хуыз нæ кæнынц. Йе стыр сау цæстытæ раздæрау цæхæр калынц æмæ лæппутæм райдзастхуызæй кæсынц. Йæ цардæй разы кæй у, уый йæ цæсгомыл ирдæй зыны. Сылгоймагмæ бацыди,

сываллоны фелвæста æмæ йæ хæрдмæ сæппар-сæппар кæны. Саби йæ къухтæ тилы æмæ йæм худы. Лæг æй йæ мадмæ радта, æмæ йын æмбæхст мидбылхудт йæ цæсгоммæ бавнæлдта.

– Дæ зæрдæ цæмæй барухс и?

– Цæмæй нæ, фæлæ кæмæй?

– Гъемæ афтæ дæр фæуæд. Кæмæй?

– Сымахæй.

– Æмæ нæ фыццаг хатт федтай?

– Фыццаг хатт уæ нæ федтон, фæлæ тынг амондджын кæй дæн, уый мæм æххæстæй нырма ныр хъарын райдыдта.

– Цæмæн?

– Дæ фыд мын мæ минæвæрттæн разыйы дзуапп куы радта, уæд фырцинæй фæкуыддæр дæн, æмæ афтæ ‘нхæлдтон, æмбисонды фын уынын, иу æхсæв фехъал уыдзынæн, мæ фын æрбайсæфдзæн, æмæ та мæ талынг мусонджы иунæгæй баззайдзынæн. Ныр, ме ‘хсæзæм фыртмæ кæсгæйæ, бынтондæр райхъал дæн. Мустафа кæм и, уым сызгъæрин талатæ суадзæд.

– Афтæ тынг дзы цæмæй фæбузныг дæ?

– Зæххыл мын уымæй стыр дæр хæрзгæнæг нæй.

– Ома?

– Куына дæ аскъæфтаид, уæд мæ къухы нæ бафтыдаис, æмæ ус нæ ракуырдаин.

– Æз дæр чындзы нæ ацыдаин.

– Æмæ ацы лæппутæ мидæгæй куы базадаиккой, уæд æвгъау нæ уыдысты?

– Ныр цытæ дзурыс? Чи райгуырди, уыдонæй дæ зæрдæ ахæм ныхæстæ кæнын куыд комы?

– Зынг зæгъынæй ком нæ судзы. Адоны цард бахъахъхъæныны тыххæй æз æнæхъæн æфсады ныхмæ дæр сыстдзынæн.

– Уырны мæ,– сæрыстырæй дзуры сылгоймаг æмæ йæ мидбылты худы.

НÆ ЙÆ ФÆНДЫД МАРЫН

Зæрдæмæдзæугæ лыстæджытæ саухил лæппулаг машинæйы фæстаг бандоныл æдзæмæй бады æмæ, бæлæстæ йæ иуварсты фæстæмæ куыд лидзынц, уымæ рохстæй кæсы. Æндæргтау æм сæ фæлм йеддæмæ ницы зыны. Æмæ уый изæрдалынгты аххос нæу. Уæдæмæ, йæ хъуыдытæ уыдонимæ не сты. Йæ риу ын

удскъуынан сагъæстæ ‘хсының æмæ йæ ‘рдзы нывтæ ирдæй уынын нæ уадзың. Йæ фæнд конд у æмæ, зæхх иннæрдæм куы сфæлдæха, уæддæр æй нал аивдзæн, фæлæ йæ размæ исты цæлхдур куы фæуа æмæ йын йæ пълантæ куы фехала, уæд дарддæр цы кæндзæн? Цардыл кæцырæм аххæсдзæн?

Цард... Кæннод йе сфæлдисæгæн цы загъдæуа, кæд уый цард нæу. Удхаргæнæн. Тыхстыхос. Зындон. Куыдфæнды дæр æй схон, æцæг цард – нæ. Уæвгæ, цы бæстæйы райгуырди, ууыл зын-дзинæдтæ ‘взаргæйæ дæр сахуыр и æмæ йыл разы уыди. Ус курынмæ дæр йæ ныфс уымæн бахаста, æндæр æй исчи артмæ дардта? Ноджы йæ бинойнаг дæр мæлæты гуырдзмондаг рауади. Уайтагъд ын æртæ фырты ныййардта æмæ йæ зæххы цъар дæндагæй æхсыныыл бафтыдта. Йæ сæрмæ арв нæрын кæмæн нæ уæндыди, æмæ æнæхъæн дуне ‘мризæджы кæмæй рызти, уыцы ‘рдхæрæны бæстæ цæхгæр фæзилдзæн æмæ, кæддæр, йæ туджы мæцгæйæ, цы хъуына цъыфдзастæй схылди, уым арфдæр нын-ныгъуылдзæн, уый куы зыдтаид, уæд цот кæнын йæ хъуыдыйы кæрон дæр не ‘рцыдаид, фæлæ ма ныр цы? Иугæр йæ мæллæг уæхсчытыл уæззау уаргъ сæвæрдта, уæд ын æй æнæ хæсгæ нал и. Йæ зæгъын æнцон у, фæлæ йæ сæххæст кæнынаæн бирæ хъарутæ хъæуы, Дзæмæт та лæмæгъ у æмæ фыртыхстæй арвмæ асинтæ æвæры. Уыйбæрц бинонты цæмæй дара? Мамæлайы къæбæр кæм амал кодта, уыцы куыстæй дæр ма куы фæхаудта...

Урс «Волгæ» асфальтыл згъоры, æхсæвы тары арфæй-арфдæр ныгъуылы, æмæ бæлццонмæ йæ цæлхыты суых-суых судзгæ катый хæссы. Минводы аэропортæй куы рахызти, уæд æй иннæты ‘хсæн йæхæдæг равзæрста. Йæ хицау æм арсы ‘нгæс фæкасти æмæ дзы йæхи иуварс айсынмæ хъавыди, фæлæ дзыхъхъынног цæхæркалгæ машинæ ныууадзын йæ зæрдæ нæ бакуымдта...

– Кæдæм цæуыс? – æрбайхъуыст æм йæ хæр-хæргæнаг хъæлæс.

– Нæхимæ.

– Иугыщцыл банхъæлмæ кæс. Æртæ адаймаджы ма ссардзыстæм æмæ афардæг уыдзыстæм.

– Уыйбæрц мæ не ‘вдæлы.

– Уæдæ дын цы кæнон?

– Иунагæй мæ алас. Цы ‘мбæлы, уый дын бафиддзынæн.

– Табуафси, – йæ сæвджын уæхсчытыл, дызæрдыггæнгæйæ,

схацыди шофыр, йæхицæй чысыл хистæр æмæ бæрзонддæр лæг, йæ бынаты сбадти æмæ мотор скусын кодта. Иудзæвгар куы ауадысты, уæд æм йæ мæстæг æнæдаст цæсгом разылдта.

– Дæхимæ цы ныхъхъуыстай? Истытæ дзур, æмæ нæ фæндаг цыбырдæр кæна.

– Мæ ныхæстæй бынтон куы ныддаргъ уа...

– Цæмæн зæгъыс?

– Ацы фæлдурæдждын рæстæджы лæг хъуамæ зæрдæсæттæн хабæрттæй дарддæр цы ракæна? Нæ хъомысджын хъæздыг бæстæйыл цыма йæ Хуыцау рахатти, уыйау куы ныхæлæттаг и, æмæ дзы цæвæг марæджы куы нал æмбары.

– Рæстæг цæуы æмæ фарн йемæ хæссы. Иуафон та йæ гаччы сбаддзæни.

– Æнхъæл нæ дæн... Ацы æдзæсгом цæстфæлдахджыты ма исчи сæ бынæттæй фæсура...

– Æмæ сæ цæмæн хъæуы сурын? Хъуамæ та дзы зæронд сæлхæртæ сбадой æмæ нын сæ зæрдæварæн афтид ныхæстæй нæ сæрымæгъзтæ лæхъуг кæной?

– Нæ раздæры хицæуттæй зæгъыс?

– О.

– Æмæ нын æвзæрæй цы сарæзтой?

– Хорзæй та нын цы фесты? Хъуын-æрду рхæцын ныл нæ бауагътой. Нæ рохтыл нын фидар хæцыдысты, иу нучы нæ тъыстой æмæ нæ ‘мхуызон гæвзыктæ арæзтой. Адон нын нæ гæнæнтæй пайда кæныны бар уæддæр дæттынц...

– Цæвæр гæнæнтæй?

– Зæгъæм, мæн ницы хъыгдарынц, æмæ мæ куыд фæнды, афтæ царын.

– Æз та уынды цоппай кæнын.

– Цæмæн?

– Кæм куыстон, уый сæхгæдтой, мæ бонтæ ‘рдæгæххормаг-æрдæгæфсæстæй æрвитгæйæ, тыхамæлттæй цы капеччытæ фембырд кодтон, уыдон та мын дзыпкъахджытау æфснайæн кассæйæ фелвæстой. Хъæддаг сырдатæ! Куы сæм баирвæзин, уæд сæ къуымых кардæй сæргæвдин! Адæмы мулкмæ лæбурынц, æмæ заманай хъæздыг бæстæ йæ бонывыддæртæм æрцыди!

– Манæн та йæ синымаст рæстырдæм фæци. Мæ бухгалтер-æфсины зондæй ме ‘хцатæ рагацау доллæртæй баивтон, æмæ мæ хъул сах абадти.

– Паддзахады сæргы цъаммар къæрныхтæ ‘рлæудзысты æмæ рæстуд адæмы царм стигъдзысты, ахæм диссæгтæ æбуалгъ ар-гъæутты дæр никуы фехъуыстон æмæ цæмай хæйрæг уыдтæн...

– Ацы царды хиндæр æмæ къæрцхъусдæр уæвын хъæуы, науæд дын дæ дыууæ цæсты астæуæй дæ фындз фелвасдзысты.

– Мæнмæ ницыуал и фелвасæн. Мæ бынæй мын рухс суагъ-той. Æмæ ма ‘рмæст хицæуттæ куы уыдаиккой...

– Уæдæ ма чи?

– Ме ‘мбал дæр сæ халдих разынди.

– Уый та куыд?

– Мæ фыдæй мын хъæуы иу самандур хæдзар баззади, æмæ дзы хуымæтæджы хъал уыдтæн. Искуы йæм, зæгъын, горæтæй фæстæмæ æрыздæхдзынæн æмæ дзы, мæ цотыцоты рæвдаугæйæ, мæ зæронды бонтæ æнæмæтæй æрвитдзынæн. Куыннæ стæй. Сæгъ æлвыдæй фидауы, зæгъгæ, дзæгъæлы нæ фæзæгъынц. Иубон мæм ме ‘рдхорд Акко цырынгондæй фæзынди, æмæ йæ дисхуызæй афарстон:

– Адæм сæфтмæ куы ‘рцыдысты, уæд ды цæуыл цин кæныс? Æхца рамбылдтай?

Уый мæм Хъарсы фидар басæттæгау фæуæлахизуæвæджы каст æрбакодта, йæ хин цæстытæй бахудти æмæ мын сусæгвæнд-гæнæгау афтæ:

– Æнæ ‘хца рамбулгæйæ, дæ схъæздыг уæвын нæ фæнды?

– Цæуыннæ.

– Уæдæ бавдæл æмæ хъæуы дæ хæдзар ауæй кæ.

– Уыцы капеччытæй тъæпп куыд нæ ахаудзынæн.

– Уыцы капеччытæй нæ ахаудзынæ, фæлæ сæ фæрцы кæй бакусай, уыдонæй горæты цъæхсæртæ аскъæрдзынæ, стæй дзы дæ цоты схæсдзынæ.

– Æмæ дзы куыд бакусдзынæн?

– Водкæ дзы балхæндзыстæм æмæ йæ уырысмæ аласдзыстæм. Уым æй куыд зынаргъæй æлхæнынц, уый зоньс? Гъе-е! Сæ мады ‘хсырæй сын адджындæр у.

Уæйгæнджытæн æй сæ къухтæй скъæфынц раст.

– Æмæ йæ уырдам та цæмай аласдзыстæм?

– Ууыл дæ сæр ма риссын кæн. Æхца – дæуæй, машинæ та – мæнæй.

Æварæз лæг тыхст рынчынай уæлдай нæу – алкæуыл дæр æууæнды. Цалдæр боны мæхиимæ фæхъуырдухæн кодтон, стæй

йемæ сразы дæн, уырысмæ водкæ ласын райдыдтам, æмæ цыбыр рæстæгмæ нæ чумæдан æхцатæй байдзаг и. Мæ цинæн ма кæрон кæм уыди. Мæ цæстытыл алыхуызон рæсугъд нывтæ уади. Горæты хæдзар кæм сараззынæн, уый дæр ма равзæрстон æмæ амондджын бæлонау, фæлдæхтытæгæнгæ, уæларвты тахтæн.

– Бирæ нæм куы æрæмбырд и, уæд дзы цæуыннæ пайда кæнæм? – бафарстон æй иу бон, æмæ мын ме уæхск ныфсæвæрагау æрхоста.

– Иучысыл-ма бахъæц, ме ‘фсымæр. Ницытæ æмæ мацытыл сæ куы схардз кæнæм, уæд фæсмойнаг фæуыдзыстæм. Фæлтау ма сыл иу уыйас бафтауæм æмæ дзы нæхицæн фæйнæ дуканийы балхæнæм.

Мæ ницæйаг уавæртæй мæ кæй ирвæзын кæны, уый тыххæй дзы хуымæтæджы бузныг фæдæн. Фырæхсызгонæй ма йæ мæ хъæбысы дæр фелвæстон. «Æнахуыр бæстæйы царын, æвæдза! Æрæджы дæр ма мæ магуыры гæвз-гæвз кæм цыди, уым куыдздон балхæныныл дæр мæ зæрдæ нæ дардтон, ныр, мæ амондæн, фисынмæ ныццафта, æмæ дзы дуканийы хицау суыдзынæн!» Уыцы хъуыдыйæ мæ сæр расыгау зылди, фæлæ Акко ме ‘хцатимæ зæххы скъуыды ныххауæгау куы ‘рбайсæфти, уæд йæ зылынай банцади. Мæ зæрдæйы дæр йæ кусынай ныллæууынмæ бирæ нал хъуыди. Ноджы ма мæ мæ бинойнаг дæр йе ‘фхæрæн ныхæстæй къулы хуынчты аласта:

– Æ-æ, бастъæлай! Гъер ды цæй лæг дæ?! Бæстæйы ‘мтъерыйæ пайдагæнгæйæ, адæм стыр æхцатæ кæнынц, ды та фæныкгуызау мæ фарсмæ бадыс æмæ мæ дæ хъарджытæй буц кæныс! Ацу æмæ исты капеччытæ бакус! Акко дын хорз фæци! Дæу хуызæн æгуыдзæгæн ноджы фыддæртæ хъæуы!

Йæ ныхæстæ раст уыдысты, æмæ махимæ мæстæй мардтæн. Куыст, бæргæ, агуыртон, фæлæ йæ нæ ардтон. Институты дипломимæ мæм слесыры бынат дæр нал хаудта, æмæ мын цард æппындæр ницыуал ад кодта. Мæхи марынмæ ‘рцыдтæн, фæлæ мæ мæ сабиты мæт баурæдта. Сæ фыд æдылы кæй у æмæ алы аферистыл дæр хæрзæнцонæй кæй æууæнды, уым уыдон цы азымджын сты? Царын хъæуы дарддæр, хуыздæр гæнæн нæй, – йæ ныхас фæци Дзæмæт æмæ басабыр и, фæлæ йæ зæрдæ сабыр кæнын нæ комы...

«Волгæ» Кæсæджы зæхмæ бахæццæ и. Бæлццон йæ бæрæггонд бынатмæ куыд æввахсдæр кæны, афтæ тынгæй-тынгдæр тыхсы.

Уæззау къæйдур ын йæ риу æлхъивы æмæ йын йæ улафт æхганы. Йæ рахиз къухы армытæапæн хидæй сбырынцæг и æмæ дамбацайы хæцæнмæ нал арæхсы. Ехх, йæ фæнд, æнæ тых бакæнгæйæ, куы сæххæст уайд, æмæ йæ удисæн хъизæмарæй куы фервæзид! Уæвгæ, цæй тыхы кой кæны? Зонгæзоннын мæлдзыгыл дæр куы никуы ‘рлæууыди, уæд адæймаджы мары? Нæ, хæцæнгарз æй æрмæстдæр тæрсын кæнынæн хъæуы. Йæхинымæр машинаисæджы ролы цал æмæ цал хатты ахъазыди, фæлæ уый хъазт уыди, ам та æгъатыр æцæгдзинад у, æмæ йыл адæргæй ризæг бахæцыди. Хъуыддаг саразын ын афтæ зын уыдзæн, уый куы зыдтаид, уæд йæ хæдзары ‘нцæд бадтаид. Нæ, нæ! Хæдзары – нæ! Хъæздгуйтæм хæлæггæнгæйæ, йе ‘ххормаг сывæллæттæм хатыркурæджы цæстæй кæсын нæ бафæраздзæн.

«Æлгъаг фыдгæнджытæ, гæдыныхæстæгæнгæ, паддзахады мулк сæ рæбынты æрæфснайдтой æмæ цардæй къæртт æппарынц, мæ лæппутæ та сын хъуамæ цагъайрæгтæ уой æмæ бонизæрмæ хæрæджы хафт кæной! Нæ, мæ удагасæй æз уыцы æбуалгъ ми кæнын нæ бауадздзынæн! Мæ хъæбулты мæгуыр-дзинадмæ кæсыны бæсты цæуылфæндыдæр сразы уыдзынæн! Мæ рæстзæрдæ фыды цæсгом сыгъдæгæй бахъахъхъæныны тыххæй æз цы тухæнтæ бавзæрстон, уыдонæй сæ фервæзын кæндзынæн!» – фидар дзырд дæтты йæхицæн.

– Æмæ йæ нæ бацагуырдайт? – хъуысы йæм шофыры хъæлæс, фæлæ йæ цæмæй фæрсы, уый йæ фыркатайæ не ‘мбары.

– Кæй?

– Аккойы.

– А-а, уый? Нæма йæ ссардтон, фæлæ мæ нæ аирвæздзæн. Машина-ма фæурум, дæ хорзæхæй, æз мæхи хъуыдыйы ауайон. Бирæ бæгæны банызтон æмæ... – дзуры къуызгæйæ. Лæг ыл куы фæгуырысхо уа æмæ йын йæ фæндтæ йæ хъуыры куы фæбадын кæна, уымæй тæрсы æмæ йæхи æнæмæтхуызæй æвдисы.

«Волгæ» ма асфальтыл иучысыл азгъордта, стæй иуварс азылди æмæ хæмпус бæлæсты акомкоммæ лыстæг хуырыл, хæрхæргæнгæ, æрлæууыди. Дзæмæт йæхиуыл схæцыди, йæ дзыппæй дамбаца фелвæста æмæ йын йæ дзых шофыры бæрзæйыл авæрдта.

– Æддæмæ ахиз æмæ уæртæ уыцы бæлæстæм бацу!

– Æвзæрæй дын цы ракодтон? Цæмæн мæ марыс?

– Маргæ дæ нæ кæнын. Дæ машинæ мæ хъæуы. Хъуамæ ме ‘рдхорды ссарон æмæ дзы ме ‘хцатæ райсон.

– Иумæ йæ бацагурæм...

– Æз никæуылуал æууæндын! Ахиз, науæд дыл æй бандзар-дзынæн!

– Табуафси, – ныфссастæй загъта шофыр, цæмæдæр гæсгæ, рухсытæ ахуыссын кодта æмæ дуаримæ ацархайдта, стæй, сау-далынгæй пайдагæнгæйæ, цæхгæр фæзылди æмæ йын фæлтæрдджын богалау галиу къухæй йæ цонджыхъул ацахста, рахизæй та – йæ къæбут. Дзæмæтæн фыртæссæй йæ туг асалди, цалдæр уысмы фæсур и æмæ цыдæр æрбацци. Судзгæ рыстæй йæ уд куы сцæйхаудта, уæд æрчыцыдта æмæ дзы йæхи атоны-ныл афæлвæрдта, фæлæ йыл уый арсахсæн къæппæгау ныддæвдæг и.

«Мæ хæцæнгарз мын куы байса, уæд мыл нæ бацаурддзæни», – ахъуыды кодта йæхинымæр æмæ, кæд йе ‘нгуылдзтæ бандзыг сты, уæддæр ыл фидар хæцыди. Иуцасдæр йæ ныхмæ хъæддых фæлаууыди, стæй æрлæмæгъ и. «Волгæ»-йы хицау ыл уæлахиз кæнын райдыдта, æмæ йе уæнджы, нырмæ кæй никуы бавзæрста, ахæм тас бацыди.

– Æз дын фенын кæндзынæн, хъуынджынриу лæппуйæн йæ машинæ куыд исгæ у, уый, куыдзæйгуыр! – бартхъирæн æм кодта шофыр, йæ лыстæг къæбут ын сыздыхта æмæ йæ йæ риумæ нылхъывта. Лæппулаг бадонзоныг и, æмæ йæ уд удыл нал хæцыди. Састы бынаты кæй баззади, уый бамбæрста, йæ бинонтæ йæ фæстæ куыд æгадæй цæрдзысты, уый йæ цæстытыл ауади, æмæ зæрдæбынæй ныккæрзыдта. Машинæйы мæт дæр æй нал уыди, æрмæст ма йæ фæндыди шофыры æгъатыр дзæмбытæй фервæзын æмæ йæ хæдзарыл сæрæгасæй сæмбалын. Йæ дамбаца кæцырдæм арæзт уыди, уый дæр йæ фыртыхстæй нал хатыдта. Кæд фæтæрсид æмæ мæ суадзид, зæгъгæ, йын йæ мæнгвæдæгыл зæрдаивæй æрбахæцыди, æмæ лæг æнæн-хъалæджы йæ бандоныл æрфæлдæхти. Исдугмæ Дзæмæты дурдзавд сæрымагъз йе ‘лхъивæнæй феуæгъд и, стæй дзы тасæфтауæг хъуыды сырхзынг телау иннæрдæм ахызти:

«Автоинспекцийы кусджытæ мæ ам куы ‘рбайяфой, уæд байсæфдзынæн!» Йæ зæрдæ хæццæ кæны, йæ сæр зилы, йæ къæбут æмæ йæ цæнгтæ дудынц, фæлæ йæ уыцы лыстæг хъуыд-дæгтæ нал æндавынц. Зæхмæ агæпп ласта, марды йе уæхскыл

авæрдта æмæ йæ бæлæсты бынмæ баскæфта, йæ гæххæттытæ æмæ йын йе ‘хцатæ йæ дзыппытæй фелвæста æмæ йæ къудзиты ‘хсæн дзыхъхъы ныппæрста, хæмпæлтæ йыл ныккалдта æмæ тæфæрфæсгæнæгау загъта:

– Хуыцау, зæхх – æвдисæн, дæ марын мæ нæ фæндыди... Мæ коммæ куы бакастаис, уæд æгасæй баззадаис...

Асфальтмæ рахызти æмæ тарстхуызæй дыууæрдæм афæлгæсыди. Бæстыл цъиуызмæлæг нæй. «Æвæццæгæн мын Хуыцау мæ хъæбултыл ауды æмæ мæ нæ хъыгдары», – сабыргæнæн хъуыды зына-нæзына базмæлыди йæ сæры. Шофыры бынаты абадти æмæ йæ ризгæ къухтæй рулыл æрхæцыди. «Волгæ» æваст фæсонт и, æмæ йæ цæлхыты хъыррыст ссыди, размæ йæхи аппæрста æмæ дзæвгар рæстæг асфальтыл йæ тых-йæ бонæй фезгъордта. Иуафон горæты фæмидæг и, ныллæг хæдзæртты ‘хсæнты ма иуцасдæр ауади, стæй иу талынг уынджы галиуырæм базылди æмæ иу стыр гом кæртмæ сындæггай батылди. Куыддæр Дзæмæт машинæйы дуар байтыгъта æмæ йæ къæхтæ зæхмæ æроста, афтæ йæхи карæн бурхил лæппулæг цалцæггæнæн æрмадзæй рацыди æмæ йыл йæ хæдзары ‘рдæм хионхуызæй ахæцыди. Йæ разæй йæ уатмæ бауагъта æмæ райгондæй бафиппайдта:

– Дæ фыццаг фæлварæн фæрæстмæ и. Дæ къухы хорз машинæ бафтыди.

– Бузныг, Чингиз, æгайтма мæм дæ дамбаца радтай. Уый мын куынæ уыдаид, уæд мæ йæ уæйыг шофыр мæрдтæм барвыстаид.

– Марын æй бахъуыди?

– О.

– Æмæ цы фæци?

– Бæлæсты бын æй дзыхъхъы ныппæрстон æмæ йыл хæмпæлтæ бакалдтон.

– Йæ документтæ йын рахастай?

Дзæмæт йæ сæр «о», зæгъгæ батылдта.

– Алцыдæр раст бакодтай... Мæнмæ гæсгæ, демæ кусæн и...

– Цыфæнды дæр мын бахæс кæ, нæ фæфыдæнхæл уыдынæ.

– Дæу хуызæн сыгъдæг адæймагæй лæгмар саразын искай бон бауыдзæн, уый мæ никуы бауырныдтаид. Хорз рæстæджы царæм, ницы зæгъæн дзы и...

– Иугæр бирæгътæ фæуæлахиз сты æмæ ныл тугуарæн кæнынц, уæд нæ нæ дæндæгтæ цыргъæй дарын хъæуы, науæд нæ бахсындысты.

– Институты дæм ахæм хъуыдытæ нæ уыди...

– Цард куыд ивы, адæймаджы зондахаст дæр афтæ ивы. Ды дæр инженеры диплом кæйдæр хæлддзаг машинæтæ цалцæг кæныны тыххæй нæ райстай.

– «Инженеры диплом...» – былысчылæй йæ сфæзмыдта Чингиз. – Нæ фыдæбæттæ фæдзæгъал сты. Нæ зонындзинæдтæ никайуал хъæуынц. Нæ ног хицæуттæ æвддæсæм азы урокæй хорз спайда кодтой. Цæмæй æфхæрд адæм ма баиу уой æмæ сын сæ сæртæ ма акъуырой, уый тыххæй сын сæ куыстуæттæ сæхгæдтой æмæ сæ сæрсæфæн былмæ хицæнтæй тæрынц.

– Амæй фæстæмæ ма мæ чи цы айса, ууыл-иу фидар хæцæд!

– Гъеуый дын лæджы ныхас!

– Дарддæр мын цы гæнгæ у?

– Паддзахадон фæфæлдæхт чи сарæзта æмæ йæ æдылыты сайынæн «рацарæзт» æмæ «базарадон экономикæ» чи рахуыдта, уыцы хинæйдзаг хæлуарджытæ бæстæйы хъæздыгдзинæдтæ иууылдæр сæхи куы бакæной, уæд нæ сæ сау тынты лыстæг бындзытау батухдзысты æмæ нын сабыргай нæ туг цырдзысты. Цалынмæ уыцы рæстæг нæма ралæууыди, уæдмæ нæ къухы цы бафта, уый – нæхи.

– Æз демæ разы дæн.

– Гъемæ дæ хъуыддаг раст. Иу цæхæрцæст мæхъхъæлонимæ уын документтæ скæнын кæндзынæн, æмæ уæ лæгдзинад равдисут.

– Куыдæй?

– Милиционерты дарæсы фæндагыл лæуут æмæ шофырты стигъут.

– Æцæг инспектортæ ныл куы сæмбæлой, уæд та?

– Ма сæ тæрс, уыдон дæр нæ ногфых демократты махæй фылдæр нæ уарзынц. Бон-изæрмæ, сæ фарчы хай кæцæй ратонной, уый катый кæнынц. Кæд дзы исчи йæхимæ æгæр бирæ барта иса, уæд та – маргæ.

– Мæ мæхъхъæлон æмбал мæ ирон æрдхорды хуызæн фæлындæ нæ разындзæн?

– Кæд мæ къорды уæнгтæ алы адæмыхæттытæ сты, уæддæр кæрæдзиуыл гадзрахатæй нæ цæуынц. Кæй кусæм, уый иумæ

æнæзæрдæхудтæй дих кæнæм. Цу, ныр дæхимæ базил, дæ дзæу-мæттæ раив, æмæ дæ фыццаг æнтысты тыххæй фæйнæ сыкъайы баназæм.

«Хуыцау йе сконд адæмы нæ сафы. Кæсгон чындзæхсæвмæ мæ дзæгъæлы нæ барвыста. Ме ‘мкурсоныл дзы куына сæмбæлдаин æмæ йын мæ хъæстытæ куына фæкодтаин, уæд ацы змæст рæстæджы цы фæуыдаин?» – æхсызгонæй ахъуыды кодта Дзæмæт æмæ ваннæмæ бацыди.

* * *

Хъуыддагæн йæ зын – йæ райдайæн. Над фæндагыл æвæд зæххæй æнцондæр цæуæн у, æмæ йыл йæ риуымбæрц размæ алагæрста. Афтæ зæгъæн нæй, æмæ æппындæр нæ тарсти. Гыц-цылæй тæппуд уыди æмæ стырæй дæр йæ тас нæ фæкъаддæр и, фæлæ йын йæ хурхыл хæцыди, уымæн æмæ, цы æнахъинон уавæры бахаудта, уым йæ бинонтæн зæрдæзæгъгæ цард саразынæн хуыздæр фæрæз нæ ардта, стæй йæм, цы куыстыл фæхæст и, уый дæр бынтон æвзæр нæ касти. Кæйдæр «Волгæ»-йæ хæрзцыбыр рæстæгмæ æнæ бира фыдæбæттæй кæй райста, уыдонæй йæ зæрдæ, куыд не ‘мбæлы, афтæ тынг барухс и, æмæ йыл уый цырынгæнæн арт бандзæрста. Уыйбæрц æхцатæ афæдзгай йæ хид калгæйæ дæр нæ куыста, æмæ йæ уыргæ дæр нæ кодта, иууылдæр йæхи сты, уый. Биноныг-иу сæ банымадта, рæсугъд-иу сæ батыхта æмæ-иу сæ йæ сусæг æвæрæны арф бавæрдта, фæлæ та-иу сæ уайтагъд фæстæмæ æнæрхъæцæй фелвæста. Æрмæст сæ сыбар-сыбур дæр ын йæ зæрдæмæ стыр цин хаста. Ноджы фылдæр æм кæй æрбахаудзæн æмæ, йæ масты фыцгæйæ, хицауадмæ магуыргурау кæй нал æнхæлмæ кæсдзæн, фæлæ сæрибар кæй уыдзæн, æмæ йæ куыд фæнда, афтæ кæй цæрдзæн, уый та йæ размæ дывæр тыхæй схуыста.

Йæ тыхыл ын тых æфтыдта Чингиз дæр. Йæхимæ чи нæ уыди, ахæм хъару йæм дзы ивылди æмæ йын йе уæнджы æгæрон ныфс уагъта. Йæ бон алцыдæр кæй у, æмæ йемæ кæй ницы бæллæхы бахаудзæн, ууыл æууæндыди æмæ йæ фæндыл сразы и. Фыццаг æм цы дызæрддыгдзинад фæзынди, уый стыр æхцаты уындæй атади. Йæ усмæ къæр-къæраг тумантæ куы радта, уæд сыл уый та йæхицæй тынгдæр бацин кодта æмæ йæ цыбæлхуызæй афарста:

– Кæцæй дæм æрбафтыдысты, кæцæй?!

- Водкæ уæй кæнын та райдыдтон.
- Ног æмбал ссардтай?
- О.
- Сайын ын нал бакомдзынæ?

– Нал, – цыбыр дзуапп ын радта Дзæмæт, æмæ ууыл сæ ныхас ахицæн и. Сылгоймаг æцæгдæр æнхъæлдта, йæ мой уырысмæ нозт ласыныл фæцалх и, уый та йæхицæй налатдæр æмæ æгъатырдæр лæппу Джафаримæ машинæтæ давыныл схæцыди. Уæвгæ-иу рæстæгæй-рæстæгмæ нозт дæр аласта. Бæлæсты аууон-иу къутæрты бамбæхстысты. Куыддæр-иу фæндагыл дæргъæй-дæргъмæ «Икарус» ауыдтой, афтæ-иу йæ размæ милицæйы дарæсы рахызтысты æмæ-иу æй баурæдтой, шофыры æмæ-иу цæттæгæнæджы амардтой æмæ дзы-иу сæхæдæг бабадтысты. Искæй мæлæтмæ куыдфæндыйы цæстæй чи касти, уыцы æнæфсис цъæххудджынты хæрзæнцонæй æлхæдтой æмæ сæ фæстагмæ мисхалы бæрц дæр ницæмæуал дардтой. Райдианы искæй мæлæтмæ куыдфæндыйы цæстæй касти Дзæмæт дæр, стæй йæ цæстæнгас æнæуынондзинадмæ раивта.

«Йæхи хайуаны бынаты æвæрын чи уадзы, йæ бартыл тох кæнын чи нæ фæразы æмæ бирагътæн хæрын чи комы, уый фаджысы хъæндилæй æлгъагдæр у, æмæ цас нæ цæра, уыйас – хуыздæр», – хъуыды кодта йæхинымæр æмæ сыл нæ ауæрста. Уæлдай тызмæгдæрæй цагъта, йæхи лæмæгъæй чи ‘вдыста æмæ йæм тæригъæддаг æнкъарæнтæ чи гуырын кодта, уыдоны, уымæн æмæ йæхимæ дæр уыцы миниуæг хатыдта æмæ дзы йе сæфт уыдта. Цас æм фылдæр æхца хаудта, уыйас зыддæр кодта æмæ йæ амæттæгты исбонмæ ноджы тынгдæр лæбурдта. Кæд йæ рæбыны йæ фыды хæдзары аргъæй сæдæ хатты фылдæр æрæвæрдта, уæддæр Аккомæ йæ маст нæ аныхъуырда. Уæларвон тыхтыл не ‘ууæндыди, фæлæ йæм иу бон йæ сайæгой æрдхорд, мæнг цæссыгтæ калгæйæ, сæркъулаæй куы ‘рбацыди, уæд сыл æгæр дæр ма баууæндыди.

«Табу Хуыцау æмæ йе сконд зæдтæн, мæнæн ме стигъæджы ма къæхты бынмæ чи æрæппæрста», – загъта йæхинымæр æмæ йыл былысчъилæй бахудти.

- Не ‘хцатæй дæм ницыуал и?
- Ницыуал.
- Цы дын фесты?

– Мæ фыдбылызы къæхтæ мæ аферисттæм бахастой, æмæ семæ къамæй хъазыныл сдæн. Фыццаг фембæлдтыты мын мæ дзыппытæ байдзаг кодтой æмæ мæ стыр ныфс бауагътой. Куы схъæздыг уон, уæд, зæгъын, дæуæй уымæн йе ‘хцатæ ратдзынæн. Ногæй та сæм мæхи байстон, æмæ мæ æнæ хæлафæй ныууагътой...

– Æмæ дæ ныр та цы хъæуы мæнæй?

– Æрмæстдæр иу хорзæх. Мæ рæдыд мын ныббар. Хуыцау, зæхх – æвдисæн, сайынмæ дæ нæ хъавыдтæн.

– Иу рæдыд дзуары лæг дæр фæкæны. Барст дын фæуæд.

– Мæ иузæрдиондзинад равдисынæн ма мын иу фадат ратт...

– Цавæр фадат?

– Диссаджы бизнесмен сдæ, зæгъгæ, фехъуыстон. Кæд гæнæн ис, уæд мæ демæ кусын бауадз, æмæ дæ разы мæхи срæст кæнон.

– Уый дын – мæ быгъдуан. Куы дæм фæдзурон, уæд-иу æвæстиатæй фæзын.

– Бузны! – загъта Акко æмæ, цингæнгæйæ, ацыди. Йæ мæгуыр зæрдæйæ ‘нхъæлдта, йе ‘мбал куыд æууæндаг уыди, афтæмæй баззади, æмæ та йын йе ‘дылыдзинадæй спайда кæндзæни, фæлæ фæрæдыди. Раздæр цы рæуыг лæппуйы зыдта, уый амарди æмæ йæ бынаты æгъатыр дуджы ‘ндонæхсыст хъæбул хъæддаг капитализмы æууæлтимæ райгуырди. Куыддæр йе ‘рдхордæй фæхицæн и, афтæ Джафары комкоммæ бафарста:

– Иу хъаруджын æнæниз нæлгоймаджы дын фынæйæ дæ машинæйы куы сæварон, уæд æй уæхимæ аласдзынæ æмæ йæ уым ауæй кæндзынæ?

Джафарæн йæ сау цæстытæ знæт æрттывд фæкодтой, æмæ карзæй срацыгъта:

– Æз мæ табуыг фыдыуæзæгмæ уацайрæгты нæ ласын!

– Мæсты ма кæ. Мæ цардбарæг æмбæстагтæ куы фесæфынц, уæд цы фæвæййынц, уый æз зонын, фæлæ сыл мæхи нæ марын. Мæн æрмæстдæр фæнды мæ цыфыддæр знагæй мæ маст райсын, æмæ мæм фæкæс. Хуыиы ‘ргæвст æй скæнин, фæлæ йын уый фаг æфхæрд нæ уыдзæн. Хъуамæ искæй смаггæнаг хъомдонь, хъызæмаргæнгæйæ, куыдзы ‘мгадæй ныммæла æмæ, æууæнкджын æрдхордыл гадзрахатæй цæуын æнаккаг ми кæй у, уый, йæ уд исгæйæ, бамбара.

Джафар йе ‘рфгуыты ‘лхынцъ райхæлдта æмæ йæ сæр разыйы тылд бакодта.

– Раст зæгъыс. Йе ‘ууæнк дыл чи бафтауа, ууыл гадзрахатæй цæуын лæг амарынæй æбуалгъдæр хъуыддаг у, æмæ йын ныббарæн нæй.

Уыйадыл Акко доны къусы сæфт фæкодта. Йæ бинонтæ ма йæ фæцагуырджой, фæлæ йын йæ фæд дæр нал ссарджой. Дзæмæтæн йæ маст ссыди, фæлæ ууыл нæ ныллæууыди. Джафар ын йæ къухмæ цы ‘нцонгуыст æхцатæ банымадта, уыдон ыл базыртæ ныссагътой, æмæ йæ амæддæгты фосау уæй кæнынл балæууыди. Къыхæй-сæрма тугамæст хæлæртты сæ ног «бизнес» иумæ ноджы фидардæр рæхысæй сбаста, фæлæ сын бæстæйы къупри хицау æмæ гæдывад законæвæрæг сæ адæмты кæрæдзиуыл куы сардыдтой, уæд рæхысæн йæ цæгтæ атыдтой. Йе ‘мбæстæгтыл куыд æнувыд у, уый ирддæрæй равдисыны тыххæй ма Джафар йæ ирон æмбалы чъылдымырдыгæй амарынмæ дæр хъавыди, фæлæ йæм нæ сарæхсти æмæ йæхæдæг фæхæрд и...

Дзæмæт фыццаг рæстæг сармадзанты гуымсытæ æмæ автоматты къæр-къæрæй стъæлфыди, фæлæ съл куыдфæстæмæ сахуыр и. Дисы йæ ‘фтыдта, сагсур лæппутæ мæлæтæй куыд нæ тарстысты æмæ сæхи тохы цæхæрма куыд æппæрстой, уый. Уымæй тынгдæр та дис кодта, æдылытæ кæрæдзиуыл куыд æнцон ардауæн сты, ууыл. Æрæджы дæр ма иумæ хæларæй чи царди, уыдон сæ туг калдтой иу зæххы гæппæлыл. Уыцы зæххы гæппæл æй æппындæр ницæмæн хъуыди, уымæн æмæ йын дзы ницы пайда уыди. Йæ бæстæ цас у, æртæ ахæмы ма йыл дунейы ‘ппæт хъæздыгдзинадтимæ куы бафта, уæддæр ын йæ мæнгард хицæуттæ йæ царды уавæртæ кæй нæ фæхуыздæр кæндзысты, ууыл æппындæр дызæрдыг нæ кодта, æмæ йæ риуы патриотизмы цæхæр не ссыгъди, йæ национ сæрыстырдзинад дæр нæ райхъал и. Лæг сæрибар æрмæстдæр стыр æхцатимæ кæй у, уый зыдта æмæ йæ фæндыди йæ исбон дзæвгар фæфылдæр кæнын.

Йæхиуыл чи нæ ауæрста, уыцы хъæбатыртæ сæ тæппуд знæгты сæ разæй айстой, æмæ гæрæхтæ адард сты. Дзæмæт, мæрдты, бетон къæйты æмæ сыгъд бæстыхæйтты ‘хсæнты цæугæйæ, иу агуыридурай амад бæрзонд хæдзармæ бахæццæ и æмæ йыл йæ цæст æрæвæрдта. «Ацы рæсугъд галуаны хицау магуыр нæ уыдаид, ардыгæй лидзгæйæ дзы фыртæссæй мацы фæуагътаид, уымæн уæвæн нæй. Бæх кæм атулы, уым дæр ма арду куы аззайы. Æнæмæнг æй басгарын хъæуы». Куыддæр

уыцы хъуыды йæ сæры февзæрди, афтæ йæхицæй дæс-дыууадæс азы кæстæр саулагъз цæхæрцæст лæппу Къобор, йæ хæстон æмбæлттæм тындзгæйæ, йæ цуры февзæрди æмæ йæ афарста:

– Ам цы кусыс, ам?

Дзæмæт цыдæр æрбаймысынмæ хъавыди, фæлæ йæ дзы хæлиуæй аздади. Чидæр æм рудзынгæй автомат радардта. Къобор æй ауыдта æмæ удаистæй срацыгъта:

– Дæхи хъахъхъæ, мары дæ!

Йæхи йыл ныццафта æмæ йæ зæххыл æрфæлдæхта. Уыцы рæстæг автоматы къæр-къæр ссыди, æмæ нæмгуытæ сæ сæрты, æхситгæнгæ, атахтысты. Лæппу сырх агуыридурæй амад бæрзонд бырумæ гуыбырæй базгъордта æмæ йæм уырдыгæй йæ тымбыл цæсгом фездæхта.

– Ам фæлæуу! Æз дæм æй ныртæккæ йæ хъустæй радавдзынæн!

Сауахуырт æфсæн дуарыл йæхимæ рахæцыди, мидæмæ багæпп ласта æмæ кæрты ‘рбайсæфти. Иуцасдæр дзы сым дæр нæ райхъуысти, стæй уаты рудзынгæй ракасти æмæ афтæ бакодта:

– Иу рынчын зæронд лæг сынтæджы хуыссы, æндæр дзы ничи и.

Дзæмæт кæртмæ бацыди æмæ, дыууæ марды ауынгæйæ, фæуыргъуыйау.

«Мæн чи рахста, уый сæ амардта, æвæццагæн. Цæттæйæ лæууын æм хъæуы, науæд цы нæ вæййы...» – уыцы тасæфтауæг хъуыдытимæ уатмæ бацыди æмæ урсзачъеджын мæллæг лæджы уырыссагау тызмæгæй бафарста:

– Ныртæккæ автоматæй чи ‘хста, уый кæм и?!

– Нæ зонын. Ардыгæй ничи ‘хста.

– Кæд дæ малын нæ фæнды, уæд æй схъæр кæ! – ноджы карздæрæй загъта Дзæмæт æмæ йæм дамбаца фæцарæзта.

– Тохæлвæстæй нæм чи ‘рбалæбурдта, уыдонимæ хæцæм. Рынчын зæронд лæджы куы амарай, уæд мах дæр адонæй хуыздæр нæ уыдзыстæм, – сабырæй йын йæ хъусы бацагъта Къобор, фæлæ Дзæмæты цæсгомыл иу нуар дæр нæ фезмæлыди. Йæ цæстытæ дзагъултæ кæны æмæ хæдзары хицаумæ ‘ртхъирангæнæджы хъæлæсæй дзуры:

– Кæм æй бамбæхстай?!

– Никуы.

– Зæгъ æй, науæд дæ рудзынгæй арацугъдзынæн! – Цæмæй йын йæ ныхæстыл тынгдæр баууæнда æмæ дзы фæтæрса, уый тыххæй йын йæ хъæццул иуварс аппæрста æмæ йын йæ фарсмæ автомат ауыдта, йæ хæтæлмæ йын февнæлдта æмæ фæсæццæ и.

– Тæвд у? – æнæрхъæцæй йæ афарста Къобор.

– О.

– Кæс-ма ацы хуымæ, кæс! Йæ дыууæ къахæй дæр ингæны и, афтæмæй ма йæ зæрдæ марын агуры!

– Æрыгонæй цы сахуыр и, уый кæны!

– Уымæй раст зæгъыс! Ме ‘нæуынон уыдыстут кæддæриддæр, æмæ уæ бирæ фæцагътон! Ныр та мын уæлдай æнæуынондæр стут! – йе ‘фсæртæ ныттынг сты фысымæн.

– Цæмæн?

– Æрæджы ме ‘нхъæлцау фырт мæрдтæм уæ къухтæй бацыди!

– Дæлæ кæрты чи хуыссы, уыцы дыууæ ироны ды амардтай?

– О! Ай ма хæдзар у, æмæ уæ ам ницы хъуыддаг и!

– Дæу дæр ам ницыуал хъуыддаг и уæдæ, æмæ де ‘цæг дунемæ афардæг у, – сабырæй загъта Дзæмæт æмæ дамбацайы мæнгвæдæгыл æрбахæцыд.

– Цом ныр, не ‘мбæлтты аййафæм, – къæсæрæй йæм æрбайхъуыст Къоборы хъæлæс, фæлæ йын дзуапп нæ радта. Хæстмæ цæуын æй нæ фæндыди. Йæ хъуыдытæ ‘ндæр ран уыдысты, æмæ сæ йæ зæрдæ фæхицæн уæвын нæ куымдта. «Йæ цардæн тæссаг уæвгæйæ, ацы зæронд лæг йæ хæдзар афтæ зæрдиагæй дзæгъæлы нæ хъахъхъæдта. Зынаргъ дзаумæттæ дзы ‘мбæхст и, æвæццæгæн. Йе ‘варæнтæ йын басгарын хъæуы», – скарста йæхинымæр æмæ хæрзуынд агъуыстытыл зылын райдыдта. Лæмбынæг сæм фæкасти æмæ йæ сæр банкъуыста. «Хæзнатæ мæм куы уайд, уæд сæ ам нæ бамбæхсин. Цыфæнды давæг дæр сæ ‘нцонæй ссардзæни». Асфальтгонд уæрæх кæртмæ ахызти, æмæ йæ хæрзаив гараж магнитау йæхимæ балвæста. Уый дæр агъуыстыты хуызæн – рухс, хæрзæфснайд. Сатæгсау «джип» дзы лæууы æмæ цæхæр калы. Йæ быны – гауыз тыд, гауызы бын та – ныккæнд. Машина æддæмæ ратардта, фæлæ ныккæндмæ йæ ныфс нæ бахаста. Исты йыл куы ‘рцæуа, уæд, афтæ зынай кæй бакуыста, уыцы ‘хцæтимæ фесæфынæн æгæр æвгъау у. «Къоборæн цот даринаг нæй æмæ фæлтау уый фесæфæд», – ахъуыды кодта йæхинымæр æмæ йæм фæдзырдта:

– Мæнæ-ма ардæм ныххиз, цымæ дзы цы ис.

Лæппу йæ хъуыдытимæ секунд дæр нæ афæстиат и, æдæрсгæйæ ныггæпп ласта, цырагъ ссыгъта æмæ зæрдиагæй ныддис кодта:
– Гъеуый дын къæрных, гъе!

Дзæмæт уынджырдаæм йæ цæст адардта, стæй лæппуы фæдыл ныххызти, æмæ йе уæнгты цины уылæн анхъæвзта. Уæлвæйнæджытыл – алыхуызон дзаумæттæ. Къулыл рæсугъд фæлгæты – цæстыздахæг сылгоймаджы ныв. «Йæ хицау æй ам дзæгъæлы нæ сауыгъта. Æз ын йæ фæстæ исты бамбæхсин», – февзæрди йæ сæры, æмæ йыл иуварс ахæцыди. Кæй нæ фæрæдыди, уый тыххæй йæхицæй фæбузныг и æмæ ‘фснайæн къуырфгонды гыццыл дуар йæ дамбацайы хæцæнæй батыдта, сиукъамад доллæрты цурай нывæфтыд къопп райста, байгом æй кодта, æмæ цæхæркалгæ хæзнаты уындæй йæ цæстытæ атартæ сты.

«Адон чи адафта, уый нæм хæцæнгарз цæмæ систа, цымæ? Цы ма йæ хъуыди махæй? Нæ зæххы гæбаз йæхиуыл куы ‘рфыстаид, уæд дзы йæ къухы фылдæр бафтыдаид? Уæдæмæ, мæлдзыгæн йе сæфт куы ‘рцæуы, уæд ыл базыртæ разайы..»

– Мæнæ-ма кæс, цас героин и! Æнæхъæн голладжы дзат! Ацы мулчътæ иууылдæр милицæмæ аласын хъæуы! – йæхимæ йæ æрыхъусын кодта Къоборы ныхас. Æвиппайды цы тæмæссаг дунемæ бахауди, уырдыгæй йæхи тыхамæлттæй атыдта æмæ йæ уайдзæфгæнæджы хъæлæсæй бафарста:

– Цæмæн?

– Уæдæ сын цы кæнæм?

– Нæхицæн сæ уадзæм.

– Цæргæбонты нæ марынмæ чи агуры, уыцы лæджыфыдхортæй мæн ницы хъæуы! Милицæмæ сæ раттæм!

– Кæм цы хамасхор и, уыдон нын не ‘дылыдзинадыл куыд фæхудой æмæ сæ сæхицæн куыд бакъаддæртæ кæной, афтæ?

– Хъуамæ сæ паддзахадамæ раттой.

– Цавæр паддзахадамæ? Нæ бынтæ нын чи ссивы æмæ нæ карæдзийæн чи марын кæны, уымæ, æви сыгъдæгзæрдæ фæллойдæнæг адæмæй фыдгæнджытæ чи аразы æмæ сæ давынмæ чи амидин кæны, уымæ, бæстæйы сызгъæринтæ фæсарæнтæм чи ласы æмæ нæ магуыргуры бынатмæ чи тæры, уымæ, æви нæ донмæ чи тæры æмæ нæ æнæ донæй фæстæмæ чи здахы, уымæ?

– Нæхицæн сæ цы цæсгомæй уадзæм? Не ‘мбæлттæ тохы быдыры сæ туг калынц, мах та хъуамæ не знæгты къæбицтыл зилæм?

– Афтид гуыбынæй дæ цæй æмбæлтæ хъæуы? Ацы хъæздгыздзинæдтæ нæ дыууæйы фаг дæр сты. Се ‘рдæг сын айс æмæ дæ цард сараз. Æхца дæм куы уа, уæд дын æмбæлтæ дæр уыздзæн, хионтæ дæр. Куы ницы дæм уа, уæд та дæ бонтæ хъæды халонау иунæгæй æрвитдзынæ æмæ дæ магуыры хъиутæ хæрдзынæ.

– Дæу куыд фæнды, афтæ кæ, æз ахæм митæ мæ сæрма нæ хæссын.

– Бар – дæхи, – узал хъæлæсæй загъта Дзæмæт, багæрах æй кодта æмæ ма йæ ныхасмæ тæфæрфæсгæнæгау бафтыдта: – Хуыцау, зæхх – æвдисæн, дæ марын мæ нæ фæндыди... Мæ коммæ куы бакастаис, уæд æгасæй баззадаис...

Хæзнайæ, æхцайæ, тинты кæрцай, костюмай, сызгъæрин донтылд тæбæгъæй, æвзист уидыгæй – цыдæриддæр хорзæй ссардта, уйдон иууылдæр «джип»-ы бавгæдта æмæ сæхимæ йæ ных сарæзта. Дардæй йæм хъуысти сармадзанты уынæр, æмæ хъуыды кодта йæхинымæр: «Тæвдтуг лæппутæ размæ бырсыны бæсты къуымты куы зиликкой, уæд сæ мæнмæ мысты къæдзил дæр нæ рантысид. Мæ амондæн, сæ зонд æндæрырдæм арæст у, æмæ сæ цард дæттæнт, мæнг идеалтыл хæцгæйæ. Мæнæн семæ цауæн нæй, уымæн æмæ æз уæларвты тæхынаен райгуырдатæн. Мæ фырттæ куы рахъомыл уой, уæд сын адоны æдылы фыдæлтау сæ сæртæ хæсты цæхæры тъыссын нæ бауадздынæн. Фæсарæнтæм сæ арвитдзынæн æмæ сæ, рæдыдæй кæм райгуырдысты, уыцы ‘лгъыст бæстайы цæстфæлдахæг хицæутты æнæсарфат митæй фæрвæзын кæндзынæн».

* * *

Цард цыбыр у. Адæймаг дзы цыдæртæ ‘мбарын куы райдайы, уæд ын хъызæрдæйæ хæрзбон загъын бахъæуы. Азтæ кæрæдзи фæдыл куыд атахтысты, уый Дзæмæт æмбаргæ дæр нæ бакодта. Уæвгæ, йæ хъару нæ басасты, йæ цæсгом нæ баруади, зæронддæрхуыз нæ фæци. Æмæ цæмай хъуамæ фæуыдаид зæронддæрхуыз? Кæм бафæллади? Йæ сонт митæ куы ныууагъта, уадæй фæстæмæ йæ къух узал доны дæр нал атылдта. Йе стырдар зын – парламенты бадын æмæ депутатты дзæнгæдамæ хъусын. Уырдаæм куыд бахаудта, уый йæхимæ дæр диссаг кæсы.

мæ йæм куыд нæ кæса диссаг. Раздæр закъæттæ дæрæн кодта, ныр та сæ аразгæ кæны, раздæр наркотиктæй фæсивæды цагъта, ныр та сын се ‘нæниздзинад хъахъхъæны. Дыдзæсгом æхсæна-

ды дыдзæсгом митæ кæй кæны, уый зоны æмæ уыциу рæстæг йæхиуыл дæр худы, комитеты сæрдарæй йæ чи сæвæрдта, уыдоныл дæр.

Æниу сыл цы худы? Ма сæ хъыгдарæд æмæ йæ бын дæр фесафæд. Ахæм зондимæ кæйфæнды дæр уæлæмæ сисæн и. Сæ удыхъæд куыд æмбыд у, уый уыны æмæ сæ ныхъхъуытты уадзид, фæлæ цы нæ вайы. Уæд та йын йæ фæлхæрттæ хурмæ ракалдтой. Нæ, фæлтау семæ баддзæн æмæ сæ быхсдзæн. Се ‘хсæнмæ бацæуыны тыххæй стыр æхцатæ куына бафиды, мыййаг. Йе ‘взарджытыл æрвæсгæ дæр нæ кæны. Хæрд æмæ нозтимæ сæм йæ лæггадгæнджыты барвиты, кæнæ сын сæ сывæллæттæн чысыл хъазæн фæз ацаразын кæны æмæ та йæ бандоны ноджы арфдæр æрбады. Иудадзыг мамæлайы къæбæрыл чи сагъæс кæны, уыдонæн цы уæлдай у? Фæнды дзы иу гугын фыс бадæд, фæнды иннæ гугын фыс. Сæ иуæй дæр ницы пайда и. Хицæуттæ сæ ‘ргæвдгæ куы кæной, уæддæр сæ фарс нæ рахæцдысты. Цыфæнды гæвзыкк сæргълаууæг дæр сæ йæ уардоны баифтындзы æмæ сæ, кæдæм æй бафæнды, уырдам азылы. Ахæм уавæры, стæг кæмæй рантыса, уыцы куыдз – æппæтæй хуыздæр. Дзæмæт хæрд æмæ нозт æрмæст йе ‘взарджытæм не ‘рвиты. Кæмæн фондз мины авæры, кæмæн – дæс мины, æмæ дзы иууылдæр æппæлынц:

– Æхца бирæтæм и, фæлæ се ‘ппæт уый хуызæн рæдау не сты.

Йæ райгуырæн бæстæ экстремисттæй чи бахъахъхъæдта, уыдонимæ нымад æрцыди, æмæ йын адæмы ‘хсæн стыр кад ис. Уæлдай стырдæр кад та йын хицæутты ‘хсæн и. Фыццаг лæгмæ дуар хойгæ дæр нæ кæны. Сæ хæрд æмæ сæ цыд иу у. Сæ лымæндзинад афтæ сфидар, æмæ айк дæр дыууæ дихы кæнынц. Кæрæдзиуыл сæ цы бæтты, уый иуæй-иутæ арф кæмдæр сæ мид-зæрдæйы ‘мбарынц, фæлæ иу хъуыддаг æмбарын у, иннæ хъуыддаг та комкоммæ зонын. Уымæ гæсгæ, сæ дзыхтыл хæцынц. Æниу æй куы зониккой, уæддæр ницы зæгъиккой. Алкæй дæр æнæмастæй царын фæнды. Дзæмæтæн та йæ бон у маст скæнын, стæй гыццыл – нæ. Йæ сæркъуыртæм куы фæсиды, уæд уайтагъд йæ уæлхъус алаууынц æмæ йын йæ ныстуан æвæстиатæй сæххæст кæнынц. Сæ мадызæнæгау ыл æнувыд сты, уымæн æмæ тынг хъæздыг у, æмæ сæ æнæ фæхынцгæйæ никуы ныууадзы. Иуæй иннæ стырдæр дуканитæ – йæ къухы. Йæ цæхæркалгæ егъау ресторанмæ цæст кæсынæй не ‘фсæды. Хæдзæрттæ – бирæ.

Уæлдай рæсугъддæр сты, йæ фырттæн кæй сарæзта, уыдон. Йæхи хæдзар та – гладиолусы ‘нгæс æртæуæладзыгон галуан аив здыхт урс гранит асинтимæ. Куы йæм бацæуай, уæд дæ дæ къах æддæмæ нал рахæсдзæн. Фæлмæн бандæттæ æмæ дивантыл – урс хъуынджын цæрмттæ тыд. Фæсарæйнаг зынаргъ стенкæтæ, серванттæ, стьолтæ æмæ люстрæтæ уæрæх райдзаст агъуыстыты тæмæнтæ калынц. Фыццаг уæладзыджы стыр аквариумы сабыргай ленк кæнынц алыхуызон кæсæгтæ. Дыккаг уæладзыджы залы – æрвхуыз бассейн. Цыфæнды афон дæр дзы хъæрмуст доны дæхи цынай æмæ дæ фæллад суадз. Æртыккаг уæладзыджы – æхсызгон фембæлдтытæ аразæн зал. Гыццыл куыстуæттæ – хæрх, кусджытæ – цас æй хъæуы, уыйас.

Цы митæ фæкодта, уыдонæй иуыл дæр нæ фæсмон кæны. Фæсмон нæ, фæлæ ма сæ сæрыстыр дæр у. Тугуарæн рæстæджы йæхи сабырæй куы равдыстаид, уæд слесыры бынат дæр не ссартаид, ныр та йæхæдæг сæдæгай адæймагтæн куыст дæтты æмæ сын стыр мызд фиды. Æппæтæй сæрыстырдæр та у, йæ фыртты тыххæй йæ ныхас кæй сæххæст кодта, уымæй. Иуы дæр дзы ‘фсадмæ нæ ауагъта. Се ‘ртæйы дæр ахуыр кæнынмæ фæсарæнты уæлдæр скъолатæм арвыста æмæ сæ стыр лæгтæ рауайын кодта. Хистæр цæры Лондоны, астæуккаг – Парижы, кæстæр та – Мадриды. Йе ‘хцаты фæрцы хъарм бынæттæ ‘рцахстой, устытæ ракуырджой æмæ сæхицæн æнæмæтæй цæрынц. Нæдæр сæ сæ маделон æвзаг хъæуы, нæдæр – сæ райгуырæн бæстæ. Рæстæгæй-рæстæгмæ сæ ныййарджытæм, тæригъæдтæгæнгæ, фæзынынц æмæ сæм лæгъстæгæнæгау æрхатынц:

– Уе стыр амонд у, æмæ, кæм цæрут, уый нæ зонут, æндæр фыртыхстæй уæ зæрдæтæ фæйнардæм атониккой... Ай цъымара у, æмæ йæ хъуынайы тæфæй фæхуыдуг уыдзыстут. Цомут немæ æмæ хъæздыг бæстæты уæ фæллад суадзут...

«Æз туджы куына сæвдылдаин, уæд ацы цъымарайæ сымах дæр нæ фервæзтаиккат», – йæ мидбылты бахуды Дзæмæт æмæ сыл йæ къух ауигъы.

– Мах нæ зæронд стджытæ никадæмуал хæссæм.

«Зæронд» барæй фæзæгъы. Ахæм зæронд нæма у. Кæд йæ лæджы кары бацыди, уæддæр нырма ‘взыгъд у, æмæ дзы йæ хæзгултæ сæхи атонын нæ фæразынц. Иу ма йын дзы чызг дæр ныййардта. Дзæмæт ын æфснайæн кассæйы æхца сæвардта,

æртæуатон фатер, дукани æмæ йын «мерседес» балæвар кодта, æмæ йыл сылгоймаг æрхъæцмæ дæр нæ хъæцы.

Йæ фæлмæн мидбылхудт, йæ лæгъз ныхас æмæ йæ чысыл зæрдæлхæнæнты тыххæй йæ иууылдæр бирæ уарзынц, æмæ, раст фæндаг кæй равзæрста, ууыл дызæрдыг нæ кæны. Цы бæстæйы цæры, уым та ногæй куы райгуырид, уæддæр уыцы фæндагыл ацæуид. Йæхи куыд æнкъары, уымæ гæстæ афтæ ‘нхъæлы, цыма Хуыцау æдзухдæр йæ фарс уыздæни æмæ йын бирæ цæрæнбон ратдæни, фæлæ иу хъуыддаг æнхъæлын у, иннæ та – æцæгдзинад. Нозт æмæ сылгоймæгтæ лæджы зæрдæ куыд ихсийын кæнынц, уый ницæмæ ‘рдардта æмæ йын, йе ‘нæфсис æрыгон хæзгулы рæвдаугæйæ, хуыссæны йæ кусынай банцади. Йæ удæгасæй йын ногуард миты дæр йæ фæдтæ ничи ссардтаид æмæ, куыд амарди, уый дæр ничи базыдта. Исчи йæ куы базыдтаид, уæддæр æй нæ бауырныдтаид, ахæм æнæазым уæздан лæг йæ уарзон усæй дарддæр искамæ бакæсдæн, уый. Æнæхъæн дзыллæтæ сæнкъуыстысты, Хуыцауы цъупмæ йæ систой æмæ йæ намысджын адæмы цур кадджынай баныгæдтой. Йæ ус ын уæларвмæ ‘рттиваг цырт сæвардта, æмæ йæм адæм иуæй иннæ рæсугъддæр дидинджытæ хæссынц.

Цард диссаг у, уымæй диссагдæр та бардз у. Йæхи хъуыды йæм нæй æмæ, йæ сæрмæ чи хизы, уыдонæй алкæуыл дæр æууанды. Хорз æмæ ‘взæр кæрæдзийæ нæ иртасы æмæ, цы бынаты аккаг у, уый ахсы...



ЗÆРДИ ТАУСТÆ

ЗУНД ГЪУДДÆГТÆ

Нæ гъæуй ухстбæл дарун æгæсти,
 Æвуд лæги цæвун, æлгъетун.
 Æмбæлуй бацæун берæ хуæрзти,
 Нæй федауцæ æрмæст сæ цетун.

Тæрегъæд æй цæрун еске бæсти,
 Цæлхдорæй æхгæнун еске раз, –
 Рохс иссоdzун æй хуарз еске цæсти,
 Еске уод барæвдаун æй хуарз.

Нæ гъæуй гиззит кæнун иннети,
 Айуан дæр лæги миуæ ку нæ ‘й, –
 Неци ес дзæбæхдæр и дуйнети
 Лимæн цардæй æма уарзунæй.

Нæ федауй кæнун еске койтæ,
 Кенæ ба дæхецæй æппæлун, –
 Æнæ азум нæ й’ ан æнæуой дæр,
 Исон ба гъæудзæнæй нæ мæлун...

Æрнимадтон бæрцæй зунд гъуддæгтæ,
 Сæ еу дæр си ку нæ ‘й мæн имист.
 Хуцау нæ бахезæд и фиццæгтæй,
 И дукæгтæ хæссæнтæ нин нифс!

Халæ уагъд ес, цума, царди тауи,
 Æй бæрæг æд æхсæвæ, бонæй...
 Ниллæгдæр ун уомæй нæ федауй,
 Нæ гъæуй бæрзонддæр ун уомæй...

2013.07.07

АКЪАЦИ

Дæ дзæгæрæг – уорс цопалæ,
Æрцæйкалдæй, ниссор æй.
Бæргæ ма дæ цъæх, о фалæ
Дæ зæрдæ ба ниббор æй.

Æнкъарун дин дæ сагъæстæ,
Дæ мæтæ дин лæдæрун, –
Нæ еуетæн, нæ ‘й римахсти,
Зинбæл лæууй и цæрун.

Æмхузæн æй нæ медæрдзæ,
Кæмидæрти æнгæс ан, –
Мæн зæрди дæр ниххускъæ ‘нцæ
И рохс сæнттæ, и нисан.

Æ кæронбæл æй мæн балци,
Æвешпайди мин ку нæ ‘й.
О ма тухсæ, мæ акъаци,
Хъалдæр ма дæ ду мæнæй.

Уалдзæгутæ ма дæ царди
Бæрæ уодзæнæй дæуæн,
Дæ уорс дзæгæрæг æ ради
Рацæйкалдзæнæй тæмæн.

Аци дуйне, мæ бæласæ,
Ниййерун кæндзæй дор дæр, –
Раздæр бал ди ку нæ райса,
Уæд нæ ратдзæнæй мор дæр.

2013.12.05

* * *

Калм ниггæлдзæгау нæ рони,
Уодæгасæй, æзмæлгæй,
Ку бауарзæн нæуарзони,
Уæд бауарзæн æцæгæй.

Ес таустæ зæрди морги,
Нæ сæ киндæуй гъæрæй, –
Ку фæдздзорæн æнæдзоргæй,
Уæд фæдздзорæн æцæгæй...

Райдзаст бони думги неун
Некæд фæууй хуæрзæгæй, –
Федар лæугæй, ку фæккеуæн,
Уæд фæккеуæн æцæгæй...

Еуæй-еу хатт æнæнезæй
Никкуддæр уæн медæгæй, –
Ку фæрресæн æнæресгæй,
Уæд фæрресæн æцæгæй...

Цард æстæмæ хæрдти цæугæй,
Æгæр бадомуй лæгæй, –
Ку фæккæуæн, æнæкæугæй,
Уæд фæккæуæн æцæгæй...

2013.15.03

ФÆСТАГ МÆТÆ

Æнæнгъæлти кæбæлдæрти
Æрæгвæззæг æрцудæй.
Мæ галуæрдун фæстаг хæрди
Нæ ниххастæй æвудæй...

Уоди тургъи æристадæй,
Гъæргæнæгау, и катый, –
Фæццæй кодтон мæ лæггадæй
Æз кедæрти æнæхай.

Нæ ракастæн мæ рæстаги
Фæлмæн цæстæй кæмæдæр,
Нæ бакайдта цалдæр лæги
Мæ хæдзари мæ къæбæр.

Ефстагутаен сә гьуддәгтә
Хатир кәнун нә зудтон,
Уомә гәсгә әгудзәг дән,
Әй мә цәстә еугур дон.

Уәлбун денгизау, мә зәрди
Әрнилләг әй и цәхъал, –
Әй афонә цәмәндәрти,
Цәмәндәрти ба – нәбал.

Уод не стаси ‘й и адзалай,
Әндәр мәтә ес уоми, –
Куд бауарзон, ци амалай,
Ке нә бауарзтон, уони?..

2011.11.03

ДОНӘХСИНЦЪӘ

Донгәрони – донәхсинцъә,
Ци рәсугъд әй, ци пьерф әй!
Әнә пихсә, әнә синдзә,
Әнәдау әй, аййев әй.

Цъәх хъадава – ә кьәртрәзтә,
Ә разгәнттә – уорс дарий.
Хъәбәр рәхги нә синхбәстәй
Киндзи цәуй, ә кари ‘й.

Әрцәйуагъта ә кьабәзтә
Сәрәй ковагау әд рай.
Нә ‘й бәласә, фал әррәстә
Ә рацәттәбәл кизгай.

И фәсуарун фәсәртадәй
Ци суг фәккәнуь, ци суг!
Нә ‘й бәласә – бони радә ‘й,
Әрдзи реубәл – цъәх фәрдуь.

Ци зæрдестæ ‘й хорискасти,
Изæрмелти ба ци ‘нкъард!
Ку нæ фæууй мæ бакасти,
Уæд фенадæ уй мæ цард.

Киндзи цæуи донæхсинцъæ,
Е ку рандæ уа, уæд ма
Нæ синхбæстæ уотæ ‘хсицгæ
Цæмæ кæсдзæнæй, цума?..

2012.29.09

КУД?

Кæд фæндæгтæ мин-мини ‘нцæ,
Низзилдæнцæ идардбæл,
Уæд еу адæймаг иннемæн
Куд ниллæууй æ надбæл?

Цæу-бодзой фæсте æмбаргæ
Ку фæццæуи фусæргъау,
Нæ лæгдæрбæл уæд æноси
Цæмæ февæрæн мах фау?

Кæд нæхуæдтæ еууæ-дууæй
Дуйней рохсæй цæудзинан,
Æрдæг хъани уæд æ тухсти
Цæмæ кæнæн еугур хъан?

Кæд не ‘гас дæр ан мæлунмæ,
Дууæ бони кæд æй цард,
Еу иннемæ куд исласуй
Æнæхатирæй æ кард?

Æрæфтауй мин мæ зæрди
Нæ дуйнейæн æ рахаст
Æнæзилд хумæ будури,
Йе бæласæ – æнæхсаст...

Цард уарзунмæ ку нæ хъæртуй,
 Ку нæ фагæ кæнуй лæг,
 Адæймаг ма нæуарзунмæ
 Куд иссеруй уæд рæстæг?..

1989

ХÆРÆГ

Тъæфил мет хæссуй и думгæ,
 Никкæнуй, цума, æскъот.
 Æргъæфсуй хæрæг и унги,
 Халæбæл хуæцгæй æ уод.

Ци ниллæг æнцæ æ уонтæ,
 Ци мæтгæл æй æ цæсгом!
 Фæссурдтонцæ ‘й и бинонтæ
 Сæ хæдзарæй зумæгон.

Некебал гъæуй уæрдунтæ,
 Некебал гъæуй хæрæг, –
 Куд исæргъувта æ сунтæ,
 Раевгъуйгæй æ рæстæг?!

Æнæхуæргæ ‘й цалдæр бони,
 Фал нæййес æй æстæфæг.
 Дигоронау ку нæ зонуй,
 Куд ракора æхуæдæг?

И куйтæ ‘ймæ лæборунцæ,
 Æлгъетунцæ ‘й и адæм.
 «Ци загъдæуа, – ракæнунцæ, –
 Æ ниййерæг, æ мадæн!»

Кумæ ледза æ й’ адæргæй,
 Кумæ райса нур æ сæр? –
 Ку нæ кæнуй æнхæст цæргæ,
 Ку нæ кæнуй мæлгæ дæр.

Кæд æртайдзæй ех и мали,
Кæд æрцæудзæнæй кæрдæг?
И уалдзæгмæ ци амалæй,
Куд рауотæхса хæрæг?

Исхъурмæ ‘й, магур, æ зæрдæ,
Хъоббæгъ цæстæ ниддон æй.
Ка ракæнуй æхсæвмæрдæ, –
Æ бонæй уа, æ бонæй!

Тъæфил мет хæссуй и думгæ,
Никкæнуй, цума, æскъот.
Æргъæфсуй хæрæг и унги,
Халæбæл хуæцгæй æ уод...

2013.11.03

ИРИСТОНÆН

Мæ уоди къохдарæнбæл мицъа дæ,
Мæ зæрди тъæпæнæгбæл – тæли.
Мæ цæстити хизи фæлсугъд цадæ,
Мæ уарзти уæлиау билтæй кæлис.

Ци римæхсис уойбæрцæ дæ дорти,
Ци ласунцæ дæ дæнттæ уагæр?
Сосæг асæст кæд ес дæ ниххорти,
Дæ сугæй цæхгун æй дæ сауæр?

Æз – дæ фурт, мæнæрдæги не ‘схъал дæ,
Ци ‘й мæ бон?! Куд нимайгæ ‘й дæ сæр? –
Æмдзæвгитæ гъæуагæ нæбал дæ,
Гъæрæнгæй дæр æфсес дæ æгæр...

Дæ уæргътæй дин ци райсон мæхемæ?
Сæ уæзæй авд дудагъи ниууон!
Фæстаг хуарз ди корун а дуйнебæл,
Раст, цума, дони хъуртт цæф тугъдон:

«Фæззиндтæй дæ цохъати ци цъæстæ,
Æруадзис ке бæлахæй дæ сæр,
Уонæй мæ сæ еуебæл æррæстæ
Æмпъозæнæн ниввæрæ уæддæр...»

2009.06.05



НОВЕЛЛАÆТÆ

ТУТИ ДÆР МА ЗÆРДÆ ЗОНЫ

Æрдз диссагæн цына сфæлдыста зæххыл, цына! Иу изæр дын ма хæлармæ бацыдтæн. Къалатийы бадт туту. Цъиу йæ лыстæг дзæмбытæй телыл ныддæвдæг æмæ йæ къæдз бырынкъæй йæхи æфснайы, цыдæртæ дзуры, афтæмæй. Æз сцымыдис дæн, стæма, зæгъын, кæд исты хилæг йæ буарыл фæзынд. Хæдзары æфсины афарстон:

– Ацы маргъ цæмæйдæр цыма тыхсы...

– Нæ! Гыццыл раздæр æй йæ хицау цынадта æмæ уыйадыл хъуыр-хъуыр кæны – нæ уарзы хи найын.

Кæсын, æмæ къалатийы дуар уæрæх гом.

– Нæ атæхдзæн афтæмæй? – дисы бацыдтæн æз.

– Зоныс, ахæм хуымæтæг туту нæу, мах сæрибар нæ уарзы, ратæхы æмæ-та фæстæмæ йæ ахсты бынат ссары.

Уалынмæ фæзындысты туту ахуыр кæуыл уыд, уыдон: лæг æмæ ус – Саид æмæ Верæ. Куыддæр сын цъиу сæ хъæлæс айхъуыста, афтæ скатай, цалдæр хатты æрзылд йæ мидбынаты æмæ хъастгæнæгау цыдæртæ хъуыр-хъуыр кæны. Диссагтæ, зæгъын, нырмæ афтæ хъæрæй куына уынаргъыдта, уæд ыл ныр цы амбæлд, куы сфæдисон?!

Лæг æмæ йын ус радыгай салам радтой: «Миша, привет!».

Уый дæр сын загъта: «Привет! Привет!». Стæй йемæ дзурынтæ райдыдтой.

Уый æддæмæ раппæррæст ласта æмæ уыциу тахт бакодта усмæ, стæй та – лæгмæ, йæ бырынкъ сын сæ рустыл авæрдта, уый фæстæ, куы сæ иуы сæрыл абады, куы – иннаёйы, науæд та – се уæхсчытыл. Иуахæмы сылгоймагджы, æвæццæгæн, йæ бырынкъæй æгæр алхыскъ кодта, æмæ йæм уæд сылгоймаг дæр уайдзæфгæнгæ сдзырдта:

– Миша, ты дур-рак, что ли?!

Тути йæ цины равджы тызмæг хъалæсы уагæн нæ бабыхста æмæ йæ бынатмæ батахт, сбадт, йæ къæдзил æмæ йæ базыртæ æрбатыхта, йæхи сыхъæл кодта, ныхъхъус, ома, фæтæргай дæн, зæгъгæ. Гъестæй ралæхурдта:

– Вера – собака... Саид – дур-рак. Саид – хъуаг...

Ноджы ма сæм йæхи фæстæрдæм сыздахта... Сылгоймаг æм æввахс бацыд, лæгъстæйагæй йæм буцæй дзуры:

– Миша – хор-роший! Миша – умный! Миша – мой мальчик!

Тути дæр ын цингæнгæйæ сфæзмы йæ ныхæстæ.

– Диссаджы маргъ!.. – хъуыды кодтон мæхинымæр.

Тути дзырдта, æмæ дзырдта, суанг ма æнæхъæн хъуыдыйæдтæ дæр: «Миша, быстро на место!», «Саид – мужик!», «Мишка – птичка!», «Ут, ут, ут... Миша!», «Банцай, говорю!»

– Диссæгты диссагдæр та мæм уый фæкаст, æмæ Тути йæ хицауы хъалæсæй дзургæ дæр, æхситт кæнын дæр æмæ зарын дæр куыд арæхст. Стæй зæрдæ зонæд, зæрдæ! Мах та сын маргътæй уæлдай ницы ‘нхъæл стæм...

НОГБОНÆХСÆВ

Æнкъард уыд уыцы бон Заронкæ, бæрæгæхсæвы йæ мой рынчындонмæ бахауд. Ничиуал æмæ йæ ницыуал æндæвта ацы дунейыл. Уалынмæ райхъуыст телефоны дзæнгæрæг.

– Алло! Заронкæ дæ? Ног аз дын ног хæрзтæ æрхæссæд!

– Бузныг! Хатыр бакæн, чи дæ, чи? Дæ хъалæс мын тынг зонгæ у, фæлæ дæ мæ зæрдыл æрлæууын кæнон, уый та мæ бон нæу...

– Заронкæ, фарон дæ асайдтон, фæлæ дæ ацы аз – нал!

– Мæнæ диссæгтæ! Дæхи уал ма мын бацамон. Мæн никуы ничи ницæмæй фæсайдта...

– Байхъус-ма мæм лæмбынæг, Заронкæ! Æз Гогыз дæн, Гогыз! Дæлæ Елхоты Терчы тæккæ былгæрон куы цардыстæм, куыройы цур. Ныр-та горæтаг сдæн...

– Мәнә мыл демә ‘мбыд кау рафәлдәхт, әз ахәм фидиссаг ном хъусгә дәр куы никуы фәкодтон...

– Оуу, нә хъәу мә иууылдәр Гогызәй зонынц, Уәзгәсты Гогыз... мәнә, зәгъын, изәры иу цалдәрәй хәдзаронтә акәнәм... Ды дәр немә куы уаис...

– Хъус-ма, ды Уәзгәсты Гоги нә дә!?. Ныр дә базыдтон. Әмә дә чи стогыз кодта, хорз ном дын куы ис... Йед... Хәдзаронтә зәгъыс?! Фароны хуызән та? Цәхджын сайд мә куы...

– Ныр дә нал фәсайдзынән, изәры-иу әхсәз сахатәй авдмә әнхәәлмә кәс. Әз та дәм бадзурдзынән.

Дәвдәг узал әхсәв... Ләг йә хәдзарәй йә куыдзы нә ратәрдзән, раст ахәм хъызт у. Уынгты цырагъты рухсытәм миты гәләбутә зулаив тәхынц әмә анауыр цины рухс дәттынц удән. Урс «Волгә»-йы разәй бады Заронкә, шофыр у Гогыз йәхәдәг әмә сә фәстә әртә сылгоймаджы – се ‘ппәт дәр ахорәнтәй анауәрдон амәст. Сә уәлә ноджы сырдытә әмә куклаты кәнгә цәсгәмттә: Гогыз – Рувас, Заронкә – Гәды, сылгоймәгтәй иу – Хәйрәг, арыгон чызг – Быдзәу, әртыккаг – Чындз-кукла. Кәмән йә къухы ләдзәг, кәмә - дымгәгәнән, кәмә – дымсгә къори, кәмә – гуымсгәнән, Заронкәмә – фәндыр...

Мәнә фарастуәладзыгон хәдзары бацәуән. Цыдәртә ауынафә кодтой әмә асингыл хәрдмә фәндырзәгъдгә фәраст сты. Гъәй-дә-гъа, куы ныццәгъды фәндыр, уәд раст цыма сә цинәй стъалытә әмә мәй, куыйтә әмә сырдытә дәр кафыдысты, афтә әгәрон уыд сә хъазт.

Рәдау фысымтә разындысты сә фыццаг хәдзары. Фәйна дәр дзы акъупп кодтой, фәлә Гогыз, аба-бау, иу дәр нә бакуымдта... фәивар, дам, мә кәндзысты гаишниктә, уыдонмә дзәгъәл бәрәгбоны хатыртә нәй.

Фәтулы дыккаг хәдзармә «Волгә». Заронкә фәндыр куы аивазы әмә куы ныззары, уәд зәгъдзынә, ауыл стыр хорздзинәд әрцыд, зәгъгә. Фәлә ма цәмәдәр тынг әнхәәлмә кәсы... Әрләууыдысты, схызтысты дыккаг уәладзыгмә, дуар хойынц, цәгъдынц, әмдзәгъд кәнынц, фәлә сәм әддәмә зынаг нәй. Гогыз фәстәмә, уынгмә әруад, сә рухсытә судзынц, цыма, зәгъгә. Судзынц. Цалдәр хосты ма сәм бакодтой, фәлә сә куыдзы әрхъуыдыгәнәг дәр нәй.

Әппынфәстаг бахостой кәйдәр цәрәг хәдзармә. Сә фәстә ныххал сты хәдзаронтәгәнәг сывәлләттә, фәлә сә Гогыз атардта, махимә ма цәут, зәгъгә. Уайтагъд байгом дыуәуәә-

ладзыгон хъэздыг хэдзары дуар. Райдзаст, цæхæркалгæ уæттæ...

Бадынц цалдæр лæджы уæрæх цæлгæнæны.

– Хæдзаронтæ! Хæдзаронтæ! Уæ алы Ног аз дæр уыл дзæбæхæй цæуа!.. – зарынц, кафынц Гогызитæ. Мидæмæ сын загътой. Æхсызгонæй сыл сæмбæлдысты, арфæ сын ракодтой æмæ сын сырх сәнæй фæйна нуазæны авардтой. Анызтой сæ, хæдзары æфсин сын фынгыл сыгъдæг тæбæгътæ авардта, фæлæ бадын нæ бакуымдтой, цæуын нæ хъæуы дарддæр, зæгъгæ.

Заронкæ раздæр цалдæр æхсгæ касты бакодта хæдзары хицаумæ, куы йæ зонын бæлвырд, уæд чи у, чи, зæгъгæ, стæй йæ æрхъуыды кодта.

Зелимхан!

Уый – дæсæмты, Заронкæ – фарæстæмты. Æмæ цы лæппу уыд, æмæ йæ цы судзгæ, цы сусæг уарзтæй уарзта. Лæппу дæр æй цыма æмбæрста – уæдæ-иу æй хъазтизæрты æдзух цы рахуыдта кафынмæ... Æмæ йæ зæрдæмæ цы тынг цыд «Ханты кафт»!

Стæй сæ бинонтæ горæтмæ куы рафтыдысты, уæд ма цæй Заронкæ æмæ цæй цыдæр!..

Хæдзары хицау фынджы кæстæрма дзуры, ма ма сæ ауадз, фæлæ йæм хъусæг нæй. Фæлæ фæндырдзæгъдæг афæстиат. Иу цагъд ма уын акæнон, зæгъгæ. Æмæ райхъуыст «Ханты кафт»-ы цагъд. Лæг цалдæр къæхдзæфы бакодта фæндырдзæгъдæджырæм æмæ йæ дзыппæй морæ чыссæ систа, фæндыры тæнтыл цыма уардитæн сæ къуыпата цалдæр уысммæ рафтыдтой, афтæ фæндыры тæнтæ сырх фондзсæдæсомгай æхцатæй нал зындысты.

– Чызг, де ‘мбæлттæ басыдысты... – катыйы бацыд æфсин, йæ лæджы митæ фенгæйæ.

Фæндыр æрмынæг, фæдзæм. Фæдзæм лæг дæр. – Йæ зæрдæ цæмæдæр фехсайдта:

– Чызг, чи дæ, чи?

– Чызг куы уыдтæн, уæд уыдтæн, ныр та...

Заронкæ фæцæуынхъус.

– Æмæ демæ зонгæ никуы уыдыстæм?

– Мæгъ-а, мæгъ-а... Цына вæййы. Амондхæссæг аз уын фæуæд, – загъта ма Заронкæ æмæ фæддæдуар, æхцатæ сын сæ фынгыл æрæвæргæйæ.

Йæ фæдыл лæджы араугæ хъæлæс райхъуыст:

– За-рон-кæ!



НӖГ ТӖЛМАЦТӖ

ХӖДТӖХГӖ НАУ

Украинаг аргъау

Цардысты зӕронд лӕг ӕмӕ ус. Уыди сын ӕртӕ фыргты, уыдонӕй дыууӕ – зонджынтӕ, иу – ӕдылы. Зонджынтыл ауӕрдынц, алы кӕуыри сын сӕ зӕронд мад сыгъдӕг хӕдӕттӕ ратты, ӕдылыый та иууылдӕр ӕфхӕрынц, худынц ыл, фӕлӕ сӕ уый мурмӕ дӕр нӕ дары, йӕхицӕн пецы сӕр еууы нӕмгуытыл бады чъизи хӕдоны мидӕг, ӕнӕ хӕлафӕй. Кӕд ын исты раттой – бахӕрдзӕн, кӕд нӕ, уӕд та сыдӕй мӕлдзӕн.

Иуахӕмы атауыс и, паддзах бардзырд радта, куывдмӕ, дам, мӕм ӕрӕмбырд уӕнт адӕм. Хӕдтӕхгӕ нау чи сараза ӕмӕ йыл чи ‘рбатӕха, уымӕн та, дам, мӕ чызджы ратдзынӕн.

Зонджын ӕфсымӕртӕ тӕрхӕттӕ-уынаффӕтӕ нывӕндынц:

– Цӕй, мах дӕр ацӕуӕм, нӕ амонд бавзарӕм.

Ахъуыды кодтой ӕмӕ сӕ мад, сӕ фыдмӕ бахатыдысты:

– Паддзахы цӕлмӕ куы ацӕуиккам. Хъаджджын ницӕмӕй фӕуыдзыстӕм, фӕлӕ уӕд та нӕ амонд уым ис?

Фыд сӕ нӕ уадзы, мад сӕ нӕ уадзы, фӕлӕ сӕхи фӕнд тӕрынц.

– Уадзут нӕ, нӕ уадзут, уӕддӕр цӕугӕ кӕнӕм, фӕндаджы арфӕ нын ракӕнут!

Цы гӕнӕн ма уыди зӕрӕдтӕн! Хуы-

цауыл сæ бафæдзæхстой. Сæ зæронд мад сын семæ радта урс дзултæ, хъыбылы дзидзайæ физонджытæ æмæ арахъхъы лалым.

Æдылы пецы сæр бады æмæ лæгъстæ кæны:

– Цæй, æмæ æз дæр ацæуон ме ‘фсымæрты фæдыл.

– Кæдæм, æдылы къоппа? – зæгъы йын йæ мад. – Бирагътæ дæ бахæрой?

– Ничи мæ бахæрдзæн. Цæугæ мын у!

Зæрæдтæ йыл фыццаг фæхудтысты, стæй йæм загъд кæнын байдыдтой. Фæлæ уый къæрттæй цъула не ‘ппары. Фæстагмæ йын загътой:

– Гъемæ ацу. Æцæг, фæстæмæ мауал раздæх, нæ фырт дæ, уый дæр-иу макæмæн схъæр кæн.

Мад ын фæндагмæ йе ‘фцæджы баппæрста хызын хус дзулы къæбæр æмæ доны гæбæтимæ.

Лæппу цæуы, цæуы, æмæ уалынджы амбæлдис иу урс-урсид зæронд лæгыл, йæ урс зачъе – йæ ронбастмæ.

– Дæ бон хорз, дада!

– Хорз бонтæ дыл кæнæд, мæ хур!

– Кæдæм цæуыс, дада?

Уый йын зæгъы:

– Дунетыл зылын. Алкæй фыдбылызæй хизын. Ды та кæдæм цæуыс?

– Паддзахы куывдмæ.

– Æмæ, йæхæдæг чи тæха, ахæм нау саразынмæ сарæхсдзынæ? – фæрсы йæ зæронд лæг.

– Нæ, – зæгъы, – нæ сарæхсдзынæн.

– Уæдæ цæмæн цæуыс?

– Уымæн Хуыцау йæ зонаг. Хъæугæ мæ ницы фæкæндзæн, фæлæ мæм уæд та уым мæ амонд æнхъæлмæ кæсы.

– Уæдæ уал æрбад æмæ исты саходæм. Дæ хызыны цы ис, сис-ма йæ.

– Ехх, дада, ницы мын дзы ис ахæмæй, æрмæст хус дзулы къæбæр, дæ дæндагæн асæттын дæр нæ бакомдзæн, ахæм.

– Ууыл ма тыхс. Сис æй.

Æдылы йæ систа, кæсы, æмæ дын хус къæбæры бæсты куы разыниккой урс хæмпус дзултæ, цæрынæй-хæрынмæ йæ цæстæй дæр кæй нæма фæдта, ахæмтæ. Растдæр – паддзахы хойраг.

– Куыд хæрæм, мæ хур, исты куы нæ аназæм, уæд? Ницы нозт и дæ хызыны?

– Кæцæй мæм æрцæудзæн? Доны гæбæт мæм ис æрмæст.

– Сис æй!

Систа йæ, банызтой. Уый цы арахъхъ уыдис, цы арахъхъ!

– Уыныс, – зæгъы зæронд лæг, – Хуыцау æдылыты куыд барæвдауы!

Сæ пæлæзтæ уым цъæх нæууыл æрытыдтой æмæ сихорыл æрбадтысты. Фæцæл-фæминас кодтой, стæй зæронд лæг æдыл-ыйæн зæрдиаг арфæ ракодта æмæ йын зæгъы:

– Ныр мæм æрбайхъус, мæ хур. Цæугæ хъæдмæ, уым бацу иу бæласмæ, йæ зæнг ын фæрæтæй ныццæв, стæй уыцы ран адæлгом у æмæ хуысс, цалынмæ дæ нæ райхъал чындæуа, уæдмæ. Де ‘рыхъалмæ цæттæ уыдзæни дæ нау. Ды-иу дзы сбад æмæ тæх, кæдæм дæ бафæнда, уырдаем, чидæриддæр дыл æмбæла, уыдоны дæр-иу демæ райс.

Лæппу йын арфæ ракодта æмæ хæрзæбон загътой кæрæдзийæн. Зæронд лæг йæ фæндаг адардта, æдылы та хъæдырдæм баздæхт.

Хъæдмæ куы бахæццæ, уæд иу бæласы цурмæ бацыд, фæрæтдзæф æй фæкодта æмæ уым зæххыл дæлгоммæ æрфæлдæхт æмæ бафынæй. Хуыссы, хуыссы, æмæ дын иуафон хъусы – чидæр æй хъал кæны:

– Сыст уалæмæ, дæ амонд дæм мæнæ æнхъæлмæ кæсы! Рабад!

Æдылы райхъал ис æмæ уыны: лæууы сызгъæрин нау, æвзист наухылтæ æмæ йын хуысар пæлæзтæ, стæхынæввонгæй ныд-дымстысты.

Лæппу айтæ-уыйтæ нал фæкодта, фæлæ тæккæ уыцы сахат наумæ бахызт, нау йæхи систа æмæ атахт... Арвæй зæххы ‘хсæнты тæхы, цæст ыл нæ хæцы.

Тæхы-тæхы лæппу æмæ иу ран уыны: цавæрдæр лæг фæндагыл йæ хъус æрæвæрдта æмæ зæхмæ хъусы. Лæппу йæм ныхъхъæр кодта:

– Салам, хорз лæг!

– Салам, мæ хур!

– Уый цы кусыс?

– Мæнæ хъусын, адæм паддзахы куывдмæ æрæмбырд сты, æви нæма.

– Æмæ ды дæр уырдаем цæуыс?

– Уырдаем.

– Мемæ сбад. Баласдзынæн дæ.

Уый сбадти. Тæхынц.

Тæхынц-тæхынц æмæ иу ран фæндагыл ауыдтой: цавæрдæр лæгæн йæ иу къах йæ хъусмæ баст, иннæмæй дугъы уайы.

– Салам, хорз лæг!

– Салам, мæ цæст!

– Иу къахæй цæмæн уайыс дугъы?

– Ме ‘ннæ къах, – зæгъы, – куы суадзон, уæд иу лиуырдагæн æгас дунейы алыварс æрзилдзынæн, æмæ мæ уый нæ фæнды.

– Æмæ кæдæм цæуыс?

– Паддзахы куывдмæ.

– Уæдæ немæ сбад.

– Хорз.

Сбадти. Тæхынц дарддæр.

Тæхынц-тæхынц æмæ иу ран уынынц: цуанон лæг фæндагыл лæууы, фатæй хъавы, афтæмæй нæдæр маргъ, нæдæр сырд ис-куыцæй зыны.

Æдылы йæм ныхъхъæр кодта:

– Салам, хорз лæг! Кæдæм хъавыс, маргъ-сырд куы никуы зыны, уæд?

– Нæ зыны æмæ цы? Уый сыхахмæ нæ зыны, мæнмæ та бæ-гуыдæр зыны.

– Кæцæй дæм зыны?

– Уартæ сæдæ бонцауы фале хуыскъ кæрдойыл бады.

– Сбад немæ!

Уый сбадти. Атахтысты.

Тæхынц-тæхынц æмæ иу ран уынынц: иу лæг йе ‘ккой дзул-ты голлаг дзагæй æмпъухы.

– Салам, хорз лæг!

– Салам!

– Кæдæм цæуыс?

– Цæуын, – зæгъы, – мæхицæн дзултæ самал кæнынмæ.

– Æмæ сæ дæ голлаг йемыдзаг куы у.

– Уыдон мæ хуызæн лæгæн иу хæрдваг дæр не сты.

– Сбад немæ!

– Хорз!

Уый дæр сбадти. Атахтысты.

Тæхынц-тæхынц æмæ иу ран уынынц: иу лæг цады былгæрæт-ты рацу-бацу кæны, цыма исты агуры, афтæ.

– Салам, хорз лæг!
 – Салам!
 – Ам цы тæзгъо кæныс?
 – Дойны мын у, – зæгъы, – æмæ дон куыд ссарон, уый нæ зонын.

– Дæ тæккæ раз æнæхъæн цад куы ис, цæуылнæ дзы нуазыс?
 – Уый мæнæн иу хъуыртты фаг дæр нæу.
 – Уæдæ немæ сбад!
 – Хорз.

Уый сбадти. Атахтысты.

Тæхынц-тæхынц æмæ иу ран уынынц; иу лæг хъæуырдаем фæцæуы, йе ‘ккой – хъæмпы голлаг.

– Салам, хорз лæг! Кæдæм хæссыс уыцы хъæмп?
 – Хъæумæ, – зæгъы.
 – Уый дын гъе! Æмæ хъæуы мидæг хъæмп нукуы ис?
 – Ис, – зæгъы, – фæлæ уый ахæм нæу.
 – Æмæ дæуæн цахæм у?
 – Мæнæн та ахæм у, æмæ йæ куы айдзæгъдай, уæд цыфæнды сæрдыгон æнтæф бон дæр уадидæгæн фæзындзысты хъызт æмæ мит.

– Сбад немæ!

Уый сбадтис, æмæ атахтысты дарддæр.

Тæхынц-тæхынц æмæ иу ран уынынц; иу лæг хъæдырдаем фæцæуы, йе ‘ккой – сугты æргъом.

– Салам, хорз лæг!
 – Салам!
 – Кæдæм хæссыс дæ сугтæ?
 – Хъæдмæ.
 – Уанцон нæу! Æмæ хъæды сугтæ нал ис?
 – Куыд нал ис? Ис, багуыдæр, фæлæ уыдон ахæмтæ не сты.
 – Æмæ дæуæн цахæмтæ сты?
 – Хъæды сугтæ хуымæтæг сты, адоны та зæххыл куыддæр ахæлиу кæнай, афтæ дæ тæккæ раз æфсад фæгуырдаени!
 – Сбад немæ!

Сразы и уый дæр семæ сбадыныл æмæ та атахтысты.

Бирæ фæтахтысты æви чысыл, Хуыцау йæ зонæг, фæлæ иуахæмы бахæццæ сты паддзахы куывдмæ. Уым кæрты астæу – даргъ фынгтæ æвæрд, æд цæл, æд минас, мыд æмæ сæнæй дзаг боцкъатæ

фынгты æмрәнхъ лæууынц, нуаз æмæ хæр, цас дæ бон у, уы-
йас! Уазджытæ паддзахады адæмæн сæ раст æмбис уыдаиккой:
зæрондæй, æвзонгæй, уæздæттæ æмæ бонджынтæ, суанг æдзу-
хъом зæрæдтæ дæр, раст, цыма иууылдæр армукъамæ æрæмбырд
сты, афтæ. Æдылы дæр йе ‘мбæлттимæ æрбатахт йæ науу, пад-
дзахы галуанæн æй йæ рудзгуыты раз æруагъта, рахызтысты
наууæй æмæ фынгтæм баздæхтысты.

Паддзах рудзынгæй сызгъæрин науу куы ауыдта, уæд йæ
фæсдзæуинтæй иуæн зæгъы:

– Цæугæ æмæ базон, сызгъæрин науу чи æрбатахт, уый!

Фæсдзæуин ацыд, базыдта æмæ фæстæмæ паддзахмæ
æрбаздæхт.

– Цавæрдæр музуккæгтæ, – зæгъы, – цыдæр сæмпæрчъитæ.

Паддзахы уый нæ бауырдта.

– Куыд уæвæн ис уымæн, æмæ музуккæгтæ сызгъæрин науу
æрбатахой! Æвæццæгæн, дзæбæх нæ бафарстай.

Æмæ йæхæдæг рацыд адæмы размæ.

– Ацы науу, – зæгъы, – чи æрбатахт?

Æдылы йын дзуапп дæтты:

– Æз, дæ бæрзонддынад.

Паддзах ын йæ фадыварц, йе ‘мпъызтытæ, йæ хæлафы скъуыд-
тæм куы ‘ркастис, уæд дыууæ къухæй йæ сæрыл ныххæцыд: «Ныр
æз ацы цагъайрагæн мæ чызджы куыд хъуамæ раттон?»

Ахъуыды кодта æмæ йæ бафæлварынвæнд скодта.

– Цæугæ, – зæгъы фæсдзæуинæн, – æмæ йын бафæдзæхс: кæд
науу æрбатахтæ, уæддæр мын, мæ уазджытæ фынгыл цалынмæ
бадынц, уæдмæ дзæбæхгæнæн дон æмæ æгасгæнæн дон куы нæ
самал кæнай, уæд мæ кард фæцырд – дæ сæр дзы къуырд.

Фæсдзæуин ацыд.

Къæрцхъус чи уыд, уый фехъуыста паддзахы ныхас æмæ йæ
æдылйæн рафæзмьдта. Æдылы фынгыл бады æмæ хъынцъым
кæны – йæ дзымæ нæдæр къæбæр, нæдæр дон хæссы. Тагъд-
ызгъорæг æй бафиппайдта æмæ йæ фæрсъы:

– Хæргæ цæуылнæ кæныс?

– Хæргæ зæгъыс? Комдзаг мæ хъуыры куы нæ цæуы!

Хабар ын бамбарын кодта:

– Паддзах мын бардзырд радта, цалынмæ, мæ уазджытæ цæл
кæнынц, уæдмæ, дам мын дзæбæхгæнæн дон æмæ æгасгæнæн

дон куыд самал кæнай, афтæ! Æмæ йæ куыдæй самал кæнон?

– Ууыл ма тыхс. Æз дын сæ ссардзынæн.

– Гъемæ кæс дæхæдæг!

Уалынмæ æдылымæ паддзахы фæсдзæуин дæр æрбахæццæ æмæ йын бардзырд рафæзмыдта, фæлæ уый хъуыддаг рагацау кæй зыдта, уымæ гæстæ йын уыцы фæдыл дзуапп радта:

– Æрбахæсдзæни, зæгъгæ, зæгъ паддзахæн!

Ацыди фæсдзæуин.

Тагъдызгъорæг йæ къах йæ хъусæй суæгъд кодта æмæ цастыфæныкъуылдмæ дзæбæхгæнæн дон æмæ æгасгæнæн донмæ бахæццæ, йæ мигæнæнтæ сæ байдзаг кодта. Æцæг, бафæлмæ-цыд æмæ загъта: «Цалынмæ уым куывд йæ тынгыл у, уæдмæ мын рæстæг ис, æмæ уал иучысыл аулафон ам, куыройы цур».

Æрбадтис æмæ афынæй. Уазджытæн фынгæй сыстын афон у, уый та нырма нæма зыны. Æдылы фынгыл бады, бауадзыгмæ йæ бирæ нал хъæуы. «Бабын дæн», – зæгъы. Фæлæ къæрцхъус йæ хъус зæххыл авæрдта æмæ хъусы.

– Ма тыхс, – зæгъы, – куыройы цур хуыссы уыцы куыдзы фырт.

– Цы бакæнæм, – фæрсы æдылы, – цы амалæй йæ райхъал кæнæм?

Фатæйæхсæг ын зæгъы:

– Ма тæрс, æз æй райхъал кæндзынæн!

Йæ фат суæгъта, фат куыройыл сæмбæлд æмæ куырой схъис-гай фæтахти... Тагъдызгъорæг фехъал æмæ уадидæгæн фынгтæм æрбахæццæ. Уазджытæ ма фынгтыл бадынц, афтæмæй дын мæнæ дæттæ æрбахæссы. Паддзах дæр ма дын цы акодтаид. Дыккаг хæс ыл æвæры.

– Цæугæ, – зæгъы фæсдзæуинæн, – æмæ йын бафæдзæхс: йе ‘мбæлттимæ дыууадæс галы, стæй, дыууиссæдз пецы цы дзултæ сфыхтой, уыдон иу æрбадтæн куы бахæра, уæд ын мæ чызджы ратдзынæн. Уый йын куы нæ бантыса, уæд мæ кард фæцырд – йæ сæр дзы къуырд.

Къæрцхъус уыцы ныхас дæр фехъуыста æмæ йæ æдылйæн рафæзмыдта.

– Куыд бакæнон, – йæ кæуын йæ былалгъмæ схæццæ ис æдылйæн, – иу дзул бахæрын дæр мæ бон куы нæ бауыздæн!

Гуыбындзæл ын зæгъы:

– Ма ку! Æз уе ‘ппæты бæсты дæр бахæрдзынæн, уæлдай хай дæр ма бацагурдзынæн.

Фæсдзæуин æрбацыди æмæ зæгъы, афтæ ‘мæ, дам, афтæ.

– Гъемæ нын æрæварæнт, – зæгъы æдылы.

Сфизонæг кодтой дыууадæс галы дзидзатæ, дыууиссæдз пецы сфыхтой дзултæ. Гуыбындзæл сæ иууылдæр афтæардта æмæ ма ноджыдæр куры:

– Сыдæй мæлын. Иучысыл ма мын куы авæриккат!

Паддзах уый куы федта, уæд æрымысыди ног хæс: дыууиссæдз хатты дыууиссæдз боцкъайы дон æмæ дыууиссæдз хатты дыууиссæдз боцкъайы сæн уыцы иу хуыпп куыд акæна, науæд, дам, мæ кард фæцырд – йæ сæр дзы къуырд.

Къæрцхъус уый дæр фехъуыста æмæ йæ æдылыйæн рафæзмыдта. Уый кæуы:

– Ма ку, – зæгъы Дойныйæмæлæг. – Æз сæ иу хъуыртт акæндзынæн æмæ ма ноджыдæр бацагурдзынæн.

Ратылдтой сын дыууиссæдз хатты дыууиссæдз боцкъайы дон æмæ дыууиссæдз хатты дыууиссæдз боцкъайы сæн. Дойныйæмæлæг сæ уыцы иу хуыпп акодта æмæ ма ноджыдæр агуры:

– Ехх, нæ басастон мæ дойны. Анызтаин-ма!

Цы ма йын бакæнон, зæгъгæ, хъуыды кодта паддзах: «Фесафын æй хъæуы, науæд мын мæ чызджы йæхирдыгæй фæкæндзæн!» Æмæ та æдылымæ йæ фæсдзæуины æрвиты:

– Цæугæ, æмæ йын зæгъ, паддзах дын бардзырд радта, дæ чындзæхсæвы размæ абанайы дæхи цынай!

Æндæр фæсдзæуинæн та паддзах бафæдзæхста, цæмæй цæнгæт абана стæвд кæной: ныр, дам, уыцы байтаман уым сфизонæг уызæнис. Æртгæнæг абана афтæ стæвд-сзынг кодта, æмæ дзы хæйрæг дæр афизонæг уыдаид.

Æдылыйæн загътой. Фæцæуы абанамæ, йæ фæдыл та – Хъызтхæссæг йæ хъæмпимæ. Куыддæр абанайы къæсарæй бакъызтысты, афтæ ахæм цæхæры бахаудысты, æмæ йын зæгъæн дæр нæй. Хъызтхæссæг йæ хъæмп айдзæгъта, æмæ ахæм уазал æрбаци, æмæ ма æдылы тагъд-тагъд йæхи ахсадта, пецы сæрмæ сбырыд æмæ уым бафынæй, чысыл ма бахъæуа, ма ныссæла. Райсомæй абанайы дуар куы байгом кодтой, уæд æнхъæл уыдысты, лæппуйæ ма æртхутæг баззади, зæгъгæ, фæлæ уый йæхицæн адджын фынай кодта пецы сæр. Райхъал æй кодтой.

– Охх, – зæгъы, – цы тарф фынай фæкодтон! – Æмæ уый-адыл абанайæ рацыд.

Паддзахмæ уыцы хабар бахастой: афтæ ‘мæ, дам, афтæ,

пецыл фæхуыссыд, абанайы та ахæм уазал у, цыма дзы æгас зымæг дæр артгонд не ‘рцыдис. Тынг фæхъыг ис уый паддзахæн. Цы бачындæуа, зæгъгæ, загъта. Рахъуыды-бахъуыды фæкодта...

– Уæдæ афтæ! Кæд мын ардыгæй райсоммæ мæ разы æфсады æнæхъæн бал æрлæууын кæна, уæд ын мæ чызджы ратдзынæн, науæд мæ кард фæцырд – йæ сæр дзы къуырд!

Йæхинымæры та зæгъы: «Хуымæтæджы музуккаг куыд хъуамæ ссара æфсады æнæхъæн полкъ? Æз паддзах куы дæн, æмæ мæнæн дæр куы нæ бантысдзæн...»

Æмæ радта бардзырд.

Къæрцхъус уый дæр фехъуыста æмæ йæ æдылйæн рафæзмыдта. Уый бады æмæ та кæуы:

– Ныр цы бакæнон, уыйас æфсад цы амалæй æртымбыл кæнон?

Наумæ йе ‘мбæлттæм бахызт:

– Ме ‘фсымæртæ, мæ сæр – уе ‘вджид! Иу æмæ дыууæ хатты мæ фыдбылызы дзæмбытæй нæ фервæзын кодтат æмæ та ацы хатт дæр æз уе уазæг, науæд сæфын!

Сугты æргъом чи хаста, уый йын зæгъы:

– Ма ку, æз дын баххуыс кæндзынæн.

Уалынмæ паддзахи фæсдзæуин дæр æрбацыд:

– Бардзырд, – зæгъы, – радта паддзах. Райсом сæумæмæ, дам, кæд стыр æфсад æрлæууын кæнай мæ разы, уæд паддзахи чызг дæу фæуæд!

– Хорз, – зæгъгæ, дзуапп радта æдылы. – Кондыл æй нымайæд. Æрмæст паддзахæн зæгъ, уæддæр ма мын æй куы нæ раттай, уæд дын æй тыхæй исдзынæн.

Куы бахсæв ис, уæд æдылйы йе ‘мбал тыгъд быдырмæ ракодта, йæ сугты æргъом дæр йе ‘ккой рахаста, афтæмæй. Суджы лыггæгтæ алырдæмты æппарын байдыдта, цы лыггаг-иу æппæрста, уый та-иу лæг фестад! Уыйас æфсад æртымбыл, æмæ йыл цæст дæр не ‘ххæссыд... Райсомæй паддзах куы райхъал ис, уæд æм æрбайхъуысти уадынгæрзты цагъд. Фæрсы:

– Афтæ раджы уый цæй цæгъдын у?

– Уый, – зæгъынц, – уыцы лæппу йæ сызгъæрин науæй йе ‘фсадæн бардзырдтæ дæтты, хæстон ахуыртæ сын аразы.

Паддзах бамбæрста, æндæр гæнæн нал ис, уый, æмæ йæм фæдзурын кодта.

Фæсдзæуин лæппумæ æрбацыд æмæ йæм хаты. Ныр æдылы йæ хуыз афтæ аивта, æмæ йын базонæн дæр нал уыд: йæ дарæс цæхæртæ калы, йæ сæрыл сызгъæрин худ, йæхæдæг та ахæм рæсугъд фестад, æмæ йын зæгъæн дæр нæй. Йе ‘фсады разæй йæ сау æфсургъыл рацæуы, æфсады хицау дæр – йæ фæдыл.

Галуаны цур баурæдта.

– Æрлæуут! – бардзырд радта.

Æфсад, иу удау, рæнхъгай ралæууыд.

Лæппу галуаны дуарæй бахызт. Паддзах ын хъæбыстæ, пъатæ кæны:

– Æрбад, мæ уарзон сиях!

Паддзахи чызг дæр æм рацыд. Куыддæр лæппуйы ауыдта, афтæ ныххудтис: «Цы дзæбæх мой мын уыдзæн!»

Æвæстиатæй сыл саргъуыдтой æмæ сын ахæм чындзæхсæв ныггуыпп ластой, æмæ йæ фæздæг суанг уæларвмæ схæццæ ис æмæ æврагъыл æрæнцад.

Æз дæр уыцы чындзæхсæвæй рацыдтæн, æврагъмæ скастæн, æмæ йæм куыд скастæн, афтæ ахаудтæн. Стæй, куыд ахаудтæн, афтæ сыстадтæн. Аргъау мæ куырдатат, æмæ уын æй радзырдтон – уый нæдæр даргъ уыд, нæдæр цыбыр – мæнæй мæнæ сыхах онг. Ноджыдæр ма уын радзурин, фæлæ ницыуал зонын.

Мамыкътаты Хъазыбеджы тæлмац



«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ



Ангом бинонтæй 20 азы дæргъы фæцардысты, зæгъгæ, ахæм хабар мах рæстæджы стæм у. Ноджы стæмдæр та – уыцы бинонтæ æмдых, æмзæрдæйæ иу куыстыл хæст сты, зæгъгæ, уый.

Канадæйаг нывгæнджытæ Андреас Кунерт æмæ Наоми Зеттл сты лæг æмæ ус.

Андреас ссæдз азæй фылдæр кæны профессионалон куыст дуртимæ. Йæ уд, йæ дзæцц – хуымæтæджы уираг дуртæ. Райдианы дзы аразын райдыдта къахвæндæгтæ. Фæстæдæр та бавнæлдта уылæнæнгæс мозаикон композицитæм. Кодта сæ хæдзæртты раззаг къултыл, стæй гæрæнтыл. Наоми иудадзыг уыд йæ фарсмæ, æххуыс ын кодта алыхуызон фантастикон мозаикæтæ аразгæйæ.

Ныртæккæ Андреас æмæ Наомийы диссаджы проекттæ фенæн ис хицæн адæймæгты бæстыхæйттыл дæр, паддзахадон кусæндæттыл дæр – дунейы алы къуымты.



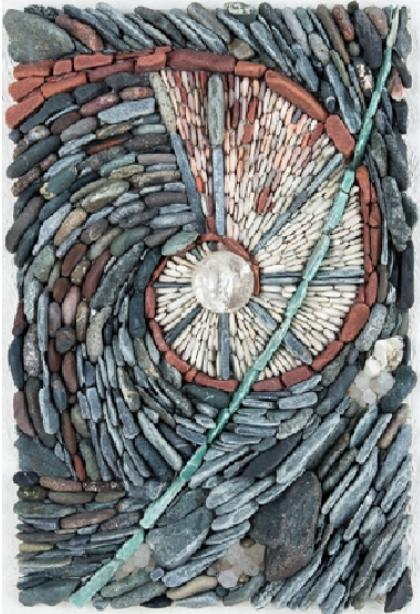


























ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

МАМИАТЫ Изетæ

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИЙЫ ИУ ПОЭТИКОН ФÆЛГОНЦЫ ТЫХХÆЙ

Ис ахæм хъуыды, зæгъгæ, алы адæймаг дæр у бæлвырд царæгойы кæнæ æрды кæцыдæр фæзынды хуызæн – йæ æууæлтæ æмæ суанг æддаг бакастæй дæр. Амынд «теори» зонадон æгъдауæй цас уырнинаг у, уый кой куы нæ кæнæм, уæд ма йæм æмбæлы иу фиппаинаг бахæссын: нывгæнæг æмæ йе сфæлдыстады æхсæн цы мидбастдзинæдтæ ис, уым дæр «кусы». Æвæццæгæн, Булкъаты Михал йе ‘мсис фыссæг Джыккайты Шамилы **дзæбидыры** сих куы рахуыдта, уæддæр айдагъ поэты сурæт нæ уади йæ цæстыл. Æнæмæнг, йæ зæрдыл дардтаид, Шамил ацы уæздан æмæ сæрыстыр сырдыл цы арфмидисджын æмдзæвгæ ныффыста, уый дæр.

Рухсы бадинаг Бестауты Гиуæргимæ йæ уарзон æмгæрттæ дзырдтой уымæн йæхи сфæлдыст фæлгонц **уаддымгæйы** номæй. Æмæ, æцæг, хорз фидыдта ацы ном поэты æхсидгæ зæрдæйы скондыл, уаддымгæйау уыд йæ æнарцæф курдиаты хъомыс дæр.

Гиуæргийау æнафоны фæхъуыди не ‘хсæнæй Дзаболаты Хазби дæр. Чи йæ зыдта, уыдоны хъуыдыйы баззади уæздан, хæдæфсарм æмæ фидарзонд, домаг адæймагæй; æргом, сыгъдæгуд, хион-æцæгæлонæн балæггад кæнынмæ æмхиц, фæлæ йæ намысыл къæм абадын нæ бауагътаид; царды кæцыдæр фæзилæнты – æнкъараг, суанг ма тæнзæрдæ дæр, фæлæ, цæлхуртыл хизгæйæ та – иттæг хиуылхæцгæ æмæ быхсаг... Ахæм контрасттæй арæст уыди Хазби – «æцæг хæххон лæг, канд йæ райгуырдаей нæ, фæлæ йæ зондахастæй, йæ фæлгонцджын хуызджын уынынадаей, йе ‘ппæт уды скондаей» (Нафи).

Поэт йæхæдæг дæр йæ иу æмдзæвгæйы сæргондаей зæгъы: **«Æз хæхты райгуырдаен»**. Йе сфæлдыстад æнæхъанæй дæр у уарзты гимн райгуырæн хæхбæстæн. Æрыгон лæппуйы риуы абухынц нæрæмон æнкъарæнтæ, фæлæ йæ уды сыгъдæгдзинад дæр у æрды сконды æнгæс:

*Мæ сонт æрбафыхты;
 Мæ къæрцц-цæхгæр ныхасы
 Ис дурты схъиуды хъæр, нæ донхауæнты нæрд,
 Фæлæ мæ зæрдæйы, æнусон ирд налмасау,
 Ис айнаг цъититы сыгъдæгдзинад æвæрд.*

Фыссæг ссардта æвæджиауы абарст, лирикон геройы йæ райгуырæн къуымимæ цы æрдзæйрахæсгæ егъау тых бæтты, уый равдисынаен: балергæсаг куыд тындзы хæххон знæт доны ныхмæ, суадæттæн сæ ратæдзæнтæм, афтæ –

*Уæрæхуынг горæттæй,
 Æнæзмæлгæ пырх дæттæй*

Мæн ласы урс хæхтæм мæ хохбæстаг зæрдæ.

Æмæ уыцы æрдзон “химæлвасынады” тынтæ, поэты хъуыдымæ гæсгæ, дыууæрдæм арæзт сты: райгуырæн æрдз æмæ адæймаджы удбастдзинады ис сæ æвидигæ хъару, сæ гармониион фидыцы гуырæн.

Æмдзæвгæйы ахсджиаг у метонимийы поэтикон нысаниуæг: «хæххон кæсаг æрттивгæ тугдæппæлтæй... тындзы их-къæйтыл суадæтты сæрма», æмæ уыцы «тугдæппæлтæ» канд хъулон кæсаджы æрдзон ахуырстыл нæ дзурынц, фæлæ ма, «их-къæйтыл» йæ балц куыд зын æмæ тæссаг у, ууыл дæр.

Æмдзæвгæйы æнæтындзгæ, æндыгъд эпикон ритм, зæлфæзмæнтæ, кавказаг мырты арæх, контрастон фæлгонцад – æппæт дæр арæзт у хæххон лæджы зæрдæисгæ сурæт, йæ удыхъæды бæрзонд æууæлтæ равдисынмæ.

Поэт балергæсагыл сæрмагондæй дæр ныффыста æмдзæвгæ – «**Хæххон кæсаг**». Уацмыс цы тыгъд поэтикон абарстæй райдыдта, уый фæрцы нæ цæстыл ирдæй ауайы, хæххон æхсæрдзæн, «æнусон цъитийы хъæбысæй» цъæх их-цæмтæ æмæ фынк хæсгæ, арф коммæ куыд тындзы, уый; æнкъарæм ын йæ нæргæ абухын, йæ «рыхын» (“арвæй” рахаугæ рæхысау).

Æмдзæвгæйы интонацион уаг æмæ ритм, йæ синтаксисон конструкциты равæрд (риторикон период), суанг йæ графикон ныв-арæзт (чиныджы мыхуыргондæй йæм куы кæсай, уæд у æхсæрдзæны къæдз-мæдзыхтæ хаххау – кæм бæзджын, кæм танæгдæр) – æппæт ацы ранымад фæрæзты фæрцы цыма хъусæм бæрзондæй ныллæгмæ хауæг доны зæл-уынаер, æнкъарæм ын йæ тырнæн-здæхты тых æмæ хъомыс. Афтæ зыны, цыма уый руаджы балергæсаджы хъызæмайраг фæндаг (доны

ныхмæ – хæрдмæ!) нæ цæстыл ирддæрæй уайы. Ацы зæрдæйы уаг тыхджындæр кæны «тызмæг» эпитетты æххуысæй: «ихсыд айнаг», «къæй тигътæ», «тызмæг уылæнты здыхст», «тугхъулон фæрстæ» (ам дæр та кæсæджы æрдзон ахуырст æмбарæм куыд йæ удхайраг балцы фæстиуæг, æмæ уымæй рæзы уацмысы экспресси, йæ эмоцион хъомыс).

Æмдзæвгæйы ис дыууæ егъау домгæвазыгджын хъуыдыйады (2 периоды). Хъæлæсы уагæй уыдон дих цæуынц дыгай хæйттыл.

1-аг риторикон период арæзт у хæрдмæдзог *протасисы* (про... – бердзенагау: «размæ», «фæдыл» – архайды рæзт амонæг разæфтуан) æртæ к'олонæй (интонацион æмæ синтаксисон иудзинад кæмæн ис, фæлæ паузæтæй дих чи цæуы, ахæм дзырдты къордтæй – «Кæм... кæм..., уым – куы...») æмæ дæлæмæдзог *аподосисы* (дыууæ к'олонæй («уæд – цы..., цы...»); апо... – бердзенагау у: «æнæ», «-æй» – дзырдты хай, амоны исты сафын, æппарын, нæ уæвын):

Æнусон цъитийы хъæбысæй

Дон,

арвæй рахаугæ рæхысау,

Цъæх их-цæмтæ

Æмæ фынк хæсгæ,

Кæм хауы

арф комы хъæлæсмæ,

*Æдзæм цæндтæй **кæм** бадынц мигътæ,*

Уым –

Ихсыд айнаджы къæй тигътыл

Æмæ тызмæг уылæнты здыхсты –

*Дæ фæрстæ тугхъулон **куы** сысты,*

***Уæд** цъити-бæрзæндтыл **цы** сгарыс?*

*Дæ уд цыхцырджитæм **цы** хъарыс?*

2-аг риторикон период дæр арæзт у афтæ: *протасисы æртæ* («...æви... æви... кæй...») æмæ *аподосисы* дыууæ к'олонæй («кæм – кæм..., уым – кæй...»):

Дæ зæрдæ ног рæттæм æхсайы?

Æви дæ мигъты риумæ сайы

Æнцонæй цард?

Æви нæ зоныс:

***Кæй** сæфы уылæнтæн сæ хъомыс –*

***Кæм** феуæггъд и дон комæй фæзы,*

Æмæ

æнцад мæлттæй кæм лæсы,

Уым ставдбыл хуыдзых

Æмæ тъепа

Кæй кæнынц удæнцойæ

лекка?..

Уацмысы идейæ райхæлы антитезæйы бындурыл (бæрзонд – ныллæг). Хæххон кæсаджы удуæлдай хæрдмæдзыды хъусæм авторы фæсномыг фæдзæхст: цыфæнды зынты сæрты дæр бæрзонд нысанмæ тырнын! Джусойты Нафи та дзы уыны поэты удхайраг, фæлæ æхсызгон цинæй йемыдзаг цард æмæ сфæлдыстадон куысты аналогы.

Куыд уынæм, афтæмæй ацы фæлгонц Дзаболаты Хазбийы поэзийы нæу иунысанон, ис ын вазыгджын мидис. Бæлвырдæй нæ бон зæгъын цы у, уый – **хæххон кæсаг** (балергæсаг) сси фыссæджы уарзондæр поэतिकон символ. Цæмæ гæсгæ афтæ адджын фæци цымæ йæ зæрдæйæн? Хазби адæймаджы сыгъдæг номæн кодта иууыл бæрзонддæр аргъ. Зыдта, æцæг сфæлдыстадон кусæгыл æрдзæй уæззау æмæ удхайраг хæс æвард кæй ис. *Æмæ йæ æмдзæвгæйы «хъайтарау»,* хи зæрдæйы «тугдæппæлтæ» ницæмæ даргæйæ, йæ удæй арт цагъта уыцы хæс цæсгомджынай сæххæст кæнынмæ.

Æмдугоны хъысмæт æмæ удыхъæды бæрзонд гуманизмыл, царды ныхмæдзыдтæ æмæ адæймаджы намысыл сагъæс – адон сты Дзаболаты Хазбийы поэзийы сæйраг рахæцæн. *Æмæ* съл йæ уацмысты дзырдта æнæгæды, æргом æмæ ныфсхастæй. Йæ ныхас уыди, йæ курдиаты тых куыд амыдта, афтæ – мидисæй арф, хъуыдыджын, йæ аразтæй – хуымæтæг æмæ бæстон. Ирон æгъдау æмæ æфсарм сыгъди йæ мидæг.



УИДÆГГÆ

ХУЫМÆЛЛÆДЖЫ СЪЕЗД

(1918 аз)

Хуымæллæджы æрæмбырд сты ирон адæмы æрвыст лæгтæ алы хъæутæй. Уый уыди, мæхъхъæл Бæтæхъойыхъæу куы ныппырх кодтой, уый фæстæ. Бæтæхъойыхъæуы лæгтæ дæр уыцы мæстыйæ уыдысты уым. Фылдæр уыдысты горæтæй, æфсæдты хицау уыдис Дзампаты Барис.

Хъæуы мидаг уыди, хъæутæй кæй æрæмбырд кодтой, ахæм дыууæ сотняйы æмæ дзы сарæзтой къанвой.

Æмбырды уыдысты ахæм лæгтæ: Белеккаты Ефим – Хъахъ-хъæдурæй, булкъон, Уырысты Дзаххотт – Елхотæй, булкъон, Елойты Зауырбег – Елхотæй, уый дæр булкъон, иннæты номхыгъдæй нæ хъуыды кæнын. Æрбадтысты съезды, уынаффæ кодтой æмæ загътой, арвитæм Зилгæмæ Фидараты Афæхъомæ, тæссаг заман у, æмæ нæ кæд уый фервæзын кæнид, загъгæ. Арвыстой йæм ахæм ныхас:

– Ирон адæм сæхицæн уынаффæ кæнынмæ æрæмбырд сты: тæссаг заман у, мæхъхъæл нын нæ иу хъæу ныппырх кодтой, иугæйттæй нын ныппырх кæндзысты не ‘ннаæ хъæутæ дæр, æмæ нæхицæн уынаффæ куы нæ бакæнæм, уæд ирон адæмы хъуыдаг хорз нæ уыдзæн, æмæ дæ ирон адæм агурынц.

Съезд уыди Хуымæллæджы аргъуаны картæй æддæдæр (ома дардыл арæзт уыдысты сæ бандæттæ), разæй бадгæ кодтой, зылдæгæй та лæугæ æмæ кæсгæ. Афæхъо куы ‘рбацыдис, уæд сын раарфæ кодта:

– Мæ къуылых уд уæ фæхъхъау фæуæд, ирон адæм! Уæ бирæ æмбырдæй мæ зæрдæ барухс ис, ме ‘мбæстæгтæ! Ныр уæхицæн уынаффæ кæй бакæндзыстут, уый мæ бауырныдта. Загъут-ма, ирæттæ кæмдæриддæр сты, се ‘ппæтæй дæр делегаттæ ис æви нæ.

Загътой йын:

– Заманхъулаæй фæстæмæ иууылдæр ам сты: уыдон мæхъ-хъæлимæ сиу сты, æмæ нæ нæ хъæуынц.

Афæхъо загъта:

Фидараты Афæхъ.



Афæхъ йе 'мбæлтима.

– Ирон адæм! Заманхъул зæронд хъæу у, æмæ сæхæдæг не ‘рбацыдысты æви сæ уадзгæ не ‘рбакодтой?

Съезды ахæм зæгъджытæ фæцис:

– Нæ нæ хъæуынц, уыдон махæй нал сты! Сæ лæгтæ уыдысты махъхъæлы съезды, уыдонимæ сæхи сбастой!

– Зæгъын хъæуы уый, æмæ Арыхъхъы делегаттæ не суæндыдысты Хуымæллæгмæ æмæ базадысты Бруты Беккуызарты Сабаны фырт Кокимæ, æз та уæддæр ссыдтæн съездмæ. Уым мын хæргæнджытæ – нæхи мыггаг æгасæй дæр, иннæ ахæм, хорз мæ чи зыдта, уыдонæй дæр чидæртæ. Ме ‘мбæлттæ уыдысты сармадзанты хицау уырыссаг булкъон, хуыдтой йæ «æрра булкъон», мæлынай кæй нæ тарсти, уымæ гæсгæ («Æрра булкъон» – под таким именем в то время был известен полковник Дорофеев, позже в 1919 нач. карательного белого отряда в Осетии. А может, речь идет о другом лице. Проверить по другим материалам и установить личность его пока не удалось), Хæбæлаты Аслæнбег æмæ Хъæстуаты Къори. Размæ мæ раппарстой, æмæй Афæхъойæн дзуапп раттаин, уый тыххæй. Æз хъуамæ æргомæй загътаин хабар æмæ рацыдтæн æмæ цыбырæй загътон:

– Арыхъхъы делегаттæ съездмæ рацыдысты, æмæ Сабаны фырт Коки Бруты хъæуысæр цæры, æмæ ме ‘мбæлттæ уымæ сты. Нæ делегаттæ дæр сты Сабаны фырт Кокийы хæдзары.

Уæд Афæхъо Уырысы-фыртæн афтæ зæгъы:

– Зæгъ-ма мын, Уырысы-фырт, нæ чызджытæ уыдонмæ уæвгæйæ, махмæ та уыдон чызджытæ уæвгæйæ, мах Заманхъулы цæмæн фæхицæн кæндзыстæм? – стай-ма йæ цæхгæр ныхасыл бафтыдта: – Кæд ирон адæм ахæм зондыл лæууынц, æмæ сæхи алыхуызон дихтæ кæнынц, пысылмон-чырыстон, сау æмæ уæздан, хъæздыг æмæ мæгуыр, уæд æз ууыл разы нæ дæн. Арыхъхъ сты ирон адæмæй, сæхи ирон адæмæй нымайгæ дæр кæнынц, æмæ сын сæ делегатты уæ астæумæ куыд бауадзат, уый курæг дæн.

Фæйнардыгæй райхъуыстысты хъæртæ, Заманхъул махæй не сты, нæ нæ хъæуынц, зæгъгæ. Уæд Афæхъо загъта:

– Бабулка, æцæг афтæ у хъуыддаг, раст дзурыс?

Æз загътон:

– Раст куыд у, афтæ дзурын?!

Уæд та Афæхъо загъта:

– Мах стæм иу адæм æмæ хъуамæ нæ кæрæдзиуыл хæцæм, хъуамæ Заманхъулы делегаттæ дæр ам уой. Мах ныр нæхи дихтæ куы кæнæм, уæд уæртæ нæ иутæ Кæсæджы æмарæн сты æмæ уым цæрынц, не’ннæтæ мæхъхъæлы æмарæн; æртыккæгтæ Гуыр-дзыйы æмарæн, æмæ иугæйттæ куы уæм, уæд нæм тых нæ уызæн, ныппырх нæ кæндзысты, фæлæ иумæ куы уæм, уæд та нæм ничи бауæнддзæн, нæ лымæндзинад æмæ хæлардзинад та нын агурдзæн. Гъемæ нæ астæумæ æрбакæнæм Заманхъулы делегатты, нæхицæй сты æмæ уымæн.

Съезд ницыуал загътой; мæмæ рацыдысты иу-сæдæйæ æмæ Заманхъулы делегаттæм ныццыдтæн. Уыдон дардмæ бирæ адæм куы федтой, уæд сæхицæн фæтарстысты æмæ Сабаны фырты даргъ цæхæрадоны сæхи бамбæхстой. Æз сæ куы ссардтон æмæ сын куы бамбарын кодтон хъуыддаг, уæд сын тынг æхсызгон уыди, уæлдайдæр «æрра булкъонæн». Арыхъхъы делегаттæ ссыдысты съездмæ. Тæссаг уыди уæддæр, æмæ сæ хъахъхъæдтой хицæн лæгтæ. Стъол æвæрд уыди астæуæй, æмæ уым бадтысты Фидараты Афæхъо, Кокайты Темырыхъо (хуымæллæггаг, тынг зæронд лæг), Белеккаты Ефим æмæ «æрра булкъон»; уый дæр уым сбадын кодтой. Уымæй Афæхъо афтæ загъта, амæн йæ фыды дæр зыдтон, йæхи дæр ын зонын, æмæ ирон адæмы бирæ уарзы, зæгъгæ.

«Æрра булкъон» дæр раныхас кодта:

– Инæлар Фидары-фырт мæнæй æмæ мæ фыдæй кæй загъта, уыдон раст сты. Æз дæн сармадзанты хицау æмæ дæн ам æд сармадзантæ. Ирон иронæй баззайдзæн, уырыссаг – уырыссагæй. Ам дæн, цæмæй кæрæдзи ма марат, уый тыххæй, æмæ мын мæ иу сармадзан Елхот байстой.

Съезды дзырды бар лæвæрдта Белеккаты Ефим. Съезды загъдкæхæнтæ дæр бирæ уыди. Уырысы-фырт афтæ радзырдта:

– Ацы «æрра булкъон» ирон адæмы афтæ бирæ кæд уарзта, уæд нæм йæ сармадзан цæмæн сарæзта æмæ нæ æнæмгъуыдæй цæмæн сæфта. Цæмæн нæм æртхъирæн кодта, æз уын уæ кувæндон йæ астæуыл фæхауын кæндзынæн, куыддæр мын мæ сармадзан фæстæмæ нæ раттат, афтæ, зæгъгæ. Мах сармадзан нæ лæвæрдтам, уымæн æмæ нæхи хъахъхъæдтам.

Афæхъо булкъоны нал бауагъта дзурын, фæлæ йæхæдæг сыстад æмæ загъта:

– Елхот, уый сымах дәр нәу, булкьоны дәр, фәлә паддза-
хады, уымә ахәм дзырд нә уыди, әмә сә хъәугай байуара,
афтә исгәтә дәр нәй гәнән.

Уырысы-фыртән әмгъуыд радтой, «әрра булкьонән» йә
сармадзан фәстәмә куыд ратта, афтә. Уырысы-фырт дәр сразы
ис. Стәй дзырды бар райста Дзампаты Барис әмә загъта:

– Кәд, Афәхьо, ацы ләг ирон адәмы афтә бирә уарзы,
уәд мәнә Бесләныхъәуәй горәты онг броневиктә цәуынц
дыууәрдәм әмә марынц ирон адәмән сәхи дәр әмә сә фос
дәр, әмә уәд уыдон бауромәд.

«Әрра булкьон» ууыл сразы ис, загъта:

– Гәххәтт ныффыссынәй дарддәр уымән ницы хъәуы, әмә
йә ныффысдзынән, әрмәст, машинәйы фәндаг хәлд куыд нә
цәуа, уый хъуамә ирон адәм сәхимә райсой.

Съезд ууыл сразы сты; дыууәрдыгәй кәрәдзийән дзырд
радтой: броневиктә Даргъ Къохмә кәй ацәудзысты, машинә-
йы фәндаг әнәхәлд кәй уыдзән, уый тыххәй, әмә сә къухтә
кәрәдзимә радтой Барис әмә «әрра булкьон».

Уыцы хъуыддәгтә куы фесты, уәд адәм фәсабырдәр сты,
«әрра булкьоны» сәхимә хәстәгдәр бауагътой, ай нын пай-
да ләг у, зәгъгә. Дарддәр Сабаны фырт Коки ныхасы бар
райста әмә та Заманхъулы хъуыддаг сног кодта:

– Махән уыдон цәгъдинаг сты, уыдон ныппырх кодтой
Бәтәхьойыхъәу, се ‘мдин Елхотмә дәр сармадзан сарәзтой,
әмә сын фыццаг сә делегатты фәсурәм, стәй нә тыхтә әрбаиу
кәнәм әмә сә нәхи ‘хсән ныццәгъдәм.

Уыцы ныхас куы скодта Коки, уәд дзыллә «ура»-йә әмә
әмдзәгъдәй уромын нал куымдтой. Уәд дзырды бар райста
Кокайты Темырыхьо әмә загъта:

– Әз дән зәронд ләг, сымах стут Хуымәлләгән йә уаз-
джытә, әмә әз, хъәугай фәдих кәнат адәмы әмә сә хъәу-
гай цәгъдат, ууыл не сразы уыдзынән.

Кәд Темырыхьо съезды хистәр ләг уыдис, уәддәр ын
әмдзәгъд ници акодта. Афәхьо куы бамбәрста, дзылләйы цы
фәнды, уый, уәд загъта:

– Ахъазыны тыххәй мә әрбакодтат ардәм, ирон адәм. Мах
ахәм уынаффә куы рахәссәм, Сабаны фырт Коки куыд зәгъы,
афтә, уәд цалынмә ирон адәм уой, уалынмә сә загъд нал сих-
сийдзән, ахәм стыр фыдбылыз әрхъуыды кодта йе ‘мбәлттимә

Сабаны фырт Коки. Ёз ныртæккæ цæуын нæхимæ, уæ хъуыд-даджы дæр нал лæууын.

Бирæ дзолгъо-молгъойы фæстæ адæм æрәнцадысты, баурæдтой Афæхъойы дæр. Стæй дзырды бар ракуырдат Заманхъулы делегат Хæбæлаты Аслæмбег æмæ загъта:

– Мах дзыллæйæн ницыма уынаффæ бакодтам; нæхи бахъахъхъæныны тыххæй ницыма алыг кодтам, ницыма æрхъуыды кодтам, афтæмæй нæ хъæнтæ дзурыныл фестæм. Фæлæ махæн афтæ кæнгæ у. Мæнæ завод нæ астау ис, æмæ уым сæвæрæм æфсад, хъæуæн дæр загъут. Уыцы æфсад нын хъахъхъæндзысты нæ фæндæгтæ дæр, нæхи дæр. Тыхгæнджытæй нæ чи хъахъхъæндзæн, уыдонæн сисæм, тæрхон кæм кæной, ахæм бынат дæр. Махæн уыцы æфсад куы сцæттæ уа, уæд, хъæуы мидæг аххосджын чи уа, уый уыцы æфсад уындзысты. Мæхъхъæл Ольгинскæимæ куы хæцой, уæд, сыхæм фарсын, уым не ‘фсад Ольгинскæйы фарс уыдзысты æви нæ? Æфсадæн уынаффæгæнæг куыд уой уыцы тæрхоны лæгтæ, æнæ уый дзырдæй сæхæдæг куыд ницы кæной, афтæ.

Уæд Афæхъо сыстад æмæ загъта:

– Гъеныр ирон адæм ирон адæмæй кæй баззадысты, уый ма бауырныдта. Æфсад аразгæ у, æмæ аразиная у не ‘хсæн. Уыцы æфсад нæм куы уыдаид, уæд нæм мæхъхъæл дæр не ‘рбауæндыдаиккой æмæ нæ ныппырх кодтаиккой Бæтæхъойыхъæу дæр.

Съезд уыцы уынаффæйыл сразы сты. Барис та дзырды бар ракуырдат æмæ загъта:

– Уый тынг хорз уынаффæ у, горæт нын нæ фыдæлтæй баззад, æмæ йæ хъуамæ бахъахъхъæнæм. Æцæг сæвæрæм ныртæккæ, уыцы æфсадæн хицау чи уыдзæн, уый, стæй тæрхоны лæгтæ (ирон национ советы уæнгтæ) дæр.

Æмæ уæд уым тæрхоны лæгтæ сæвæрстой, Афæхъо уыди сæрдар, æфсæдты хицауæй та æрæвæрдтой булкъон Елойты Зауырбеджы. Тæрхоны æртæ лæгæй иу уыдис Белеккаты Ефим, иннæ Кочынаты Сабан, æртыккагæн йæ мыггаг нæ хъуыды кæнын, уыди горæтаг. Ахæм уынаффæ сын рахастой, хъæутæй лæгтæ куыд ракæной æмæ дыууæ бонмæ æфсад цæттæ куыд уа, афтæ æмæ йæ æцæг дыууæ бонмæ ацæттæ кодтой.

*Æгайты Бабулкайы ныхæстæй йæ ныффыста
Дзагурти Губади 1942 азы.*

*Æрмæг ист у, «Иры хæзнадон»,
зæгъгæ, уыцы чиныгæй («Ир», 2010).*

Чиныг сарæзта Торчынты Таймураз

ЗАЛИАГ КАЛМ

Бацыд цуанон ләг тар хъæдмæ, ныдздзæгъæл ис. Ныххауд стыр сау дзыхъхъы. Дзыхъхъы алыварс æртымбыл калм. Кæсы калм лæгмæ. Тæрсы ләг, топп дæр дзы ферох. Баппæрста калммæ кæрдзыны æрдæг. Ахордта калм кæрдзын. Баппæрста иннæ æрдæг дæр. Ахордта калм уый дæр. Амоны калм лæгæн, схиз, зæгъгæ.

Ләг нæ уæнды. Уæд калм йе ‘рдæг дзыхъмæ ауагъта, æрбатыхст ләгыл, сласта йæ. Лæгæрдды æвæды калм, амоны лæгæн, цу мæ фæдыл, зæгъгæ.

Цæуы ләг калмы фæдыл, бацыдысты æндæр дзыхъмæ. Хуыссы дзы калм. Амоны калм лæгæн, топп ыл цæв, зæгъгæ.

Фехста ләг цалдæр хатты. Фæцæфтæ калм, фæлæ ма уæддæр тынг æрæлхъывта лæджы. Иннæ калм, лæджы æрбахонæг, æрбардта калмы.

Фелвæста йын йæ дзыхæй цыкурайы фæрдыг æмæ йæ лæгмæ радта. Бацыд цуанон йæ хъæумæ. Иу стур кæмæ уыд, уымæ фестад цыппар, дæс фысы хицаумæ – сæдæ. Тынг схъæздыг сты, бирæ исбон сæм баци.

Хъæуы хъæздгуытæ тынг сызнæт сты, нал цыд сæ цард сæ зæрдæмæ. Арвыстой æндæр цуаноны иннæ калмы марынмæ, бынтон, дам, схъæздыг уыдзыстæм.

Бацыд цуанон калммæ. Калмæн йæ цæстытæй кæлы туджы цæссыджытæ.

– Ферох мын кодтат мæ хорздзинад, æмæ мæм марынмæ æрбацыдтæ.

Нал амардта калмы цуанон. Æрбацыд йæ хъæумæ. Цы мæгуыр уыдысты раздæр, уымæй бирæ мæгуыр дæр фесты.

*Радзырдта йæ Æмбалты Додтан 1980 азы.
Ист у уæлдæр амынд чиныгæй.*



ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

В. П. СУХОТИН,
филологион наукæты доктор

Æвзагзонынады фæдыл И. В. Сталины фæллæйттæ æмæ наукон кусджыты æмæ æвзагзонынадон дисциплинаеты ахуыргæнджыты хæстæ

(Цыбыртæгондæй)

Æрхæстæг кæны, æвзагзонынады фарстаты фæдыл И. В. Сталины генион фæллæйттæ мыхуыры куы рацыдысты, ууыл дыууæ азы сæххæсты бон. Сфæлдыстадон марксизмы уыцы диссаджы хорз уацмыстæ иттæг стыр ахсджиаг сты раззагдæр æппæт советон наукæ, нæ идеологион куысты æппæт къабæзтæ ногæй тыхджын сырæзын кæнынæн.

Æвзаджы тыххæй Н. Я. Марры «ног ахуырад» кæй хонынц, уый наукон æгъдауæй бынтон æнæбындур кæй у, уый рагом кæнгæйæ, наукæйæн æмæ наукæйы кусджытæн чи не 'мбæлы, æвзагзонынады мидæг уыцы аракчеевон режим ныддæрæн кæнгæйæ, И. В. Сталин советон æвзагзонынады кусджытæн бацамыдта наукон сфæлдыстады бæлвырд фæндæгтæ, советон наукæ дунеон æвзагзонынады мидæг фыццаг бынатмæ чи хъуамæ ракæна, ахæм фæндæгтæ.

I.

И. В. Сталины амынддзинæдтæй разамынд исгæйæ, советон æвзагзонынады кусджытæ зынгæ куыст бакодтой, сæ размæ цы бæрнон хæстæ æвæрд æрцыд, уыдон сæххæст кæныныл.

Лингвистикон учрежденитæ реорганизацн скæнгæйæ, арæст æрцыдис ССР Цæдисы Наукæты Академийы Æвзагзонынады Институт. Æвзагзонынады кусджыты бындурон кадртæ æрбамбырд кæнгæйæ, уыцы Институтæн цыбыр æмгъуыдмæ йæ къухы бафтыд къорд æнтыстдзинæдтæ куыд наукон-организацион куысты, афтæ наукон-иртасыны куысты дæр. Институт рапа-

* Уацы стиль æмæ растфиссынадмæ æвнæлд не 'рцыд.

рахат кодта æвзаджы тыххæй сталинон ахуырад пропагандаæ, æмæ æмбарын кæныны куыст, рапарахат кодта принципиалон наукон критикæ æмæ хикритикæ, уæрæх сфæлдыстадон дискусситæ æвзаджы советон наукаейы ахсджиагдæр проблемæты фæдыл. Йæ куысты фыццаг мæйты Æвзагзонынады Институт йæхи сбаста ССР Цæдисы Уæлдæр ахуырады министрадимæ, УСФСР-йы Рухсады министрадимæ æмæ Педагогон Наукаеты Академиимæ хистæр æмæ астæуккаг скъолаты æвзаг ахуыр кæныны хъуыддаг рацаразыны куысты уыдонæн баххуыс кæныны тыххæй. 1950 азы ноябры æрвыст æрцыд ССР Цæдисы Наукаеты Академиийы литературæйы æмæ æвзаджы хайады æмæ УСФСР-йы Педагогон Наукаеты Академиийы иумæйаг сесси. Уыцы сесси стыр ахсджиаг уыдис астæуккаг скъолаты уырыссаг æмæ фæсарæйнаг æвзагтæ ахуыр кæныны хъуыддаг æвзаджы сталинон ахуырады бындурыл рацаразынæн.

II

Советон æвзагзонынады кусджыты уыцы фыццаг æнтыстдзинадтæ нымайын хъæуы советон лингвистикон наука И. В. Сталины генион фæллоу «Марксизм æмæ æвзагзонынады фарстаты» бындурыл æцæгæй рацаразыны райдайæныл.

Н. Я. Марры антинаукон теори цы зиантæ æрхаста, уыдон аиуварс кæнынæн нырма алцы конд нæма æрцыд. Ивгъуыд рæстæджы æвзаджы тыххæй «ног ахуырады» фæдыл чи цыд, уыцы зынгæ адæймагтæй иуæй-иутæ ныры онг нæма бамбæрстой, Н. Я. Марры рæдыдтытæ æнæмæнг бынтон аппарын кæй хъæуы, уый, хикритикон æгъдауæй анализ нæ кæнынц, наукон æгъдауæй рæдыд чи у, сæ уыцы куыстытæ æмæ дарддæр дæр хæцынц сæ ивгъуыд рæстæджы рæдыд хъуыддæгты фарс. Сæ рæдыдтытæ нæма скритикæ кодтой проф. Н. Ф. Яковлев, доцент Г. Ф. Турчанинов, проф. А. И. Жирков, проф. Абайты В. И.

Бирæ азты дæргъы Абайты В. уыдис Н. Я. Марры фæдылдзæуæг, уый хæстæгдæр «ахуыргæнинагтæй» æмæ æнувыд фарслæуджытæй иу. 1951 азы 15-æм декабры «Правдæ»-йы цы статья мыхуыргонд æрцыд, уый фæстæ Институты Ахуыргонд Советы сæрмагонд æмбырды ацы аз 18-æм январы Абайты В. И. равдисынмæ хъавыдис, цыма йæ фæстаг куыстыты марризм «нæй», уый хуызæн. Æцæгдзинадæй та «Ирон æвзаг æмæ фоль-

клар» чи хуыйны, нәдәр уыцы чиныджы (фыццаг том), нәдәр йә дарддәры кәцыфәнды әндәр куыстыты дәр, суанг әвзаг-зонынады дискуссийы фәстә дәр, Абайы-фырт нә аппәрста, әвзаджы тыххәй «ног ахуырад» чи хуыйны, уый принциптә кәуыл амидин кәны, уыдоны, критикон әгъдауәй никәм санализ кодта йә раздәры наукон куыст. Уый нә, фәлә Абайы-фырт йәхицән сгуйхтдзинадыл нымайы, ирон әвзаг ахуыр кәныны хъуыддаджы Марры амынддзинәдтә кәй сәвәрда, уый, әмә паракатәй пайда кәны Марры амынд «мадзәлттәй». Уый бәрәг у уымәй, әмә Абайты В. И. растыл нымайы әмә исы Марры амынд, кавказга әвзәггә әвдисән сты әппәт адәм-ты хъуыдыкәнынады әмә әвзаджы цавәрдәр рагон стадитән, зәгъгә. Ирон әвзаг «дыууә әрдзон» у, зәгъгә, Абайы-фырт цы тезис әвәры, уый амоны афтә, әмә Абайы-фырт ирон әвзаджы тыххәй «пайда кәны», әвзәгты әмхәццә кәнынады тыххәй Марр цы теори әрәмәсыд, уымәй. Афтәмәй Абайы-фырт йә фәстаг куыстыты дәр әнувыдәй ләууы Марры теорийы фарс, кәд принципиалон әгъдауәй чи ницы ахады, ахәм иугай хицән фарстаты Маррәй иуварс ацыд, уәддәр.

Әрмәст тәккә фәстаг бонты, Әвзагзонынады Институты цы кьорд мадзалы конд әрцыд, уыдоны фәрцы, стәй Цәгат Ирыстоны наукон кусджыты домәнмә гәсгә Абайы-фырты барәнәбары бахъуыд йә рәдыдтыты тыххәй Цәгат Ирыстоны наукон-иртасән институтмә письмо ныффыссын. Уый у мәнхикритикон письмо, советон ахуыргондән куыд не 'мбәлы, афтә дзы әппәлы йәхицәй, бирә ныхәстә дзы фыссы йәхи сраст кәныны тыххәй. Уыцы письмо әвдисы, Абайты В. И. ныронг йәхи кәй нәма рахицән кодта Марры амынддзинәдтәй әмә кәй нәма бамбәрста, йә рәдыдтытыл әргомай әмә әнәсайдәй әнәмәнг басәттын кәй хъәуы, уый.

Зәгъын хъәуы уый дәр, әмә Абайы-фырты дзәвгар растәдджы дәргъы йә рәдыд хъуыдытә әнәсайд әмә принципиалон критикә скәнын кәй нә фәнды, уымән ахъаз кәй кодта уый, әмә Цәгат Ирыстоны Абайы-фырты иуәй-иу ахуыргәнинагтә әмә уый фарсләуджытә әнәхъуаджы әмә дзәгъәлы әппәлыдысты уымәй. Әвзаджы тыххәй сталинон наукайы позититәй Абайы-фырты куыстән аккаг аргъ скәныны әмә йын афтәмәй әвзаг ахуыр кәныны хъуыддаджы раст фәндагыл әрләууынән баххуыс кәныны бәсты ирон әвзагзонынады

кусджытæй иуæй-иутæ (Гагкайты Хъ. æмæ æндæртæ) æппæлын байдыдтой Абайы-фырты мæнг «наукон скуыхтдзинæдтæй» æмæ йæ афтæмæй нæ уагътой критикæ кæнын.

III

Æнæмæнг зæгъын хъæуы. И. В. Сталин цы хæстæ æрæвæрдта, уыдонæй комкоммæ чи æвзæры, æвзагзонынады куысты теорийы æмæ практикæйы бирæ ахæм проблемæтæ нырма наукон æгъдауæй бæлвырд алыг кæнинаг кæй сты, хицæн æвзæгтæй æмæ, фыццаджыдæр, социалистон нациты æвзæгтæй райсгæ стыр æрмæгмæ гæсгæ. Æвзаджы советон наукæйы фыццагдæр хæстæй иу у æвзаджы дзырдуатон сконды æмæ бындурон дзырдуатон фонды тыххæй сталинон ахуырады бындурыл лексикологийы æмæ лексикографийы теори бакусын.

Лексикографион куыст лæмæгъ æвæрд у Цæгат Ирыстоны дæр. Абайы-фырты редакцигондæй цы уырыссаг-ирон дзырдуат мыхуыргонд æрцыд, уый ницы ахъаззаг теоретикон куыст у, æвзаджы дзырдуатон конды æмæ бындурон дзырдуатон фонды тыххæй И. В. Сталин цы амынддзинæдтæ радта, уыдонмæ гæсгæ. Ирон æвзаджы æмбарæн дзырдуат æмæ къорд тынг æхсызгон хъæугæ дыууææвзагон дзырдуаттæ, хицæнæй зæгъгæйæ, ирон-уырыссаг дзырдуат кæй нæй, стæй кадртæ фаг кæй нæй, уымæ гæсгæ сæрмагонд æмбырды алыг кæнын æмбæлы фарста, фыццаджыдæр цавæр дзырдуаттыл кусын хъæуы, ныртæккæ æхсызгондæр цавæр дзырдуаттæ хъæуы, уый тыххæй æмæ уымæ гæсгæ куысты æрæвæрын хъæуы, цы тыхтæ ис, уыдон.

Кæд хъыгаг у, уæддæр махмæ нырма æппындæр фаг бæрæггонд æмæ æвдыст нæма цæуы æвзаджы æмæ грамматикæйы иугæнæг миниуæг. Уый та И. В. Сталин амоны сæрмагондæй. Æвзагмæ иугæнæг ахадындзинад кæй ис, уымæ гæсгæ æвзаг у адæмы æхсæн бастдзинады фæрæз, хъуыдытæ, фæлтæрддзинад кæрæдзийæн амоныны фæрæз, æхсæнады рæзынады æмæ тохы хотых. Æвзаг куыд рæзы, афтæ уæрæхдæр кæны йæ архайды сферæ. Уый та у, адæмы æхсæн бастдзинад кæй хъæуы, уымæ гæсгæ. Адæмы æхсæн бастдзинад кæй хъæуы, уымæ гæсгæ алыхуызты пайдагонд цæуы дзырдтæй, дзырдты формæтæй, хъуыдыйады мидæг дзырдты бастдзинæдтæй.

Уымæ æнгом баст у æвзагзонынады бындурон хæс алыг

кæныны хъуыддаг – æвзаджы рæзынады химидæг закъонтæ сауыр кæныны хъуыддаг. Æвзаджы рæзыны химидæг закъонтæ сауыр кæныны фарстаты фæдыл æрæджы цы парахат сфæлдыстадон дискусси уыдис, уый иттæг бæлвырдæй равдыста, хицæн æвзæгтæ æнæмæнг арф конкретон-историон æгъдауæй сауыр кæнын кæй хъæуы, уый. Уыцы дискуссийы фæрцы сбæрæг, æвзаджы рæзынады химидæг закъонтæ бæрæг кæнгæйæ æнæмæнг зæрдыл дарын кæй хъæуы мæнæ ахæм хъуыддæгтæ:

а) Рæзынады химидæт закъонтæ сты хицæнæй алы æвзагмæ дæр æмæ сæ ахуыр кæнын хъæуы, уыцы æвзагыл цы адæм дзырынц, уыдоны историимæ сæ бæткæйæ. Æвзаджы химидæг закъонтимæ æмхæццæ кæнын нæ хъæуы æмткæй райсгæйæ, æвзагмæ, куыд сæрмагонд æхсæнадон фæзындмæ, цы иумæйаг миниуджытæ кæнæ бæрæггæнæнтæ ис, æвзаг иннæ æхсæнадон фæзындтытæй æндæрхуызон чи кæны, уыдоны. (Дзырдæн зæгъæм, æвзаджы иудадзыгондзинад, йæ æппæтадæмон характер æмæ æндæр ахæмтæ).

Афтæмæй, æвзаджы рæзынады химидæг закъонтæ ахуыр кæнгæйæ æрмæг хъуамæ уой хицæн национ æвзæгтæ сæ историон рæзынады мидæг.

б) Æвзаг уыимæ ахуыр кæнын хъæуы куыд иумæйаг системæ, адæмы æхсæн бастдзинадæн чи хъæуы, ахæм, куыд иу æнæхъæн, кæцыйы хæйттæ (лексикæ, фонетикæ, морфологи, синтаксис) закъоны æгъдауæй баст сты кæрæдзиимæ. Зæгъын хъæуы, æвзæгтæ афтæ ахуыргонд кæй никæд цыдысты, уый. И. В. Сталин ацы ран дæр махæн амоны фарста алыг кæныны мадзал æмæ нын æмбарын кæны, дзырднатон сконды æмæ грамматикæйы æхсæн цы ахастдзинад ис, уый. Æвзаджы дзырднатон сконд æмæ грамматикæ «сты æвзаджы бындур, йæ спецификайы мидис» (И. В. Сталин, «Марксизм æмæ æвзагзонынады фарстатæ», фарс 26).

в) Иттæг стыр ахсджиаг у лингвистикон иртасынадты методы проблемæ алыг кæнын. Иу кæнæ иннæ æвзаджы грамматикон арæзт, уыцы æвзаджы лексикæ æмæ фонетикæ, графикайы æмæ орфографийы рационалон бындуртæ куыд ахуыр кæнын хъæуы, уыцы фарста у стыр ахсджиаг.

Фæлæ кæд хъыгаг у, уæддæр бирæ фарстатæ махмæ нырма лыггонд цæуынц хуымæтæджы ахъуыды кæнгæйæ æмæ уалæнгæйтты, æвзаджы бирæ факттæ нæ раиртасгæйæ, иу кæнæ иннæ

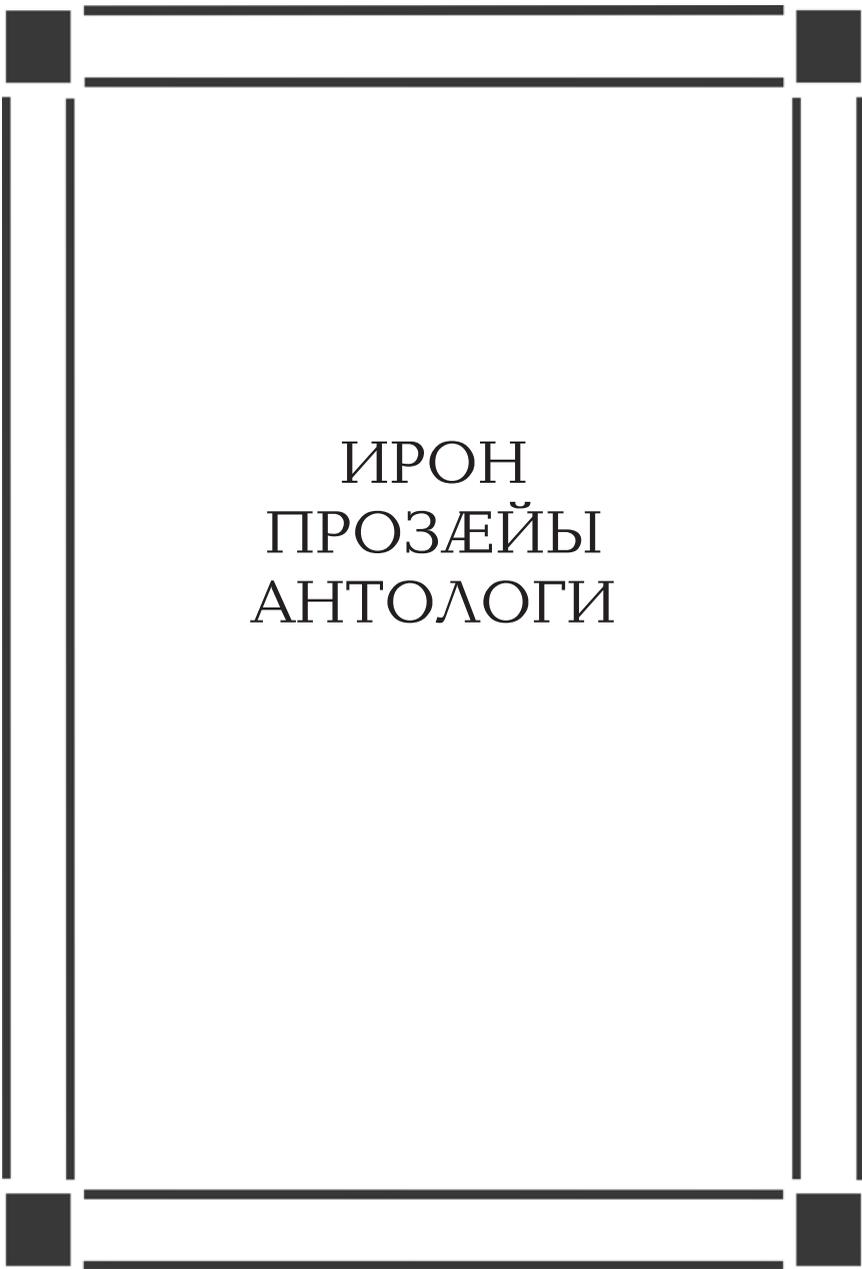
форматæ, хицæн дзырдтæ, терминтæ æппæтадæмон æвзаджы, адæмон сфæлдыстады æмæ аивадон литературæйы уацмысты куыд арæх æмбæлынц æмæ цас ахсджиаг сты, уый нæ сахуыр кæнгæйæ.

Ирон æвзагзонынады кусджытæ дæр фаг æргом нæма аздæхтой ирон æвзаджы грамматикон арæзт арф сахуыр кæныны фарстатæм, стæй æвзаджы рæзынады химидæг закъонтæ бамбарынимæ баст чи у, уыцы проблематæ алыг кæнынмæ. Ирон æвзаджы наукон грамматикæ кæй нæй, уыцы хъуыддаджы иртасыны куыст лæмæгъ æвæрд кæй у, сфæлдыстадон дискуситæ фаг арæзт кæй нæ цæуы æмæ грамматикæйы фарстатыл, хицæнæй зæгъгæйæ, ирон æвзаджы морфологийы фарстатыл куыд æмбæлы, афтæ ныхасгонд кæй нæ цæуы, æппæт уыдæттæ æвдисынц, ирон æвзагзонынады кусджыты æнæмæнг ахъуыды кæнын кæй хъæуы И. В. Сталины иттæг бæлвырд амындзинæдты бындурыл ирон æвзагзонынады ахсджиаг проблемæтыл бакусыныл.

Ирон æвзаджы ныртæккæйы уавæр ахуыр кæнынимæ хъуамæ нысангонд æрцæуой историон грамматикæйы æмæ литературон æвзаджы историйы проблематæ фактты стыр æрмæгмæ гæсгæ. Уымæ бакусын хъæуы, ирон æвзагмæ хæстæг чи у, уыцы ирайнаг æвзæгтæ сахуыр кæныныл.

*«Æрыгон большевик»,
1952, 21 май*





ИРОН
ПРОЗАЙЫ
АНТОЛОГИ

АЙЛАРТЫ Измаил

(1924)

Айларты Харитоны фырт Измаил райгуырд 1924 азы 22 августы Хъæдысæры хъæуы. Ам каст фæци райдиан скъола. Уый фæстæ ахуыр кодта Къардиуы (Кировыхъæуы) астæуккаг скъолайы æмæ йæ фæцис 1942 азы. Куыста хыгъдхæссæгæй колхозы, стæй та Мамысоны æфцæгыл фæндагмæ зилæгæй.

1945 азы аздæхт йæ райгуырæн хъæумæ æмæ дзы цыппар азы фæкуыста ахуыргæнæгæй. Фæстæдæр ирон æвзаг æмæ литературæ амьдта нæ республикæйы æндæр скъолаты дæр. 1953 азы каст фæци Цæгат Ирыстоны паддзахадон педагогон институты историон-филологион факультет.

Сфæлдыстадон куыстыл Измаил фæцалх хæрз æрыгонæй. Йæ ахадгæдæр уацмыстæ сты – эпопея «Мамысоны æфцæгыл» æмæ этнографион чиныг «Ирон фарн». Фыссы публицистон уацтæ æмæ очерктæ дæр.

Йæ фæстагдæр чиныг – «Хуыцауы рæстад» – мыхуырай рацыд 2011 азы.

КУЫСТУАРЗОНÆЙ-РÆСТАУДÆН

Лæджы цардвæндагæн бонтæ æмæ азтæ æвдисæн куыннæ вайыинц, фæлæ райдайæнæй кæронмæ у фæллоыйы фисынтыл амад. Адæймаджы куысты монц, фæллоыйы сагъæс сисынц кадзы бæрзæндтæм, зивæг æмæ йæ æнæмæты уавæр та æгады бынаты сæварынц. Куыст нæ дарæг у, фадат нæ аразæг. Æппæт амæндтæ дæр сты райгуырæн заххы хъæбысы, æмæ лæгæн æргуыбыр, æрæвналлыны адæргæй хъуамæ æнæистæй ма баззайой, зæгъгæйу дзырдтой нæ фыдæлтæ. Æмæ йæ хорз фыдæлты фарн уæлæуыл баззад Хъуппеты Габойы фырт Хадзбийæн дæр.

Хадзби райгуырд Салыгæрдæны 1922-æм азы мæгуыр зæхкусæджы хæдзары. Абоны бонны йæ лæджы кары куыннæ бацыд, фæлæ йæ ныййарджыты сыгъдæг цæсгомы раз баззад раздæ-

рау коммæгæс, æнæзивæг кæстæрæй. Йæ кусаг ныййарджытæ адæмуарзон, кæрдзындæттонæй Салыгæрдæны хъæубæсты астæу гыццыл нæ фæцардысты – йæ фыд Габо амард 100-азыкконæй, йæ мад Дзыгына – 80-аздыдæй, фæлæ мад æмæ фыд сæ бирæ цæрæнбонтæй фылдæр кад æмæ рад ныууагътой цотæн. Фараст сывæллоны сын уыди. Уыдонæй рагзынты дыууæ æнахъомæй амардысты, иннæ авдæн хорзæхау сæ удты хъармæй бирæ цæрæнбонтæ радтой, æмæ адæмты рæгъы цæуынц абоны онг.

Бирæ бинонджын хæдзары Хадзби йæ фыды уæлхъус дыккаг нæлгоймагæй хæрз æнахъомæй балæууыд фæллоны фæндагыл. Скъолайы ахуыры зæрдæргъæвд лæппу, ныййарджытæн æрвылбоны куыстыты æххуыс кæнгæйæ, куыnnæ бауарзтаид зæххы, фосы куыст. Дыууадæсаздыдæй «Селмашы» колхозы родтæм зылд фæсахуырты. Йæ цыппæрдæсæм азы йæ рæстæджы номхæссæн трактор «Сталиноныл» прицеппикæй сбадт. Уæды æвзарæн, разæнгарды бонты рæзгæ фæлтæры царды мидис афтæ уыди: куыд цумахъомæй скъолайы ахуыримæ хистæртæн хæдзары, æддæ куысты – зæрдиаг æххуыс. Уыцы кары фæлтæрæй фидæны рухс бæллицтæ кæмæ нæ ваййы. Хадзби фæскомцæдисы рæнхъытæм бахизыны фæстæ аст къласы фæуыдаид, стæй – техникумæ. Фæлæ хъысмæт æндæр уынаффæтæ бакодта: сæрды дидинагджын къæсарыл, тæккæ фæлварæнты хæдфæстæ хæст райдыдта... Хистæр фæлтæрты иумæйаг маст æмæ фыдæхæй фыдгулмæ кæстæр фæлтæр дæр фæхайджын сты. Хадзбийæн йæ милдзыд хил сæрдасæны хъæстæ нæма фæци, афтæмæй бархийæ æфсæддон дарæс скодта, æмæ цыппар азы дæргъы мæлæтæй царды æхсæнты йæ удæй арт цæгъдгæйæ фæцыд суанг Берлинмæ. Лæгæвзарæн стæрты зынтæй фылдæр цы уыдаид, фæлæ Хъуппейы-фырты уæззау фæндаджы цаутæй уæддæр цымыдисагдæртæ разынд, æмæ йын балæгъстæ кодтон:

– Хадзби, дæ фыды хатыр бакæн! Дæ хæстон фæндаджы цаутæ æрымысын дын уæлдай зын скæны, фæлæ дæ кæстæртæн фарны хъомысæн сæ ахъаззагдæртæй иу дыууæ цауы куы радзурис...

Уый дæрзæг къухтæй нуарджын цæсгом тыхæууæрдæгау акодта, исдуг хъусæй абадт, стæй мæм мидбылты бахудти æмæ бафиппайдта:

– Уазæг кад æмæ радæй тыхджын у, æндæр хи тыххæй дзурын цас зын у, уый дын амонын нæ хъæуы... Нæ дæр мæ хæстон

фандагыл, нæ дæр сабыр царды бонты уæлдай сгуйхтдзинадæй ницы сарæзтон. Æфсарм, намысыл хæст советон адæймæгтæ райгуырæны раз сæ хæстæ цæмæй æххæст кæнынц, уымæй æз дæр махи иуварс нæ ласын. Хæст хæст у уæддæр, æмæ мæ раст бамбар. Мæ карæнтæн сæ тæппудтæй нæ уыдтæн. Фæлæ æвæлтæрд, æвзонг æфсæддонтæн фыццаг бонты хæсты æнахуыр ныфссæттæн хъæр æмæ маройæ цæй æнæ схъиугæ уыди. Асæй ма ныллæггомау уыдтæн, фæлæ æнæниз æмæ куыствæлтæрдæй уæнгты хъæру хатыдтон. Мæн хуызæн фæкæсынхъуаг фæсивæдæн уым дæр рæстаудæнæй зондамонæг уыдысты хистæртæ. Уыдонæй иутæ бахсыстысты Октябры революцийы æмæ мидхæстыты карз тымыгъты, иннæтæ архайдтой японæгтæ æмæ урс финæгтимæ хæстыты. Сæ ныфс æмæ нын аудынимæ бонæй-бонмæ тых уагътой нæ уæнгты – Фыдыбæстæм уарзондзинад æмæ фыдызнагмæ æнæуинондзинад. Хæсты бонты лæг йæхицæй уæлдай разы кæмыты уыди, уыдонимæ сонт къуыхцытæй дæр зæрдыл бирæтæ лæууы. 1942 азы фыдгулы æрдонгтæ Сталинградмæ куы лæбурдтой, уæд нæ полкъ Доны фронты архайгæйæ, знаджы иу хайы уæрдта горæт Серафимовичы бынмæ. Карз хæстыты мæ цæстыты раз не ‘взводы лæппутæ иугай куы мардысты, уæд туг сæры магъз цавта æмæ мыл зæхх цъилау зылд. Ноджы взводы командир йæ уд дзургæ-дзурын мæ хъæбысы систа. Æртæйæ ма базадыстæм æмæ уыдонæй дæр иу – уæззау цæф. Цыппар пулеметæй дыууæрдæм згъоргæйæ æхсæм, афтæмæй ныл баизæр. Талынджы хæст гыццыл фæхъус, фæлæ цæй улæфæн ис: цæттæ кæнæм нæхи ног быцаутæм. Кæд нын æнцондæр æхсæн уайд, зæгъгæ, пулеметты акъоппы ныхыл бæзджын хъæды лыггæгтыл фæрсæй-фæрстæм куыд афидæрттæ кодтам, афтæ къамандыгæнæг цалдæр лæгимæ нæ уæлхъус алаууыд.

– Адон та афтæ цæмæн сæвæрдтат? – афарста нæ æваст, йæхæдæг пулеметтæм ракæс-бакæс кæны алырдыгæй.

– Æртæ лæджы ма баззад взводæй æмæ, зæгъын, афтæмæй кæд æнцондæр æхсæн уайд, – тагъд-тагъдæй дзуапп радтон.

– Уый хорз æрхъуыды у. Взводæн хистæр ныр дæхæдæг уыдзынæ.

– Мæнмæ уыйбæрц арахст нæма и, – адæргæй цалдæр къæхдзæфы йæ фæдыл акодтон, фæлæ уый акъопмæ ныххызт æмæ ма мын цæугæ-цæуын ныфсытæ авæрдта:

– Дæу хуызæн лæппуйæн хæцын амонын нæ хъæуы.

Фыццаг хэстыты тыххæй Хъуппейы-фырт хæрзиуæг райста, стæй йæ æртæ мæйы æмгъуыдæй фронты хæстон-политикон училищемæ арвистой ахуыр кæнынмæ. Уырдыгæй рацыд кæстæр лейтенантæй æмæ гвардион полчы ротæйы политрукæй архайдта тæккæ зымæджы хъызтыты Сталинграды фронты. Уым Сырх Октябры раз 29-æм январы уæззау цæф фæци æмæ æхсæз мæйы госпиталы фæхуыссыд. Йæ хъæдгæмттæ бæргæ байгасты, фæлæ цонджы æлхуый бынтондæр систой, радтой йын инвалиды æртыккаг къорды гæххæтт. Уыцы гæххæттимæ Хъуппейы-фырт хъуамæ Салыгæрдæны балаууыдаид, сæрагасæй фæдтаид йæ уарзон бинонтæ æмæ хъæубæсты. Фæлæ хæсты æмбисыл уый йæ сæрмæ не 'рхаста. Йæ инвалиды гæххæтт аскъуыдтæ кодта, йæхæдæг Ульяновсчы бастдзинады училищемæ бацыд, каст æй фæци æмæ минометон бригадæйы дивизионы бастдзинады хицауæй хæцгæ фæцыд суанг Берлинмæ.

– Уыцы карз хæстыты-иу тæссаг уавæрты арæх бахаудтон, фæлæ дзы дыууæ кантузийæ уæлдай цæф нал фæдæн. Иу æмæ дыууætæ нæ фæмарди мæ хæстон æмбæлттæй, мæн цы ирвæзын кодта, уый та абон дæр нæ зонын, – хъуыдыты аныгъуылд Хадзби.

– Уæ хæстон хæйттæ æртæ хатты стыр дæтты сæрты ахызтысты. Æнцон кæм уыдаид знæт дæтты уылæнтимæ абухын мæлæтхæссæг нæмгуыты ихуарды бын. Цымæ дзы уæлдай зындæрæн дæ зæрдыл цы бадардтай? – афарстон Хадзбийы.

– Зæрдыл та се 'ппæтæн дæр цына лæугæ и. Дон, Одер æмæ Вислаейы сæрты цæттæ хидтыл дæр зын бахизæн уыди. Фæлæ уæддæр Одерыл хизгæйæ тынгдæр стыхстыстæм. Уыйæппæт æфсадæн цæттæ бæлæгътæ кæм уыд. Афтид боцкъатæ, хъæдты лыггæгтæй цыдæр лæууæнтæ тагъд-тагъдæй ацарæзтам, авардтам сыл нæ бастдзинады фæрæзтæ æмæ цыппар æмбалæй боньгон нæ ных доны фаллаг былмæ сарæзтам. Уымæл мигъ бæзджынаей ныллæг ныббадти, æмæ æмбисæй фалдæрмæ сабырæй баирвæзтыстæм, стæй æхст ихуарæгау сси. Ме 'мбæлттæ дыууæйæ фæмардысты, иннæимæ æд гæрзтæ, æд бастдзинады фæрæзтæ ихджын доны аныгъуылдыстæм. Дыууæйæ дæр ленк кæнынмæ рæвдз уыдыстæм, бæргæ, фæлæ ныл нæ хæссинагтæ æгæр уæз кодтой æмæ нын размæ ницыбæрæг æнтыст. Дивизионимæ бастдзинад нывыл сæвæрыны мæтæй нæ мæлæты тас дæр байрох, афтæмæй кæрæдзийы разæнгард кæнæм. Хуы-

дуггæнгæйæ цалдæр хатты мае дзыхы змæст дон дæр бакалд, фæлæ иу заман мае къæхтæ былгæроны зæххыл аныдзæвдысты, ме ‘мбал дæр фæуæле. Нæ тæккæ схизæны – знаджы хъахъхъæнджыты гыццыл къорд разынд æмæ нæ семæ хъæбысæй хæцын бахъуыд. Дыууæйы дзы топпыты сызтæй фæсыкк кодтам, æмæ уæд æртыккаг йæ къухтæ сдардта...

Хæсты цыппар азы дæргъы Хъуппейы-фырт бирæ хæрзиуджытæ райста. Зынаргъ ын куыннæ сты, Уæлахизы бон сæ йæ риуыл дæр бакæны: иу – Сырх Стъалыйы орден, дыууæ – Фыдыбæсты Хæсты дыккаг къæпхæны орденæ, цалдæр майданы Сталинград бахъахъхъæныны, Варшавæ æмæ Берлин райсыны, фашистон Германыл фæуæлахизы æмæ æндæр сгуыхтдзинæдты тыххæй. Уыдонимæ райста номылдаргæ пистолет фронты командыгæнæгæй, æхсæрдæс арфæйы гæххæтты та Сæйраг командыгæнæгæй.

Фыдыбæсты хæстмæ Хадзби хæрз æрыгон лæппуйæ ацыд, æмæ стыр уæлахизимæ сыздæхти хистæр лейтенантай 1946 азы. Салдатаг цырыхъхъытæ æмæ кæрдæгхуыз уæлæйы дарæсы дыстæтылдæй та ногæй æрлæууыди зæххы, фосы куыстыл. 1947 азы йæ снысан кодтой Алагыры районы Ленины номыл колхозы сæрдары хæдивæгæй. Уæдæй абонмæ бирæ бæрнон бынæтты фæкуыста: уыдис совхоз «Коммунисты» фыццæгæм бригады сæргълæууæг, совхозтæ «Коммунист» æмæ «Коммунизмы фæндаджы» халсары куыстгæнæн хæйтты хицау. Фæстаг æртæ азы разамынд дæтты совхоз «Коммунист»-ы фосдарæн комплексæн. Æхсæнады куысты дæр Хъуппейы-фырт бирæ æнтыстытæ равдыста, æмæ хицауадæй рохы нæ баззад: æвзæрст æрцыд Цæгат Ирыстоны АССР-ы Сæйраг Советмæ депутатай, цалдæр хатты та йæ равзæрстой районы бынæттон советтæм депутатай. Уæдæ сгуыхтæн райста Фаллоы Сырх Тырысайы орден дæр. Уыцы хæрзиуджытæ æмæ арфæтæ дзурæг сты зынгæрдæ коммунисты кад æмæ радыл. Æмæ паддзахады, советон хицауады хæрзаудæны раз Хъуппейы-фырт хæсджынай никуы баззад. Цы хъуыддаджы бæрны бацæуы, уым йæхи зæрдиаг, æнахин фаллоы аккаг хъусдард домы иннæ кусджытæй дæр. Совхоз «Коммунист»-ы директор Æгъуызарты Антоны куы бафарстон Хадзбийы тыххæй, уæд æхсызгонæй йæ сæр банкъуыста æмæ загъта:

– Хадзбийы удыхъæд хорз чи нæ зоны, уыдонмæ хъуамæ

æдде бакæстгæйæ тызмæг адæймаг дæр фæкаса. Мах иумæ къорд азы кусæм, фыццаг Цырауы совхозы, ныр та – ам. Æнасайд, æнæзæрдæхуддæр кусæгæн скæнæн нæй. Арæх ыл дис дæр бакæнын – уæд та æфсонæн иу хатт рынчын фæу. Алы кусæгæн мæйыдæргыты цы улæфты бонтæ æмбæлы, уыдон уымæн дæр æгъдауæй сты, фæлæ йæм дæхæдæг кæсыс: знон – сабат, абон – хуыцаубон, æмæ райсомæй хъугдуцджытимæ цыппар сахатыл æрцыд. Фæстæмæ дæр изæры фараг сахатæй раздæр нæ ацæудзæни.

– Кæд йæ кусджытыл æууæндгæ нæ кæны? – фæрсын Антоны.

– Æууæндгæ кæуыл нæ бакæна, ахæм хъугдуцджытæ нæм нæ кусы, фæлæ сæ æфсармы кæны.

– Омæ йæ улæфты бонтæн та цы æфсон ссары? – хынцфарстыл схæцыдтæн.

– Æфсонæн та дын ныхас не ссардзæн. Фондзыссæдз лæджы, дам, кусы мæ бæрны, æмæ уыдон иу æнафонæй иннæмæ фыдæбон кæной, æз та мæ хæдзары хъуыддæгтæ кæнон, уæд уымæн цæсгомæ фидар дæр хъæуы. Искуыдæй-искуыдмæ цины, зианы фаг дæ йæхи куы акура, уæддæр ын фæссихæртты иу афон комплексмæ æнæ фæзынгæ нæй.

– Æппындæр нæ нуазы, æвæццæгæн.

– Бадты æфсармæй искуы иу баназы, – йæ фæсхъус аныхæгау кодта Антон, йæхæдæг цæстæнгасæй комплексы кæрты кусджыты змæлдмæ амоны: – Хъуппейы-фырты æгъдау райстой се ‘ппæт дæр. Æмæ йæ гæды ныхас цы у, нозты тыххæй цалынмæ хицауады уынаффæтæн æгъдауæй дзуапп дæттын райдыдтам, уæдмæ сыкъадзæфæй чи цыд йæ куыстмæ, ахæмтæ уыди. Ныр нозты фæстиуджытæ худинаджы гакк куыд исынц, афтæ не ‘ппæт куысты уавæртæ дæр фæхуыздæр сты.

Совхоз «Коммунисты» хъуыддæгтæй бирæ и раппæлинаг. Сæ фосдарæн комплексы æдæппæтæй ис 1800 стурь, уыдонæй дуггæтæ – 735. Зымæг сын – хъарм, сыгъдæг скъæттæ, сæ æндарæны бонхæрæнты – кæвдæстæ æмæ доны бæлæгтæ. Сæ хæрзæфснайд хосы цъынатæй зæрдæ райы, уæдæ сæ хæццæ-аразгæ холлæгтæ дæр – бæркады хъомыс. Бирæ фæразил-базил кодтон сæ бынаттыл родты онг. Уазæджы цымыдис фысымы зæрдæ ‘хсайд агайы, зæгъгæ, æртыккаг бон мæ афарста:

– Дызæрдгæ кæстытæ цыма кæны?

– Бауырнæд дæ, Хадзби, уæ хæрзхаст фосы уынд мын æхсыз-

гон у, – дзурын æм кауы сæрты. – Æз дæр фосыкуыст кæнæг бинонты æхсæн схъомыл дæн, æмæ...

– Æмбарын дæ, – йæ сæр батылдта разыйæ.

– Уартæ уыцы æртæ стурты та хибарæй конд цæмæн сты?

– Уыдон нæм хæццæ стуртæ сты ныр дыккаг къуыри. Дзурам телефонæй алырдæмыты, фæрсæм, æмæ, мæн сты зæгъæг нæма и. Уæгъдæй цалдæр æхсæвы уæлæ цъынаты хос фæлгъуыды кодтой æмæ сæ ам хибарæй бакодтам.

Æртæ стурæй иу – мадæл, иннæ – дыгæрдэг, æртыккаг – афæдздыд уæныг. Æххормаг не сты – сæ хъуын сýсдæрдтой, фæлæ сын дойны у æмæ радыгай бауасынц.

– Цæй, о! Рох мæ не стут. Донмæ уæ фæстæдæр рауадздынæн. Мæнæ уал силосы уымæлтæй ахæрут, – æргуыбыр кодта, фæндаджы гуыргъахъхъыл цы ног калентæ уыди, уыдонмæ æмæ сæ хафгæ-æмбырдтæй æмбонды сæрты стурты размæ бакалдта.

– Удыбæстæ скодтай дæхицæн. Цæхджын сты, æвæццæгæн, æмæ сæ куыд мондагæй хæрынц, – æхсызгонæй сæм кæсын æз дæр.

– Омæ уæдæ æгомыг фос цы æмбары хæццæ æмæ хиуонæн, – йæ армыгъæпæнтæ ацагъта Хадзби.

Уалынмæ нæ уæлхъус хæрзарæзтæй æмбис кары сылгоймаг алаууыд. «Уæ бон хорз» дæр нæ загъта, афтæмæй загъд кæны стуртимæ: «Бирæгъты хæринаг фæут, кæд кæдæм æрхæццæ стут! Мах та сæ æнæхъæн хæдзарвæндагæй ныр дыккаг бон кæмыты нæ агурæм. Ныр дæр сæ автобусæй ауыдтон», – дыууæ æнгуылды арахстгай ахуырст былты кæрæттыл æруадзæгау кодта.

– Хорз ус, æмæ цал æхсæвы нæ уыдысты уæхимæ, загътай? – афарста йæ Хадзби.

– Ахсæв – се ‘ртыккаг æхсæв, – хæстæгдæр æм балæууыди сылгоймаг.

– Уæдæ уыдон сымах стуртæ не сты, – азылд иуварс Хадзби.

– Уæдæ кæй стуртæ сты? Дæлæ нæ сырх хъуг, уый нæ дыгæрдэг, уæдæ уæныг дæр ме ‘нæзонгæ нæу... Кæуылты сæ рахизын кæнон, алæма... Кæд ма рухсæй фæуæле уаин, – æмбонды базизæн агуры уазæг.

– Хорз ус, уыдон афтæмæй уадзгæ не сты. Совхозы хицау кæм бады, уый зондзынæ. Уымæй сæ аскъæрыны тыххæй гæххæтт æрхæсс райсом, æмæ табуафси, – бамбарын ын кодта Хадзби.

Сылгоймаг әнебары аздæхт фæстæмæ. Æз Хадзбийы афарстон:

– Æцæгæй йын хæссын кæныс гæххæтт?

– Æхсызгон мæ хъæуы! – ауыгъта йæ къух. – Фæлигæ мæ кæны, æмæ кæддæра хицауæн та цытæ фæдзурид. Дыккаг къуыри стуртæ сæ хæдзары не сты, æмæ йæм нæ хъуыстай: дыууæ æхсæвы, дам. Хицау бæрæг сын куына фæуыдаид ацы дыууæ боны, уæд сæ дзидзайы хæсмæ радтаиккам. Уый та мын былтæ ахуырстæй йæ фос агуры. Уæд, уайых ‘знаг фæци, дæ фосмæ афоныл ракæ!..

Совхоз «Коммунисты» разамонджытæ зымæгон холлæгтæй сæ кусджыты фосæн дæр феххуыс кæнынц, æмæ уый кæуылты аудыны хъуыддаг у. Искæмæн хосæй йæ уавæр сарæзтой, уæд æм Хадзби уæлдай тынгдæр фæдары йæ цæст. Сæ барæн хидæй уæзласæн машинæ уæгъдкалд хосы гуыффæимæ куы ратындзыдта, уæд дуаргæсмæ ахъæр кодта:

– Фæуром ма йæ! Хос æнæ бастæй хъилтæ-милтæй гуыффæйы бакалдта... Ам дæлæмæ цъыф фæндагыл пырх кæнынмæ æвгъау у.

– Цы ма йæ уромыс, Хадзби? – дзуры йæм кусджытæй чидæр. – Йæхи у æмæ йын цыфæнды дæр кæнæд.

– Æмæ йæ сæрдыдæргъы дзæгъæлы сæфтæн карстам?! Бауром æй!..

Куыстуарзаг æмæ хæдзардзинæй ма – цæстуарзон æмæ растаудæн дæр. Кæйдæр машинæйы гуыффæйы хос куы бабæстон кæнын кодта, уæд та йæ фæрсын:

– Уæ комплексы хуыздæр кусджытыл нымад читæ сты?

– Мæнмæ, сæ таригъæд мæ нæ хъæуы, æвзæр кусæг нæй. Фæлæ, йæ гæды ныхас цы у, хæрзты астау уæлдай хуыздæртæ вайы. Нæ хъугдуцджытæй уæлдай зæрдиаг фæллоу кæнынц Хъайттаты Тамуся æмæ Хæутаты Райæ. Тамуся 25 дуцгæ хъугæй дæс мæймæ æрдыгъта фæйна 3000 килограммы, Райæ та 2700 килограммы. Стуртæм сармагонд зилджытæй хуыздæр кусы Половинкин, трактористтæй – Дзебысаты Яшæ æмæ Быгъуылыты Салам.

– Куысты хæрзхъæдыл мызд дæр тынг ахады, исгæ та куыд кæнынц?

– Чи куыд бакусы æмæ сæххæст кæны йæ хæс, афтæ. Мызд сын гыццыл нæй, 250 сомæй схизы 350 соммæ. Уæдæ ма

лавэрттæ дæр арæх райсынц. Сæ хæдзары фадæттæ дæр нæ рохуаты не сты. Уымæй уæлдай ма сын алы аз дæр радтæм фæлладуадзæн хæдзæрттæм путевкæтæ, стæй экскурситы дæр вæййæм къордгæйттæй.

– Районы æмæ уын республикæйы разамонджытæ та цæмæйты æххуыс кæнынц?

– Не ‘ппæт куыстытæ дæр куыд механизацигонд сты, уый дæхæдæг уыныс. Уымæй æддæмæ хицауадмæ цæмæй баулæфæм, уымæй нын афоныл баххуыс кæнынц, æрмæст зæрдиагæй кус. Æппæт уыцы уавæртæ хорзырдæм ахадынц нæ фæллоуыл. Стыр æнтыстытæ нæма бафтыд нæ къухы, фæлæ нæ æндæразы алы хæстæ ахицæн кодтам 10 проценты фылдæрæй. Фарон æхсыры ардыгъд та нæ хæстæй 60 тоннæйы фæфылдæр.

– Урсаджы, фыдызгъæлы æфтиæгтæ фæфылдæрæн ма исты мадзæлттæ саразæн ис уæ комплекс?

– Мах æрдзон уавæрты та куыннæ и? Фосæн фаг коллæгтæ кæй æрцæттæ кæнæм сæрд, уый ахсджиæг хъуыддаг у, фæлæ нæ фос фылдæр рæстæджы æндæрæны сты. Æндæрæны фос та, фыдæлтæ йæ хорз зыдтой, цыфæнды хæрзхæстæй дæр хъæбæр фыд æварынц, дуцгæ хъуццытæн сæ фæздæттæ мæнгæргъиу кæнынц сур хæринагæй, æнцæд лæууынай. Хъугæн йе ‘хсыр йе ‘взагыл и, æмæ фылдæр йæхи къахæй куы агура хизæн, уæд ын æнцондæр вæййы. Зымæгиуат кæнынц нæ хъомтæ аст мæйы. Уыцы рæстæг сын æппæт дæр хъæуы машинæтæй ласын. Хизгæ куы кæниккой, Прибалтикæйы бæстæты хуызæн, уæд машинæтæ дæр къаддæр хъæуид, кусæг тых дæр. Æмæ ма уыдоныл уæлдай хæрдзтæ анымайæм, кæддæра цас зиан хæссынц хæдзарæн. Прибалтикæйы фосдарджытæ дæс мæймæ 25 дуцгæ хъугæй фæйна 5000 литры æхсыр райсынц, мах та 2500–3000 килограммы. Æмæ уыцы бæстæты хизæнтæй Ирыстоны фосхизæнтæ æгуыздæгдæр не сты, æрмæст нæ хуыздæр кусын хъæуы.

Хæсты æмæ фæллоуы ветеранæн æхсæны куысты дæр стыр æххуыс сты йæ æнгом бинонтæ. Хæдзби мад æмæ фыдæй цы фарн рахаста фæллоуарзонæй, уымæй стыр хайджын фесты йæхи цот дæр. Йæ хистæр лæппу Олег хæххон-металлургон техникум фæци сырх дипломимæ. Уый фæстæ йæ хæстон службæ ахицæн кодта æмæ ныр ахуыр кæны Киевы хæстон-денджызон флоты уæлдæр политикон училищейы. Бацыд партийы

рәнхытæм, сси спорты мастер. Сæ чызг Неля медицинон училищейы фæстæ каст фæци хъæуонхæдзарадон институт æмæ ныр кусы Киевы наукон центртæй иуы. Сæ кæстæр Виталий нырма ахуыр кæны 7-æм къласы, æмæ уый дæр хъуамæ дзырххыты ма ныллæууа. Се ‘ппæты цинæй æфсæст у бинонты мад Анна, дæсны хуыйæг æмæ фæлмæнзæрдæ мад.

Хорз фæткæн – хорз фæд.

СЫХÆГТÆ

Нæзыджын къуыбырыл стыр дуры бын цардис чысыл тæрхус йæ мад æмæ йæ цыппар хоимæ. Хотæ йæ йæ цардæджы тыххæй Тъæбæртт схуыдтой, мад та – Хъилхус. Тъæбæртт хъусæй рæвдз уыд, гыццыл сыбырттæй дæр фестæлфыдаид. Бынтон æмбисонд та къахæй уыд. Цæсты фæныкъуылдмæ Нæзыджыныл æрзылдаид.

– Цы та фæдæ?! – радыгай-иу хъæр кодтой хотæ йæ фæдыл.

– Дард ма цу, Хъилхус, исты фыдбылыз дыл æрцаудзæни! – куыynnæ тыхстаид мад дæр.

Стыр ныфс хъæзыд Хъилхусы уæнгты æмæ ницæмæй тарст. Размæ-фæстæмæ къуыбырыл цалдæр зылды æркодтаид, стæй та, кæс, æмæ бæласы хихтæ мыртт-мыртт кæны. Уыцы хъæбатырæй уæддæр хæдзармæ тындзаг уыди. Искæцæй хус къæцæлы къæрцц дæр фæцауæд, æндæр-иу Хъилхус, – гъæтт, сæфын, – зæгъгæ, тъæбæрттæй сæхимæ балæууыди.

– Исты фыдбылыз?! – амбырд-иу ыл сты бинонтæ. Фæлæ Хъилхус хабæрттæ дзураг нæ уыди, худæгæй-иу бакъæцæл.

– У, мæ къона! Дзæгъæл тъæбæртт мауал кæн, æндæра дыл гæды рувас куы æрбамбæла! Дæ фыд дæр дæлкъуыбырæй раст ацафон æрбайсæфти. Цас-ма йæ фæцагуырдам... Йæ фæлмæн хъуынтæ пыхсытыл баззадысты, – кæуынхъæлæсæй дзырдта мад.

Цы – ‘мбæрста Хъилхус уыдæттæн, йæхицæй егъаудæр змалæг Нæзыджын къуыбырыл нæма фæдта. Цъиутæ, мыстытæ, урсхулон мыстулæг...

– Чхи, чхи! Цавæр рувас ма у уый та?! – схаудта йæ мидбынаты Хъилхус æмæ къуыбырыл æртæ зылды æркодта. Къæмбырыл алаууыд, айхъуыста фæйнардæм. Сыбыртт куы никацæй хъуысты, уæд бæрзы хихтæ ‘хсыныл фæци. Æлвæст къалиутæ куы

сызмæлынц, уæд къуыбаргай мит спырх кæнынц. Уый Хъилхъусмæ цы ‘хсызгон фæкæсы, худæгæй бакъæцæл вæййы. Гæды рувас хурбадæнмæ тæрхъусы хъæлдзæг худын айхъуыста æмæ-ма фырдиссагæй йæ хъустыл дæр æууæнды! Аивæзтытæ кодта йæхи æмæ рог сыллынкæй æркаст былæй. Тæрхъусы уындæй йæ комыдæттæ куынна æркалдысты, фæлæ исдуг фæурæдта йæхи: кæд æй йæ цæстытæ сайынд? «Нæ, саг фæрæтмæ æрцыди!» – загъта йæхицæн. Фæзылдта йæ мæнгард даргъ къæдзил æмæ аууæтты тæрхъусы чъылдыммæ фæвзæрд. Ныр æй ацахса, афтæ йæ тæрхъус ауыдта.

– Гъы, ай та ма дзы цы у?! – йæхæдæг гæппæввонгæй лæууы.

– Нæ мæ базыдтай?! Æз дæ мады хо куы дæн, – йæ былтæ стæргæйæ, ныууæздан кодта йæхи мæнгард рувас. Фæлæ дисы дæр бацыд: никуыма фембæлд ахæм дзырдуæндон тæрхъусыл.

– Мæ мады хо! – былысчылæй загъта тæрхъус. – Æмæ уæм цы ис æмхуызонæй? Дæ бырынкъ – даргъ, дæ хъустæ – цыбыр, къæдзил дæхицæй егъаудæр. Нæ, уымæй мæ нæ асайдзына! – фæтъæбæртт кодта Хъилхъус сæхирдæм, фæлæ йын гæды рувас йæ фæндаг ацахста. Хъилхъус фæзылд фæстæмæ, фæлæ рувас хин æмæ кæлæн кæм нæ у: уæллаг фæрсты уайы æмæ йæ нæ уадзы къуыбырмæ. Хъилхъус айтæ-уыйтæ нал фæкодта, зылын къæмбырæй йæхи уыцъиу зывытт нылласта æрдузмæ. Рувас дæр – йæ фæстæ. Мæна йæ æрбайафы! Хъилхъусы зæрдыл куынна æрлæууыдысты мады ныхæстæ, фæлæ ма цы кодтаид. Йæхи сарæзта стыр бæрзы бын сауæндæргмæ, уæдæ дзы кæд искуы амбæхсид! Гæпп, зæгъгæ, бæласы байбыны цыдæр фæлмæныл бахауд. Рувас дæр та – йæ фæдыл. Ныр тæрхъусы ацахса, афтæ бæзджын хъæлæсæй сдзырдауыд:

– Уæ-æ-дæ ма йæм бавнал!..

Рувас исдуг сагъдæй аздад, стæй куынна расæррæтт кодтаид. Хъилхъус, хъуыны мурау, фæзмæлын дæр нал уæнды. Уалынмæ йæм уыцы бæзджын хъæлæс дзуры:

– Фыдбылызæй фервæзтæ, мæ лымæн, ныр мауал тæрц!..

Тæрхъус йæ цæстытæ ныддзагъыр кодта, афтæмæй скаст уалæмæ: цыдæр егъау цæрагой хъуынджын кæрцы бады байбыны, йæ дзæмбы дæр Хъилхъусы сæрæй стырдаер.

– Чхи,чхи! – æхснырсæг бахæцыди лæппын тæрхъусыл, фæлæ йæ уæддæр фæрсы: - Гъы, æмæ ды та чи дæ?

– Арс дæн, нæ мæ уыныс?!

– Æз ахæм никуыма фæдтон, - скæстытæ кодта тæрхъус аивæй арсмæ, йæхæдæг йæхи фæстæрдæм ласы.

– Лидзынвæнд ма скæнай, фæскъуыбыр рувас дæ размæ бады. Æз та дæу хуызæн гыццылты нæ хъыгдарын.

Цы хуыздæр хос ма уыди Хъилхъусæн, æрæуæндыд арсыл, æрсабыр. Уый дæр æй йæ фæлмæн хъæбысы бакодта. Хъилхъус хъармы арæдзæ-мæдзæ кæны, стæй та фесхъиуы. Зæронд арс ыл йæхи худæгæй куыннæ схаста!

– Уæдæ цы ныфсæй тезгъо кодтай хъæдбынты?!

* * *

Хъилхъусы хабæрттæ мад куы базыдта, уæд адæргæй нык-кæрзыдта:

– Гъы, дæ нывонд фæуон, ацы хатт фервæзтæ, иннæ хатт арсæн йæ тæфтыл дæр мауал æрцу, уымæй æгас ком дæр æм-ризджы куы ризынц!

Фæлæ Хъилхъус ныххудти хъæлæсыдзагæй:

– Арс ахæм нæу!

Бауромæнтæ ма йын уыди! Дугъ-дугъ, æмæ та арсмæ балæу-уыди. Арс дæр ыл сахуыр æмæ-иу æнкъард кодта йе ‘рцыдмæ. Ныфсджын куыннæ уыдаид лæппын тæрхъус арсæй, тъæ-бæрттæй хъазыд бон-изæрмæ къуыбыры алыварс. Иу бон арсæн раппæлыди:

– Чхи, чхи! Рувас мæ нал сурь!

– Ма йыл баууæндай! Уымæн йæ сабыр малы фараст хæй-рæджы бады.

Тæрхъус йæ фæстæгтыл алаууыд, фæцъынд кæны куы йæ иу цæст, куы иннæ, стæй афарста:

– Немæ куы хъазид, уæд та?

– Рувасимæ хырттым-бырттымтæй макуы ахъазай! Дæ пакъуы дын азгъалдзæни, – ныттылдта арс йæ сæр.

Иу бон Хъилхъус йæ хотæй иуы сæхимæ нал сæййæфта.

– Кæм и Гыгы? – афарста иннæты.

– Стыр тагæры бынæй æрбайсæфт! – загътой бинонтæ.

– Æз æй ныртæккæ ссардзынæн! – йæхи фæхъæддых кодта Хъилхъус, фæлæ мад йæ хъуырыл ныттыхст:

– У-у-у, Хъилхъус! Уым бады рувас, ныртæккæ дæр ма йæ былтæ сдæрдта...

Арс хабар куы фехъуыста, уæд мæстджынæй загъта:

– Цæрæнбонты уыцы мæнгард сыхахыл дæр æмæ кæрчтыл дæр былар бафтыдта, фæлæ мæнæ мæ цуры æрцæрут.

Хьилхъус хæрзæггурæггаг фæци уæлæсыхы хуыргæрчытæм, æмæ æртæ сыхаджы æнцæд-æнцойæ æрцардысты стыр тæгæр æмæ бæрзы бын. Тæрхустæ-иу тæбæрттæй хъазыдысты, хуыргæрчытæ æфсæстæй хъахъатæ кодтой, арс-иу бæлæсты бын сбадти æмæ сæ хъахъхъæдта.

Рувасæн хæстæг сыхæгтæй йæ къухы куы ницыуал æфтыди, уæд мæстæй тæрхæттæ кодта. Иу изæр зæронд арсмæ бадзырдта:

– Гъы, зæронд! Уыцы хъахъхъæнæгæй дæ бинонтæ кæм сты?!

Куынна ныттылдта зæронд арс йæ сæр. Ныууынаргъыдта, фæлæ дзургæ ницы скодта: нæ йæ фæндыд рагон тыхст бонтæ мысын. Бацыд йæ хуыккоммæ æмæ æртæ боны нал разынд. Сыхæгтæ-иу кæрæдзимæ бакастысты, фæлæ сæ чи йæ ныфс хаста мæстджын арсæн ныфсытæ æварынмæ? Уæд та йæхи фæцырд кодта Хьилхъус æмæ дзуры арсмæ:

– Цы хъусыс уымæ та, уый уæлæ йæхæдæг сæлхæр куы у.

– Тыхсгæ ма кæн, мæ хур! Мах ын тæккæ ахсæв йæ куыст бакæндзыстæм, – ацагъта зæронд арс йæхи æмæ рацыд йæ хуыккомæй.

– Цы йын ис дæ зæрды? – сцымыдис та и Хьилхъус. Иннæтæ дæр сыл атымбыл сты.

– Фæлиивæджы афæливын удывæстæ у, – дзырдта арс Хьилхъусæн. – Рувас канд хин æмæ кæлæн нæу, зыд æмæ кæрæф дæр у. Æз ахсæв йæ хурбадæны дурты ‘хсæн хæбæцц сбадзынæн. Ды мыл уæле цъæнуттæ æмæ пыхсытæ ныккал æмæ сæ уæлæ сбад. Цыма сæдзгæ ныккодтай, афтæ хъæр-ахст сис. Дæхи аиваз-аиваз кæндзынæ, æз та дын дæ къахыл хæцдзынæн.

– Тынг хорз æрхъуыды! – сцин кодта Хьилхъус.

Арс æмæ тæрхъус куыд загътой, афтæ бакодтой. Арс пыхсытæ æмæ цъæнутты бын хæбæцц сбадти, тæрхъус йæ уæлæ фæдис хъæр кæны. Рувас дын уыцы стонгæй уый айхъуыста! Дæлæсыхы фæскъулты йæ зылын фæуагъта æмæ йæ хурбадæны æрбалæууыди.

– Гъы, тæшпуд, цæуыл фæдис кæны? Сырдты райхъал кодтай!

– Ныссагътæн! – тыхст хъæлæсæй дзуры тæрхъус.

– А-л-æ-ма, кæм? Æз дæ ныртæккæ суæгъд кæндзынæн. Нæ дын загътон, æз дæ мады хо дæн, зæгъгæ. Авд хохы æддейæ дæм фезгъордтон! – йæ улафт æмæ йæ комыдæттæ баиу сты рувасæн фырцыбылæй. Ныр фæлæбура тæрхъусмæ, афтæ йæ мæстджын арс йæ фæстаг къахæй ацахста. Йæ лæгъз æвзаг ма

бæргæ фелвæста гæды рувас, фæлæ йын дзы ацы хатт ницыуал рауади.

– Кæркниз! Кæдæй нырмæ стæригъæдгæнаг дæ?

Гæды рувас хурыскастмæ ауыгъдæй лæууыд сажил тæгæрыл. Тæрхъустæ-иу йæ быны амбырд сты æмæ кæрæдзийы дзыхæй истой:

– Уый дын нæ фыды марæггаг!

– Уый дын нæ хойы давæггаг!

Цас бафæрæзтаид рувас ауыгъдæй! Иу бон, стæй ныхъхъандзал.

Уыцы бонæй фæстæмæ æртæ сыхаджы æнцад-æнцойæ бацардысты. Кæрчытæ æмæ тæрхъустæ ныббирæ сты арсы фæрцы.



АРВИСТОН

ЭЗОПЫ АМБИСАЕНДТÆ

162. Лæппу æмæ сынт

Иу ус йæ къаннаг фырты тыххæй дæснытæм фæрсынмæ бацыд. Уыдон ын загътой, дæ лæппуйæн, дам, йæ мæлæт уыдзæни сынтæй. Ус фæтарсти, уæдæ цы уыдаид. Чысыл чырынгонд сарæзта æмæ сабийы уым дардта – хъахъхъæдта йæ сынтытæй. Бон æртæ хатты гом кодта чырын æмæ-иу лæппуйæн дон æмæ хæринаг балæвардта. Гъемæ иу бон куы уыд, уæд чырыны сæрыл схæцыди, лæппуйæн дон радтон, зæгъгæ. Уыцы сахат лæппу æнæнхæлæджы йæ сæр чырынай радардта, æмæ дын æфсæйнаг æхгæнæн (уый дæр «сынт» хуыйны) йæ тылыл куы ‘рхауид. Лæппу дзыхъмард фæци.

Æмбисонд æвдисы: адæймагæн йæ ныхыфыстæй лидзæн ничердæм ис.

167. Бындз

Бындз ныххауди, дзидза кæм фыхт, ахæм аджы æмæ ма мæлгæмæлын йæхицæн загъта: «Æз мæ гуыбын бафсæстон, басы фæбæгъдулæг кодтон, ныр малыныл дæр, фæсмон нæ кæнын!»

Æмбисонды апп: адæймагæн æвиппайды мæлæт æнцондæр у.

168. Йæ нау кæмæн фæдæлдон, уыцы лæг

Иу лæгæн йæ нау фæдæлдон. Йæхицæн ма былмæ раленк кæнын бантысти. Уым тынг фæлладæй бафынаы. Иуцасдæры фæстæ дын куы райхъал уайд æмæ денджызы уайдзæфты бын куы фæкæнид, дæхи, дам, сабыр фæдарыс, адæм, дам дыл бау-

уандынц. Фәлә куы баленк кәнынц, уәд сызнәт вәййыс әмә сә байсафыс.

Уәд денджыз сылгоймаджы хуызы бацыд әмә дзуры ләгмә: «Мәнән ма уайдзәфтә кән, фәлә дымгәйән! Әз әрдзәй, ды мә цы хуызәнәй уыныс, ахәм дән, фәлә мыл дымгәтә сонтәй сәхи андзарынц, әмә бар-әнәбары сызнәт вәййын, уромәг мә уромын нал фәфәразы».

Мах дәр хъуамә әнәзакъон митәм әвронг цәстәй кәсәм: чи сә кәны, уыдон не сты аххосджын, фәлә сә галиу фәндагыл чи сардауы, уыдон.



169. Бынхор әмә зәрватыкк



Иу әвзонг ләппу йә исбон әнәхәнәй бахордта. Баззади ма йәм әрмәстдәр пәләз. Уалынджы дын әваст йә сәрмә зәрватыкк куы ауынид – уый цәмәндәр йе ‘мбәлттәй раздәр әрбатахти хъарм бәстәй. Ләппу банхәлдта, ныр сәрд у, зәгъгә, базармә атындзыдта әмә йә пәләз әрбауәй кодта. Фәлә та дыккаг бон ногәй фәуазал, әмә ләппу скатай. Зәрватычы зәххыл мардәй ауыдта әмә йәм дзуры: «Гъе, уәууәй, гъе! Дәхи дәр әмә мән дәр байсәфтай!»

Әмбисонд амонь: алцәмән дәр афон ис.

170. Рынчын әмә хосгәнәг

Иу рынчыны хосгәнәг бафарста, дәхи, дам, куыд әмбарыс. Рынчын ын дзуапш радта, хид, дам, тынг кәнын. Хосгәнәг загъта:

«Уый хорз у». Æндæр хатт та йæ хосгæнæг фæрсы, дæ хъуыд-дæгтæ куыд сты, зæгъгæ. Рынчын ын дзуапп радта, иудадзыг, дам, мæ буар дыз-дыз кæны. Хосгæнæг загъта: «Уый дæр хорз у». Æртыккаг хатт та хосгæнæг æрбацыд æмæ фæрсы рынчыны, куыд дæ, зæгъгæ. Рынчын ын дзуапп радта, доннизæй, дам, сæйын. Хосгæнæг та йын загъта, уый дæр, дам, хорз у. Иуахæмы рынчынмæ йæ хæстæджытæй чидæр рынчынфæрсæг æрбацыд æмæ йæ фæрсы, куыд дæ, зæгъгæ. Рынчын ын дзуапп радта: «Ахæм хорз уавæры дæн, æмæ мæ уд исынæн йæ тæккæ афон у».

Афтæ иуæй-иутæ адæймагыл зæрдиагæй батыхсыны бæсты былалгъ фæрстытыл схæцынц, афтæмæй йын йæ дзуаппмæ хъусгæ дæр нæ бакæнынц.

173. Хъæддзау æмæ Гермес

Иу хъæддзау цæугæдоны был суг саста æмæ йæ фæрæт доны ныххауд. Уылæнтæ йæ аскъæфтой, уæдæ цы уыдаид. Хъæддзау былгæрон сбадт æмæ кæуын райдыдта. Гермес ын фæтæригъæд кодта, доны фæныгъуылди, хъæддзауæн сызгъæрин фæрæт рахаста æмæ йæ фæрсы: «Ай дæу у?» Хъæддзау ын дзуапп радта, мæн нæу, зæгъгæ. Гермес та дыккаг хатт бахызти донмæ æмæ дзы æвзист фæрæт рахаста. Уый дæр нæ райста хъæддзау. Уæд дын Гермес æртыккаг хатт доны куы фæмидæг уайд. Ныр та хъæддзауæн йæхи фæрæт рахаста. Хъæддзау дзы тынг фæбузныг, æмæ йын Гермес æртæ фæрæты дæр балæвар кодта – раст лæг кæй разынд, уый тыххæй. Хъæддзау райста лæваргтæ, йе ‘мбæлттæм ацыд æмæ сын йæ хабæрттæ ракодта. Æмбæлттæй йæм иу хæлæгæй марди, фæрæт райста, цæугæдоны был бæлæстæ калы æмæ йæ фæрæт доны ныппæрста барæй. Йæхæдæг дурыл сбадт æмæ кæуы. Гермес æм рацыд æмæ йæ фæрсы, цы бæллæх дыл æрцыди, зæгъгæ. Лæг ын дзуапп радта, мæ фæрæт фесæфти, зæгъгæ. Гермес ын донæй сызгъæрин фæрæт рахаста æмæ йæ фæрсы, ай, дам, дæу у. Зыд лæг куыннæ бацин кодтаид æмæ уыцыиу хъæр фæласта, мæн у, зæгъгæ. Фæлæ йын Гермес сызгъæрин фæрæт нæ, фæлæ йæхион дæр нал радта.

Æмбисонд æвдисы: хуыцæуттæ раст адæмæн куыд æххуыс кæнынц, афтæ фæлитойтæм та хæрамзæрдæ дарынц.

174. Бэлццон æмæ Хъысмæт

Бэлццон дард фæндагыл бафæллад æмæ цъайы цур бафынæй. Гъемæ дын, чысыл ма бахъæуа, цъайы ма смидæг уа. Фæлæ йæм Хъысмæт бацыди, райхъал æй кодта æмæ йын загъта: «Гормон, цъайы куы ныххаудаис, уæд та дæхимæ аххос не ‘руагътаис, фæлæ та мæн æлгъыстаис!»

Афтæ арæх вæййы: бирæтæ сæхæдæг аххосджын вæййынц, афтæмæй хуыцæутты æлгъитын байдайынц.

175. Бæлццæттæ æмæ платан-бæлас

Сæрдыгон æнтæф бон. Сихорафон бæлццæттæ тынг бастадысты. Иу платан-бæлас ауыдтой, бацыдысты йæ бынмæ æмæ сæхи æруагътой аууоны. Платанмæ хæрдмæ кæсгæйæ ныхæстæ кæнын байдыдтой: «Ацы бæлас цы пайда у адæмæн, дыргъ ыл куына зайы, уæд!»

Бæлас сын дзуапп радта: «Нæ фæлæ цæй æбузн ыстут, цæй æбузн! Мæ аууоны фæллад уадзут æмæ ма уæддæр мæ фыдгой кæнут!»



Афтæ адæмæй дæр иуæй-иутæн сæ хъуыддаг нæ цæуы: иннæтæн хæргæнæг вæййынц, фæлæ сын бузныг ничи фæзæгъы.



176. Бæлццон æмæ сау калм

Иу лæг фæндагыл фæцæйцыди зымæгон æмæ ауыдта, хъызты мæлыны къахыл чи ныллæууыд, ахæм калмы. Фæтæригъæд ын кодта æмæ йæ йæ роны сæвæрдта. Цалынмæ калмæн узал уыд, уæдмæ хуыссыди сабырæй, фæлæ куы стæфсти, уæд

ладжы гуыбыныл фæхæцыди. Бæлццон йæ мæлæт куы базыдта, уæд загъта: «Афтæ мын хъуыди: цæмæн фервæзын кодтон ацы цъаммар уды, æгас куы уыд, уæддæр æй марын куы хъуыд, уæд!»

Æмбисонд æвдисы: хæрамзæрдæ адæймагæн исчи хорз куы раканы, уæд ын бузныг нæ фæзæгъты, фæлæ ма йæ фыдбылызы дæр баппары.

177. Бæлццæттæ

Цалдæр бæлццонны фæцæйцыдысты денджызы былты. Иу обаумæ схызтысты, æмæ сæм доны астæуæй разынди пыхсыты баст. Бæлццæттæ йæ банхæлдтой стыр нау æмæ, кæд æрбахæццæ уыздæн, уымæ æнхæлмæ кæсын байдыдтой. Дымгæ пыхсыты æввахсдæр куы ‘рбатардта, уæд та фæндагтæттæ банхæлдтой, уый уæзæгтæ ласынæн даргъ хъæдтæй бæлæгъгонд у, зæгъгæ, æмæ та æнхæлмæ кæсын байдыдтой. Бонифæстагмæ уылæнтæ пыхсыты былгæронмæ æрбаппæрстой, æмæ адæм фыдæнхæлæй базадысты.

Иуæй-иу адæймагтæ дардæй уæйгуыты хуызæн фæзынынц, фæлæ сæ хæстæгмæ куы ауынай, уæд зыбыты ницæйæгтæ разынынц.

178. Бæлццон æмæ Гермес

Иу лæг фæндагыл цыд æмæ дзырд радта йæхицæн: кæд исты ссарон, уæд ын йе ‘мбис Гермесæн нывондæн æрхæсдзынæн. Гъемæ дын иу ран хызын куы ссарид. Уыди дзы миндаль æмæ финиктæ, бæлццонмæ та афтæ фæкасти, цыма дзы æхца ис. Рафæлдæхта хызын, цы дыргътæ дзы уыд, уыдон бахордта, миндалы цъæрттæ æмæ финикты æппытæ та нывонды хуызы ныууагъта. Мæнæ дын, Гермес, зæрдæ цæмæй бавæрдтон, уыцы ссарæггæгты иу хай», – загъта бæлццон.

Æмбисонд æвдисы, зыд æмæ кæрæфнизæй чи сæйы, ахæм адæймаджы: уыцы фæлитой хуыцæутты дæр афæливынмæ фæхъавы.

ЦИТАТÆТÆ

* * *

◆ Уырысы паддзæхтæ, машинæйы чи хъæуы, ахæм механиктæ не сты, фæлæ цæхæрадоны тугдзых мæргъты чи фæтæрсин кæны, ахæм быдыргътæ.

◆ Хицæуттæ раджы уæй кæнын райдыдтой паддзахад, цыма сын æппæтдунеон армукъа у, уыйау.

Васили Ключевский

◆ Æцæг хъызæмар у æмыр.

Поэт – саби, уый худы, а дунейыл æппæтæй хуыздæр худтæй – йæ цæссыгтæ калы, афтæмæй.

М. Е. Салтыков-Щедрин

* * *

◆ Бауырнæд уæ, не ‘хсæнад ничердæм æккуырсы, мидбынаты цоппай кæны. Рацарæзты заман куы райдыдта, уæд мын Боря Гребенщиков /поэт/ пластинкæйыл ныффыста «Ног стагнацийы фыдæн». Уæд æз хинымæры загътон, ацы лæппу зондцух у æви цию? Цæй стагнаци? Не ‘хсæнад æнæхъæнæй дæр ног ивдзинæдтæм куы тырны! Боря та æмбаргæ поэт у, стыр зонды хицау. Иттæг раст ныффыста. Махмæ ныртæккæ æвирхъау стагнаци ис. Кæд исчердæм цæуæм, уæд æрмæстдæр ингæнмæ /.../

Æхсæнад, иу хатт ма йæ зæгъын, нæ ивы, растдæр зæгъгæйæ та: æхсæнад нæм æппындæр нæй... Стæй уыцы раив-баивтæ кæй хъæуынц? Уыдон сты æнæсæрфат ницытæ ‘мæ мацытæ. Цæмæн хъæуынц? Иу адæмон хæдзарады советæй æндæр сараз! Сарæзтой-иу, æмæ йæ зонæм, хъуыддаг-иу цæуыл ахицæн, уый. Кæнæ социализмæй капитализм сараз! Сарæзтой, æмæ йæ нæхи цæстæй уынæм, цы дзы рауад, уый.

*Сергей Соловьев,
АиФ, 6–12 апрель, 2016*

* * *

Мах олигархты цотæн стæм цагъайрæгтæ. (...) Хъæздыг адæмæй иу уæд та куы зæгъид: «Æз æфсæрмы кæнын, мæ фырт йæхи æнаккагæй кæй равдыста, уый тыххæй». Иу дæр сæ нæ

загъта, уымæн æмæ сæм æфсармæн йæ кой, йæ хъæр дæр нæй. Сæхинымæры зæгъынц: “Цæй, мæ лæппу фыдуаг ми кæй акодта, уым диссагæй цы ис?” Милуантæ /миллиардтæ/ йын бынæн баззайдзысты. Ахæм æгъдæуттыл хæст сты ныртæккæ хъæздыг бинонтæ, æмæ сын цы хъом стæм? (...)

Махмæ ногæй раздæхти, нæ литературæ цард-цæрæнбонты цы æнæуаг, æбæрнон зондахасты ныхмæ тох кодта, уый...

*Юри Поляков
АиФ, 2016, № 22*

* * *

Мæн фæнды, цæмæй Уæрæсейы адæм æмбарой, уæлдайдæр та сæ разамонджытæ, мах сын цумайы лæппутæ кæй нæ уыдзыстæм, уый.

*Александр Лукашенко,
Белоруссийы президент.
Собеседник, 2016,
27 апрель – 3 май*

* * *

Терракттæ ныртæккæ цæуы Европæйы, стæй цæудзысты. Уый махæн пайда у. Уадз æмæ уым хæдмæл кæной, мæлой.

*Владимир Жириновский,
Собеседник, 2016, 30 марты – 5 апрель*

Редакция. Уый уын дунейы егъаудæр паддзахады Думæйы депутаты хъуыдытæ. Террактты арæхдæр сæфынц хуымæтæг адæм. Ай та бæллы, цæмæй уыдон «хæдмæл кæной». Ацы «патриот» ссæдз азæй фылдæр æлгъаг дзæнгæда цæгъды Паддзахадон Думæйы трибунайæ. Æнаккаг ныхæстæ фæкодта кавказæгты тыххæй дæр. Фæлæ æппæтæй диссагдæр у, макæ зæгъæг ын кæй нæй, уый. Йæ экстремистон зондахастимæ ацы фæлитой клоун хъуамæ Паддзахадон Думæйы къæлæтджыныл ма бади, фæлæ ахæстоны.

* * *

Фарст. Æрæджы Левада-центр сбæрæг кодта: мыййаг хæст куы райдайа, уæд Райгуырæн Бæстæ бахъахъхъæнынмæ бар-

хийæ рацæудзæн Уæрæсейы адæмæн æрмæст сæ 17 проценты.

Олег Басилашвили. Уымæн ис йæхи аххосæгтæ. Зæгъæм, йæ мызд 6-10 мин сомы йеддæмæ кæмæн нæу, уый Райгуырæн Бæстæ хъахъхъæнынмæ хъуамæ куыд рацæуа, кæд æмæ йæ зоны: бæрзондыл бадæг хицæуттæ алы рæтты миллиардтæ /доллæртæй/ æмбæхсынц. Цæй охыл, кæнæ кæй сæрвæлтау хъуамæ радта уый йæ цард?! Иутæм цалдæргай минтæ /сомтæй/, иннæтæм бирæ миллиардтæ /доллæртæй/. Уый у стыр худинаджы хабар. Стæй канд худинаг нæ, фæлæ тæссаг. Уымæн æмæ та ахæм уавæр йæ фæдыл æвирхъау трагеди куы расайа, уымæй фæллоаг у. Афтæ уыдис ивгъуыд æнусы райдайæны дæр. Уæле чи бады, уыдон ацы хъуыддагыл куы ахъуыды кæниккой, уæд æвзæр нæ уайд.

Фарст. Диссаг та куыннæ у, æцæг патриоттæ нæм хæрз чысыл, ура-патриоттæ та – хæрх.

О. Б. Ура-патриоттæ кæй хоныс, уыдон сты фæлитойтæ, мæнгард...

Фарст. Æппынæдзух нын ахæм зæрдæтæ цæмæн æвæрынц, банхъæлмæ кæсут, рæстæг рацæудзæн æмæ нæ бæстæ дидинаг калын райдайдзæн?

О. Б. Иу зондджын лæг уыд, йæ мыггаг Ульянов-Ленин. Уый афтæ загъта, истори, дам, æндæхты къуыбылой у. Ныр ахъуыды кæн: уыцы къуыбылой 70 азы дæргъы иуырдам тыхтой. Фæлæ бонифæстагмæ рабæрæг: чердам хъуыд, уыцырдæм æй нæ тыхтой. Ныр та йæ хъуамæ бирæ азты иннæрдæм тухæм. Æндæр хос нæй.

АиФ, 2016, № 20

АНЕКДОТТÆ

* * *

Мыстытæ æмæ, дам, уырытæ къæппæгмæ æввахс нал цæуынц. Уæрæсейаг, костромайаг æмæ пошехонаг цыхты тæфæй сæхи иуварс ласын байдыдтой.

* * *

- Нæ сыхаг маргджын кæлмытæ дары.
- Уый дын диссаг. Æмæ дзы уæд йæ ус лидзæг нæ фæци?
- Нал ын бантыст.

* * *

Ресторан. Иу лӕг сихор бахордта, арфӕтӕ кӕны официанткӕйӕн:

- Стыр бузныг. Уӕ хӕринаг тынг хӕрзад у.
- Табуафси. 800 сомы аргъ сыстад дӕ сихор.
- Уыйбӕрц ӕхца мӕм нӕй. Фӕлӕ фидар лӕуут. Хӕринаггӕнӕгӕн мӕ номӕй зӕрдиаг арфӕтӕ ракӕн. Хорзӕй базайут.

* * *

Махмӕ алцӕй тыххӕй дӕр фидын хъӕуы. Райгуырыны тыххӕй, ахуыр кӕныны тыххӕй, ус ракурыны тыххӕй, хи сдзӕбӕх кӕныны тыххӕй, мӕлыны тыххӕй. Ӕрмӕстдӕр кусыны тыххӕй фидын нӕ хъӕуы.

* * *

Уынгты фӕцӕуы расыг лӕг. Милиционер ӕй баурӕдта:

- Кӕдӕм цӕуыс?
- Нозт зиан кӕй хӕссы, уый тыххӕй лекци кӕсдзысты ӕмӕ уырӕм.
- Ӕмбисӕхсӕв лекци? Ӕмӕ дын ӕй чи кӕсдзӕни?
- Куыд чи? Мӕ ус ӕмӕ мӕ усы мад.

* * *

Уӕртджынхӕфсытӕ куыд сбӕрӕг кодтой, афтӕмӕй бирӕ фӕцӕрынӕн ис замманай хос: уӕлдай змӕлдтытӕ кӕнын нӕ хъӕуы.

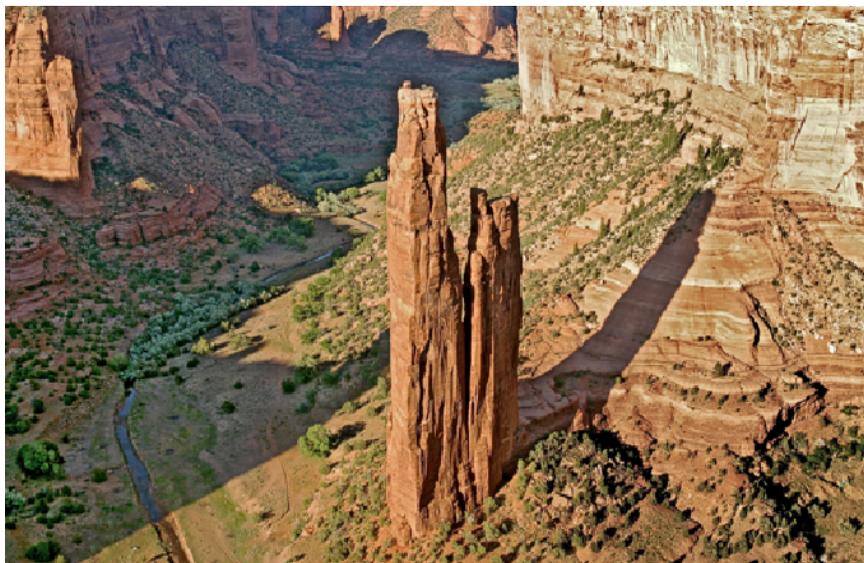




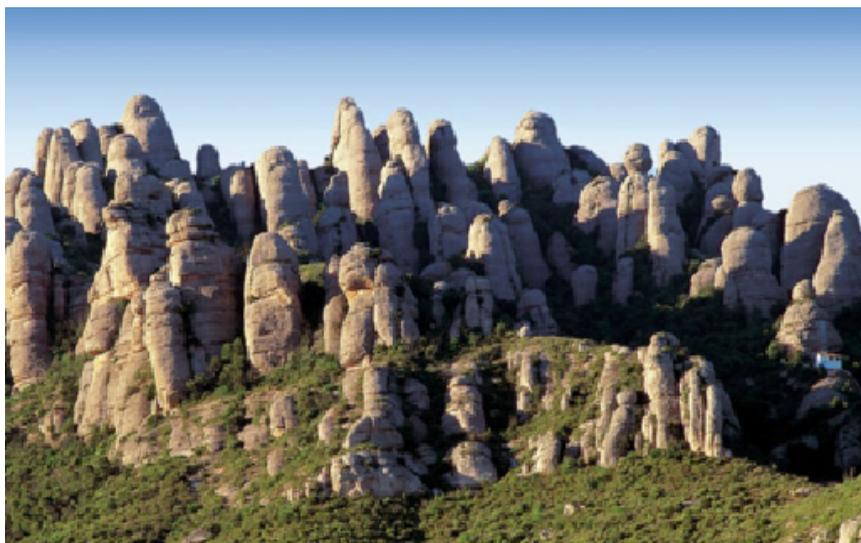
Нæл пингвин бирæ рæстæг йæхицæн фæагуры къайаг. Уый тыххæй раздæр ссары чысыл рæсугъд дур æмæ йæ бахæссы йæ уарзонмæ. Сыл пингвины зæрдæмæ лæвар куы фæцæуа, уæд дыууæ уды адзала бонмæ сæ цард байу кæнынц.



ÆРДЗЫ ДИССÆГТÆ



Каньон – Аризона.



Хох Монтсеррат – Испани.



Вади Рум – Иордани.

* * *

Шеф-редактор
Корректор
Дизайн
Компьютерный набор

Ирида КОДЗАТИ
Заира КАРАЦЕВА
Залина ГУРИЕВА
Марина КИРГУЕВА

* * *

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00107 от 10 декабря 2014 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

*Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæгмæ нæ дæтты.*

Учредитель и издатель:
Министерство культуры РСО-Алания.
362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http://www.mahdug.ru.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; зам. гл. редактора, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.*

Подписано к печати 25.07.16. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Muzyl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 422. Цена свободная.
Выход из печати 30 августа 2016 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.





Индекс 73247